

TARTU ÜLIKOOLI EESTI KEELE OSAKOND

Tekstid ja taustad

V

TEKSTID JA TAUSTAD V

Meediatekstide keelekasutus ja selle
sotsiokultuurilised taustad

TEKSTID JA TAUSTAD V

Meediatekstide keelekasutus ja selle
sotsiokultuurilised taustad

Toimetaja Reet Kasik

Raamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud Eesti Teadusfond
(grant nr 6236).

Kaane kujundaja: Kalle Paalits

ISBN 978–9949–19–028–7

Autoriõigus Tartu Ülikool, 2008

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

EESSÕNA	9
---------------	---

Reet Kasik

MEEDIA TEKSTI ANALÜÜS: EESMÄRGID JA METOODIKA	10
--	----

1. Tekstianalüüsi lähtekohad	10
2. Keele tähistusfunktsioon ja representatsioonid	17
2.1. Vaatenurk ja faktide valik	17
2.2. Nimetamine ja kategoriseerimine	20
2.3. Protsessid ja protsessiosaliste rollid	24
3. Keele interpersonaalne funktsioon ja suhtlustähendus	28
3.1. Diskursuserollid	30
3.2. Kõneviis ja lausetüübid modaalsuse väljendajana	33
3.3. Ajavormide modaalsed tähendused	37
3.4. Eitus modaalsete tähenduste väljendajana	38
3.5. Leksikaalsed valikud	40
4. Kokkuvõte	41
Kirjandus	41

Reet Kasik

UUDISTEKSTIDE STRUKTUUR JA KEELEKASUTUS ...	44
1. Tekstiliigitunnused ja nende muutumine	44
2. Uudiste struktuuriskeem	50
3. Uudiste intertekstuaalsus	55
4. Uudisteksti mitmekihilisus	59
5. Kokkuvõte	62
Kirjandus	63

Karen Kuldnokk**SUHTUMISE KUJUNDAMINE PÄEVALEHTEDE
ARVAMUSTEKSTIDES. PRONKSSÕDURI-DISKURSUSE
OSALISED**

OSALISED	65
1. Monument või sõdur	68
2. Meie venelased ja nende venelased	76
2.1. Rahutustes osalejad	76
2.2. Meie venelased	83
3. Eestlaste rollid	88
4. Kokkuvõte	96
Kirjandus	98

Kathy Sarapuu**SUHTLUSTASANDI TÄHENDUSED AJALEHTEDE
JUHTKIRJADES**

JUHTKIRJADES	100
1. Sissejuhatus	100
2. Keel kui suhtlus	102
2.1. Teksti tähendusfunktsioonid	102
2.2. Teksti modaalsus	103
3. Juhtkiri kui žanr	108
3.1. Žanri mõiste tekstianalüüsis	108
3.2. Juhtkirja olemus	110
3.2.1. Juhtkirja eesmärk ja ülesanded	110
3.2.2. Juhtkirja struktuur	113
4. Juhtkirjade diskursuserollid	116
4.1. Õpetaja	116
4.1.1. Õpetamine ja deontiline modaalsus	116
4.1.2. Õpetamise keelelised vahendid	120
4.1.2.1. Imperatiiv ja käsklause	120
4.1.2.2. Modaalverbid.....	121
4.1.2.3. Muud leksikaalsed vahendid	125
4.1.3. Õpetamise adressaat.....	128
4.2. Kritiseerija.....	131
4.2.1. Kritiseerimine ja negatiivne väärtushinnang	131
4.2.2. Kritiseerimise keelelised vahendid	134
4.2.2.1. Negatiivsed hinnangusõnad	134
4.2.2.2. Muud vahendid	138

4.2.3. Kriitika objekt	141
4.3. Teadja	143
4.3.1. Teadmiste vahendamine ja tõenäosushinnang ...	143
4.3.2. Teadja rolli väljendumine lauses	147
4.3.2.1. Modaalsete vahendite puudumine	147
4.3.2.2. Leksikaalsed vahendid	150
4.3.2.3. Konditsionaal	161
4.4. Tunnustaja	163
4.5. Küsija	169
5. Kirjutaja ja lugeja eksplitseerimine juhtkirjades	172
5.1. Kirjutajale viitamine	172
5.1.1. Ajalehe nimi	172
5.1.2. Meie	176
5.2. Lugejale viitamine	181
6. Kokkuvõte	182
Kirjandus	188

EESSÕNA

See raamat on kokkuvõtte viimaste aastate jooksul tehtud eesti ajakirjanduskeele analüüsist. Tartu Ülikooli tekstianalüüsi töörühm on saanud teadustöö toetuseks Eesti Teadusfondi nelja-aastase grandit “Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiaalkultuurilised taustad” (2005–2008). Teema raames on valminud mitmeid bakalaureuse- ja magistritöid ning avaldatud hulk artikleid. Varem avaldatut siinses raamatus ei korrata.

Uurimisaineks on eesti päevalehtede keel. Päevalehtedes ilmub žanriliselt väga mitmekesiseid kirjutisi, kuid üldjoontes võib need koondada kolme põhilise tekstiliigi alla: uudised, arvamuskirjutised ja juhtkirjad. Nende kolme tekstiliigi ülesehitust, tekstistrateegiaid ja keelekasutust raamatus analüüsitaksegi. Kogumik koosneb neljast osast. Reet Kasik on kirjutanud teoreetilise ülevaate meediateksti analüüsi eesmärkidest ja metoodikast, samuti on tema sulest ülevaade uudistekstide ülesehitusest ja keelest. Karen Kuldnohk on 2007. aasta pronksõduri-diskursuse põhjal selgitanud, missuguste keeleliste valikutega kujundatakse arvamuskirjutistes lugejate hoiakuid ja väljendatakse kirjutaja suhtumist. Kathy Sarapu uurimuse teemaks on päevalehtede juhtkirjades avalduvad kirjutajarollid ja nende keelise väljendamise viisid.

Reet Kasik
koostaja ja toimetaja

MEEDIATEKSTI ANALÜÜS: EESMÄRGID JA METOODIKA

Reet Kasik

Tartu ülikool / Helsingi ülikool

1. Tekstianalüüsi lähtekohad

Kriitiline tekstianalüüs on tekkinud soovist hõlmata lingvistilisse tekstianalüüsi kriitiline vaatepunkt ehk keelekasutuse ja ühiskondlike struktuuride, majanduse ja võimu vahekordade vaatlemine. Üks tuntumaid kriitilise diskursuseanalüüsi arendajaid on olnud Norman Fairclough, kes esitas selle meetodi põhimõtteid oma raamatutes „Language and Power” (1989) ja „Discourse and Social Change” (1992). Fairclough’ järgi tähendab kriitilisus selle arvestamist, et sotsiaalsed tavad ja harjumused, eriti aga keelekasutustavad on seotud põhjuse ja tagajärje suhetega, mida keelekasutajad tavaolukorras ei märka. Enamikule inimestele on ebaselge võimu ja keelekasutuse seos, kuigi lähemalt vaadates on keel võimukasutuses kesksel kohal (Fairclough 1997: 75; 1998: 97).

Idee, et tekstide kaudu on võimalik uurida ka ühiskondlike institutsioonide, sotsiaalsete tavade ja võimuvahekordade muutusi, tõi ühiskonnateadusse Michel Foucault (1972). Empiirilise analüüsi aspektist on Fairclough’ jt lingvistilise rõhuasetusega tekstianalüüsi meetodid siiski tulemuslikumad kui Foucault’ suhteliselt abstraktne teooria. Tänapäeval nähakse kriitilist tekstianalüüsi kui meetodit, mille abil on võimalik analüüsida uurimisobjektiks olevate tekstide sotsiokultuurilist ülesehitust ja moodustumist. Tekstid sünnivad ikka mingis majanduspoliitilises kontekstis. Kriitiline tekstianalüüs pakub vahendeid uurimaks, kuidas see kontekst peegeldub uuritavates tekstides. Kriitiline tekstianalüüs on eeskätt tekstide sisu ja

tähenduse analüüsimise meetod, mis võimaldab süvendatult analüüsida tekstide struktuure, tähendusi ja vorme kriitilisest vaatepunktist.

Moodsa keeleteaduse esindajad hakkasid tekstile tähelepanu pöörama 1970ndatel aastatel. Tekkis nn tekstilingvistika, mille eesmärgiks oli vaadata, kuidas laused omavahel seostuvad tekstiks. Teksti vaadeldi kui lausetest koosnevat iseseisvat keeleüksust. Analüüsi eesmärk oli selgitada teksti struktuurilised seaduspärasused, jagades selle väiksemateks üksusteks ja uurides osadevahelisi suhteid põhimõtteliselt samal viisil, kui morfoloogias vaadeldakse sõnade moodustamist või süntaksis lausete moodustamist. Tekstiosade vahel eeldati valitsevat samasugused rinnastus- ja alistussuhteid nagu sõnade ja lausete vahel. Uurimisobjektiks olid tekstisidususe võtted, tekstistrateegiad, tekstitüübid, tekstistruktuurid ja muud teksti vormitunnused. Kaugemale arendatud mudelites lähuti eeldusest, et tekstide kirjelduses võib leida universaalseid tekstimalle ja struktuure, mille abil võib koostada tekstigrammatikaid samal viisil nagu lausegrammatikaid. (Vt nt van Dijk 1972, 1980, Halliday & Hasan 1976, Enkvist 1978, Werlich 1982.) Päriselt tekstigrammatikateni ei jõutud, aga saadi teada palju rakenduslikult kasulikku teksti arusaadavuse ja heakeelsuse, tekstistruktuuride, tekstitüüpide ja -liikide kohta (teksti vormitunnuste käsitlemist rakenduslikust aspektist vt nt Kasik 2007). Sai aga ka selgeks, et kuigi teksti vormitunnused on igati olulised, on nad siiski ainult üks teksti paljudest omadustest. Tekste ei ole võimalik lõpuni analüüsida ega mõista tähendusest lahus ja tekstiga seotud kesksed probleemid koonduvad just teksti tähenduse ümber. Tänapäeval mõeldakse tekstianalüüsi alla peamiselt teksti tähenduste uurimist ja ka sõna tekst kasutatakse eeskätt nende tähenduste väljendamiseks, mida keelekasutusega luuakse.

Kõige otsesema tõuke sai tähendusele keskenduv tekstianalüüs M. A. K. Halliday funktsionaalsest grammatikast (1994). Siit võeti omaks põhimõte, et keel on tähenduste potentsiaal ja tekstianalüüs vaatleb, kuidas neid võimalusi realiseeritakse. Keelekasutus on alati valik paljudest võimalustest ja seepärast ei saa öelda, nagu peegeldaks keelekasutus objektiivselt maailma ja tegelikkust. Poeetika vana reegel vormi ja sisu lahutamatu seosest kehtib kogu keele-

kasutuse kohta. Väljendusviisi varieerimine muudab ka tähendust. Igasugune keeleline valik on seotud teksti looja vaatepunktiga. Vaatepunkti valiku teadlikkus varieerub. Kirjandusteaduses on kaua eristatud üksteisest (erinevate terminoloogiliste variantidega) konkreetset füüsilist vaatepunkti (kaugus, füüsiline asend kirjeldatava suhtes jne.), psühholoogilist vaatepunkti (emotsionaalne suhe kirjeldatavaga) ja ideoloogilist vaatepunkti (maailmapilt). (Kalliokoski 1995.) Vaatepunkti valimine tähendab objektiivse kirjelduse võimatust: peale nähtu sisu edasiandmise annab iga kirjeldus samas ka infot kirjeldaja suhtumise kohta kirjeldatud sündmustesse ja selle kohta, millisena kirjeldaja tegelikkust näeb. Vaatepunkti subjektiivsus väljendub esitusviisi valikus ja modaalsuses.

Tekstianalüüs lähtub sellest, et autori tehtud valikutega tekst loob tähendusi ja kujundab selle kaudu ise tegelikkust. Keelekasutuse uurijaid huvitab, mis juhib seda valikut. Kuivõrd selline valik on isiklik, personaalne, kuivõrd see aga sõltub kontekstist, ümbritseva keskkonna sotsiaalkultuurilistest tavadest, harjumustest ja huvidest? Kui kriitiline lingvistika 1970ndate aastate lõpul tekkis, siis selle põhieesmärgiks oli uurida keelekasutuse ühiskondliku tausta.

Kriitilise lingvistika koolkond toetus Hallidaylt pärit keeleliste valikute ideele ning püüdis näidata, et keelekasutus on põhimõtteliselt ideoloogiline ja väljendab võimuvahekordi. Teiseks võeti tekstianalüüsis kasutusele Hallidaylt pärit idee, et keel on polüfunktsionaalne: tekst teeb samaaegselt mitmeid asju, täidab korraga mitmeid funktsioone. Keelekasutus ei ole üksnes referentsiaalse tähenduse, nn sisu vahendamine, vaid igasugune väljend räägib ka autori tunnetest ja suhtumisest kõnealusesse asja või teistesse inimestesse. Tekst on alati kellelegi adresseeritud ja toimib suhtlusvahendina. See suhtlus ehk diskursiivne protsess ei toimu tühjuses, vaid mingil ajal ja mingis kohas, mingis sotsiaalses tegelikkuses ja kontekstis, mille osaks on ka olemasolevad tekstid, varasemad suhtlusvormid, keelekasutuse traditsioon, mis kõik moodustab keelekasutuse nn intertekstuaalse aspekti. Keele kolm kesksemat metafunktsiooni on ideatsionaalne, interpersonaalne ja tekstuaalne funktsioon. Keel representeerib maailma (ideatsionaalne e tähistus-funktsioon), loob ja kinnistab suhtlusosaliste identiteete ja suhteid

(interpersonaalne funktsioon), vormistab ja kujundab sõnumeid (tekstuaalne funktsioon). Ehk teisiti öeldes: tekstil on peale sisutaseandi veel suhtlustasand ja keelelise esituse tasand.

Kriitiline tekstianalüüs uurimismeetodina on kolmeastmeline: alustatakse tekstide keele kirjeldamisest, minnakse edasi tähenduste tõlgendamisele ja keelekasutuse seletamisele (Fairclough 1989: 108–125). Esimesel astmel vaadatakse, mis tekstis on, kirjeldatakse keelelisi valikuid, näidatakse, milliseid valikuid analüüsitavas tekstis on tehtud. Teine tasand on interpreteerimine – uurija püüab tõlgendada, kuidas tehtud valikud tähendusi konstrueerivad, missuguseid tähendusi tehtud valikud tekstile annavad, kuidas tehtud valikud olemasolevat konteksti muudavad ja kujundavad. Kolmas tasand on ideoloogiline – analüüsijate lõppeesmärk on seletada, miks tekstis on selliseid valikuid tehtud ja selliseid tähendusi loodud,

Kriitilised lingvistid püüdsid süveneda keele ja võimu, keele ja ideoloogia suhetesse. Uurimisobjektiks oli neile eeskätt see, kuidas grammatika – praktiliselt süntaks – kodeerib ideoloogiat: kuidas kirjeldatav situatsioon, protsess ja selles osalejad ja nende omavahelised suhted esitatakse lauses (kas kasutatakse isikulist või umbisikulist tegumoodi, millise verbiga kirjeldatakse protsessi, kas mõni protsessi osaline või tegija jäetakse varju jne).

Kõige selgemalt annavad kriitilisest lähenemisviisist aimu analüüsid, mis hõlmavad representatsioone ja tähistusi, ehk siis seda, milliseid süntaktilisi valikuid tehakse, kui representeeritakse protsesse ning nendega seotud inimesi ja asjaolusid. Lähtekohaks on, et sündmuste keeleline kodeerimine eeldab valikut grammatiliselt võimalike mallide vahel, mis puudutavad näiteks tegevuse laadi ja selle osaliste iseloomustamist ja nimetamist, ja et need valikud võivad olla ideoloogiliselt olulised.

1. oktoobril 2008 võis Postimehe võrguväljaandest lugeda järgmisi pealkirju:

Elektri hind tõuseb 1. jaanuarist 6,4 senti kWh

Maagaasi ja põlevkiviõli hinnatõus kergitab toasooja hinda

Küttehinna tõus tabab kogu Eestit

Sama asja oleks võinud öelda ka nii:

Eesti Energia tõstab uuest aastast elektri hinda 6,4 senti kWh

Viimasel juhul oleks hinnamäärang kodeeritud tegevuseks, millel on vastutav agent (*Eesti Energia*). Selle asemel on hinnatõstmine kodeeritud refleksiivverbiga (*tõusma*) või nominalisatsiooniga (*hinnatõus*) ja hinnamääramine on tegemise asemel antud edasi iseenesliku protsessina (*hind tõuseb*) või olukorra nimetusena (*hinnatõus*). Vastutus ja agent (tegija) on protsessist taandatud. Teises näitelauses on protsess küll edasi antud tegevusverbiga (*kergitab*), aga agent (kes kergitab) on peidetud metafoorse tegija varju (*hinnatõus kergitab hinda*). Igapäevaseid ajaleheuudiseid kriitilise pilguga lugedes on kerge märgata, kui tihti selliseid tekstivalikuid ainumõeldavaks peetakse: *palgad tõusevad* või *ei tõuse*, *mered saastuvad* ja *metsade pindala väheneb*, *käibemaks suureneb*, *töökohad kaovad*, *riigieelarve kahaneb*. Kui uudistes ja sõnumites saab tavaks sündmusi ja nende osalisi kirjeldades regulaarselt jätta niiviisi esile toomata tegija ja vastutaja roll, siis on võimalik näha selliseid valikuid ideoloogiliste tähendustena. Näeme, kuidas agendi tulemuslik tegevus (keegi teeb midagi) võidakse grammatiliste vahenditega muuta seisundiks, olukorrakirjelduseks. Sellist muutmist kutsutakse tekstianalüüsis passiiveerimiseks või nominaliseerimiseks, kui tegevus muudetakse iseeneslikuks protsessiks või nominaalseks vormiks. Kolmas agendi taandamise viis on aktiivse, isikulises tegumoes lause transformeerimine passiivseks, umbisikulise tegumoe lauseks (näiteks *hindu tõstetakse*, *loodust saastatakse*, *rannäärseid maid müüakse välismaalastele*), selle asemel et väljendataks, kes neid tõstab, saastab või müüb. Nominaliseerimise ja passiiveerimise põhjused võivad olla ideoloogilised. Mõlema võtte kaudu saab võimalikuks tegija, vastutava agendi taandamine olematuks, ja just tegija reeglipärane märkimata jätmine või hajutamine tagaplaanile on tähenduslik joon teksti ideoloogia seisukohalt. Sündmuste kirjeldamine iseenesest toimuvatena on sobiv võtte alati, kui tegijate vastutust ei taheta välja tuua. Seetõttu koostatakse laused sellest vaatepunktist, et vaatlusaluseks on iseseisev nähtus, millega midagi toimub. Firma omanik ei *vallanda* töötajaid,

vaid viimased *siirduvad* teisele tööle või mõnikord koguni *vabanevad*, kui tootmine selles piirkonnas *lõppeb* (kes lõpetab, seda ei öelda). Keegi ei likvideeri ega liida valdu ja maakondi, vaid vajaduse korral nad *ühinevad*. Kogu maailmas on tähele pandud, et on kaks valdkonda, kus inimesest on eriti vähe jälgi – need on majandus ja keskkonna olukord (Karvonen 1995). See on poliitikute ja vastutajate manipuleeriv keelekasutus, mille on ise seda märkamata omaks võtnud ka ajakirjanikud kui loomuliku tekstitegemisviisi. Võib küll tähele panna, et positiivsetel tegevustel on tegija sagedamini olemas: Valitsus on see, kes *tõstab* hoidjate palka või *lisab* pensionimäärale X krooni. Kui aga asjad lähevad kehvemini, siis tegijat pole: kui näiteks hiljem selgub, et hoidjate palgad *ei tõusnudki* või pensionide määr *jäi muutumatuks*. (Vt ka Kasik 2001.)

Alguses keskendus kriitiline lingvistika nimelt lausetasandi nähtustele. Tekstikeskne vaatenurk tõusis olulisele kohale alles 1980ndatest aastatest alates, sedavõrd kuivõrd arenesid tekstiosade ja tekstide vaheliste suhete analüüs ja üldse tekstilingvistika. Samal ajal tahtis kriitiline lingvistika distantseeruda 1970ndate aastate sotsiolingvistilistest suundadest. Kriitilised lingvistid kritiseerisid sotsiolingviste selle eest, et sotsiolingvistika rahuldus kirjeldamisega, unustades tõlgendamise ja seletamise. See kriitika on esile tõusnud näit. Fairclough' 1980ndate ja 1990ndate aastate uurimustes.

Kust tulevad kultuurile iseloomulikud keelekasutuse mallid ja enesestmõistetavad kategooriad? Kriitilises keeleteaduses kasutatakse mõistet loomulikustumine (naturaliseerumine). Mingeid teatud keele tootmise või tõlgendamise malle, tegelikkuse liigendamiseks vajalikke kategooriaid ja neid tähistavaid mõisteid pidevalt korrates hakatakse neid pidama sotsiokultuurilises kontekstis loomulikuks, enesestmõistetavaks. Just loomulikustumisprotsessi peetakse keelelise ideoloogilisuse väljendajaks, ühiskonna väärtuste ja suhtumiste süsteemi poolt põhjustatuks. Näiteks kui keeles on ainult üks sugudest markeeritud, eritunnusega, siis on see naissugu. Eesti keeleski on eri liited naissoo märkimiseks (*lauljatar, lauljanna*), mitte aga meessoos märkimiseks. Tänapäeva Eesti ühiskonnas on loomulikustunud rahvuslik jaotus *eestlane – mitte-eestlane*. Kõik teised eri rahvused on koondatud ühe nimetuse alla, neid

omavahel eristamata. See ei ole mingi loodusseadus ega objektiivne jagunemine, see on keeleühiskonna valik, mida peetakse vajalikuks eristada ja millise mahuga nimetusi kasutada.

Keeleliste valikute taga on siis võimalik näha teksti autori sotsiokultuuriliste väärtuste ja suhtumiste süsteemi – ideoloogiat. Kuigi vaatepunkte on palju, on üksikul keelekasutajal, nii rääkijal/kirjutajal kui ka teda tõlgendaval kuulajal/lugejal, tegelikult üsna vähe valikuvabadust – ta teeb oma valikuid selles keeles, kultuuris ja ühiskondlike väärtuste hierarhias, mille ta on koos teiste suhtlejatega oma suhtluskeskkonnas omandanud.

Ideoloogia ja ideoloogilisuse mõiste on loomulikustamises (naturaliseerimises) keskne. Käsitus ideoloogiast kui väärtuste ja suhtumiste süsteemist on 20. sajandi teaduslikus diskursuses kasutatud neutraalne iseloomustus mõistele, mis argikeelses on traditsiooniliselt saanud negatiivse tõlgenduse. Kriitilised lingvistid lisasid siia veel ühe rõhuasetuse — ideoloogia on “täendus, mis teenib võimu” (*meaning in the service of power*). Ideoloogia ülesandeks on luua ja ülal pidada võimu asümmeetriat (Fairclough 1992, van Dijk 1993). Võimu asümmeetria ei ole tähendusrikas mitte ainult poliitikas ühiskonna makrotasandil, vaid keele ideoloogilisus ja võimu asümmeetriad ilmnevad ka argipäevases suhtlemises. Võim on potentsiaalselt osaline igasuguses keelekasutuses. Kriitilistele lingvistidele on ideoloogia just nimelt keelekasutuse nähtus, selle saab kätte keele kaudu. Ideoloogia mõiste uurimine eeldab keelekasutuse uurimist.

Mingites kontekstides, teatud tüüpi tekstides on võimusuhtel suurem roll kui teistes, ideoloogilisus on ühtedes tekstides selgem kui teistes. Kõige külgetõmbavam on olnud teksti ja ideoloogia suhete uurimine avalikus keelekasutuses, kus võimu asümmeetriilisus ja sellest tulenev ideoloogilisus johtub tekstide institutsionaalsusest. Tänapäeva ühiskonna sotsiaalse praktikaga seostuv keelekasutus, institutsionaalsed (või vähemalt osaliselt institutsionaalsed) tekstiliigid (žanrid) on ajakirjandustekstid, poliitika ja majanduselu keel ning ametnike ja teenindatavate kodanike suhtlemine. Seda tüüpi tekstides tõuseb keele ja võimu suhe eriliselt esile, kuna see põhineb institutsiooni sisemisel sotsiaalsel eba võrdsusel (vt nt Kasik 2006a).

2. Keele tähistusfunktsioon ja representatsioonid

Nagu eespool osutatud, toimivad tekstides alati samaaegselt kolm protsessi – tegelikkuse representeerimine, suhete ja identiteetide konstrueerimine ning keelelise esituse vormistamine, mida teksti-analüüsis kutsutakse vastavalt keele tähistusfunktsiooniks, interpersonaalseks funktsiooniks ja tekstuaalseks funktsiooniks. Teksti vormistamisega ehk tekstuaalse funktsiooniga seotud küsimusi on põhjalikumalt käsitletud raamatus „Sissejuhatus tekstiõpetusse” (Kasik 2007). Siinses ülevaates tutvustatakse lähemalt keele tähistusfunktsiooni ja interpersonaalse funktsiooni analüüsimise võimalusi ja meetodeid.

Tähistusfunktsiooni analüüsides vaadeldakse, mil viisil sündmused, olukorrad, suhted, inimesed jne tekstides esitatakse e representeeritakse. Tekst esitab nähtusi ja sündmusi, loob oma tegelikkuse, määratleb selle tegelikkuse protsessid ja protsessides osalejad, peatab möödaruttava hetke ja esitab selle stoppkaadrina nagu oleks see püsiv, loomulik ja ajast sõltumatu olukord. Vaatleme lähemalt kolme tähistusfunktsiooni nähtust, mida tekstianalüüsi meetoditega on võimalik analüüsida. Need on a) esitatava informatsiooni valik, b) osaliste nimetamine ja kategoriseerimine, c) protsessid ja osaliste rollid.

2.1. Vaatenurk ja faktide valik

Teksti koostaja esitab oma sõnumi mingist vaatepunktist. Vaatepunkti valimine tähendab objektiivse kirjelduse võimatust: igast vaatepunktist paistab kirjeldatav isemoodi. Vaatepunkti mõistet võib vaadelda ka laiemast sotsiokultuurilisest aspektist. Meie varasemad kogemused, väärtus- ja suhtumissüsteemid, kokkukuuluvus sotsiaalse rühmaga aheldavad meid, piiravad ja juhivad meie võimalusi teha keelelisi valikuid ja tõlgendada teiste tekste (vt nt Fairclough 1989). Ajaleheuudist kirjutades valib ajakirjanik näiteks selle, kelle vaatepunktist asju vaadatakse, st kes saab sõna; keda fokuseeritakse, st kelle sõnum jõuab pealkirja ja juhtlõiku; keda refereeritakse pikemalt, keda lühemalt; mis järjekorras keegi sõna

saab, st kes ründab, kes peab asuma kaitsele ja hakkama seletama; kelle seisukoht jääb viimasena kõlama jne.

Mõningate valikute puhul on ideoloogiline hoiak läbipaistvam, teiste puhul varjatum. See, kas kedagi nimetatakse meedias *vabadusvõitlejaks* või *riigireeturiks*, sõltub loomulikult tekstikirjutaja või ühiskonna suhtumistest ja hoiakutest. Võibolla ei ole ideoloogiline hoiak nii läbipaistev grammatilise valiku puhul, näiteks väljenditel *Jalakäija jäi auto alla* või *Auto sõitis jalakäijale otsa*, *Neste firma tõstab bensiini hinda* või *Bensiini hind tõuseb*. Tekstiurija loeb siiski välja, et *Jalakäija jäi auto alla* on sündmuse kirjeldamine pigem autojuhi vaatepunktist, kus esitatakse protsessi osalisena jalakäija, jättes auto(juhi) osaluse protsessis tagaplaanile. Seevastu aga *Auto sõitis jalakäijale otsa* on jalakäija vaatepunkt: siin on protsessi aktiivne osaline auto (või siiski autojuht?), jalakäija roll aga jäetud passiivseks. Samamoodi võiks näha väljendis *Neste firma tõstab bensiini hinda* tarbija vaatepunkti, keda huvitab “kes seda tegi?”; *bensiini hind tõuseb* on aga pigem kütusemüüja vaatepunkt, sest vaevalt tahetakse ennast hinnatõstjana representeerida.

Küsimusi tekitab faktide valik näiteks niisugusel juhul, kui ajaleheartikkel lastega toimunud liiklusõnnetuste sagenemisest kujutab endast paljude üksikjuhtumite üksteisele järgnevat kirjeldust, kus ainukese põhjusena tuuakse välja, et lapsed on muutunud lohakaamaks ja ei vaata vasakule, samas kui lastele otsa sõitnud autojuhid ei ole tekstis üldse osalistena esindatud. Artikkel oli kirjutatud liikluspolitseist saadud info ja sealsete töötajate intervjuerimise põhjal. Tekstiurija küsib, kas tegelikkus, mis selle artikliga liiklusmaailmast luuakse, on toimetaja valik või toimetaja poolt intervjueeritud ametnike valik.

Tekstianalüüsi üks uurimisobjekte on tekstidesse implitsiitselt sisse kirjutatud eri tüüpi kirjutaja- ja lugejarollid. Fairclough (1997: 30) järgi on interpersonaalsete rollide puhul küsimus selles, mil viisil tekst lugejale adresseeritakse ja millised sotsiaalsed identiteedid tekstides on esindatud. Sellega ei mõelda tegelikke isikuid, vaid teatud suhtlustähendust, autoripositsiooni, mida toodetakse tekstuaalselt, keeleliste valikutega. Lausete keelelised valikud osutavad, kelle poolt või vastu kirjutaja selles tekstis on, millisesse

rühma tunneb ta end kuuluvat ja millisesse rühma eeldab kuuluvat oma lugeja. Refereeritud liiklusteemalist artiklit saab tõlgendada nii, et kirjutajapositsioon langeb kokku autojuhtide vaatepunktiga, kuigi millelegi sellisele artiklis otseselt ei viidata. Selline tõlgendus illustreerib ühtlasi, kuivõrd teksti tähistusfunktsioon ja interpersoonalne funktsioon on omavahel seotud ja läbi põimunud.

2.8.2008 ilmus Postimehes artikkel “Tartu Ülikool tõstis ainsana ühiselamutubade üüri” Tekstis väidab autor sama mis pealkirjas, tuues näiteks TÜ ühiselamutubade endised ja praegused hinnad. Sõna antakse kahele üliõpilasele, kes mõlemad väljendavad rahulolematust kõrgete hindadega. Järgneb üliõpilasküla majutusjuhi kommentaar, kes meenutab, et möödunud aastal Tartu Ülikool üüre ei tõstnud, ja põhjendab hinnatõusu kulutuste kallinemisega kahe aasta jooksul. Kuigi pealkiri viitab Tartu ühiselamuhindadele võrdlevalt (... *tõstis ainsana*), siis teiste ülikoolide ühiselamuhindadest artiklis juttu ei ole. TTÜ ühiselamute kohta on üks lause, milles viidatakse ühiselamute remondile ja tõenäolisele hinnatõusule tuleval aastal, TLÜ ja EMÜ kohta väidetakse vaid, et neiski ühiselamutes ei jätku kohti kõigile soovijatele.

Artikli lisas olevast hinnatabelist selgub aga, et näiteks ühekohalise üliõpilastoa hind on Tartu Ülikooli ühiselamus tõepoolest artiklis mainitud 1209 krooni, samas kui TTÜ ühekohaline tuba maksab üliõpilasele 1300 krooni ja TLÜ ühekohaline tuba 2400 krooni. Ainult EMÜ ühekohaline tuba on TÜ omast natuke odavam.

See tähendab, et ajakirjanik on tõstnud fookusesse ühe ja sugugi mitte kõige kallimate ühiselamuhindadega ülikooli neljast, rõhutamades kontrasti ka käsitluse mahuga: kui Tartu Ülikoolist räägitakse pikalt ja detailselt, ülejäänud kolm aga on kokku võetud ühte lausesse, siis kandub see mahuvastuolu üle ka sisule. Tartu Ülikooli ühiselamuhinnad on tsiteeritud üliõpilaste suu läbi näidatud ülekohtuselt kõrgena, kontrasti tõttu teeb lugeja intuiitiivselt järelduse, et teiste, möödaminnes mainitud ülikoolide ühiselamuhinnad peavad järelikult olema madalamad. Tegelikult artikli autor ühiselamuhindu ei võrdle. Ta on keskendunud valikuliselt ühele osategurile (hinna tõstmisele), mis vastab küll eraldi võetuna tõeale, kuid loob üliõpilaste majutusolukorrast väärastunud pildi, mis pealegi on sama artikli järel toodud hinnatabeliga vastuolus. Sellele

hinnatabelile ega teiste ülikoolide ühiselamuhindadele ei viidata artiklis üldse.

See on tekstistrateegia, kus faktide valiku ja paigutusega ning vaatepunkti valikuga kirjutatakse näiliselt objektiivsesse uudisesse sisse kirjutaja hoiakuid ja suhtumisi.

2.2. Nimetamine ja kategoriseerimine

Tekstil on omadus nimetada asju, inimesi ja protsesse ning luua selle kaudu oma maailmapilt. Tegevuse osaliste nimetamist ja kategoriseerimist uuriti juba varase kriitilise lingvistika faasis. Sõnatasand on keele tähistusfunktsiooniga seotud referentsi kaudu, sellega, kuidas inimestele, asjadele, tegevustele ja protsessidele viidatakse. Kogu keele või mingi registri või mingi kogemuspõrkkonna sõnavara otseselt kaardistab objektid, mõisted, protsessid ja suhted, millest selles kultuuris, ühiskonnas või registris on vaja rääkida. Sõnatasandi abil on kõige hõlpsam näitlikustada arusaama tekstist kui valikute tegemisest. Teksti tegija valib, milliseid sõnu ta kasutab ja kuidas tähendusi sõnades väljendab. Valikud ei sõltu ainuüksi tema personaalsest stiilist, need ei tarvitse olla teadlikud, vaid varieeruvad vastavalt teksti asendile laiemas ühiskondlikult määratud kontekstis. Nii annavad ka leksikaalsed tähendused teavet ühiskondlike nähtuste ja protsesside kohta.

Leksika segmenteerib kogemuste voolu lõikudeks – ühikuteks, mis vastavad keelekasutaja vajadustele. Kõnekeeles liigitatakse maailma inimrassid üldtunnuste järgi „valgeteks” ja „mustadeks”, kuigi selle teise mõiste alla mahub väga palju erinevaid inimtõuge ja rasse: helepruunidest kuni mustade neegriteni, latiinod, araablased, hindud jne, samal ajal kui „valgete” hulka loetakse vaid väga täpselt määratud nahavärviga inimesed. Juba vähegi tõmmum jume võib klassifitseerida selle kandja „mustade” sekka. Tähendab, nende kõigi jaoks on üks ühine semantiline väärtus, üks tähendus. Eestlased jagavad Eesti elanikkonna eestlasteks ja muulasteks, kusjuures semantilise väärtuse „muulane” alla mahub väga erineva referentsiaalse tähendusega rahvusi. Kui leksika segmenteerib kogemuse voolu lõikudeks ja ühikuteks, mis vastavad keelekasutaja

vajadustele, siis ilmselt meil ei ole vajadust neid muid inimesi, rase ja rahvusi selekteerida.

Sõnavara mitte ainult ei liigenda kogemusi osadeks, vaid loob erinevaid mõistehierarhiaid ja vastandusi eri mõistete vahel. Omavahel seotud sõnade ja väljendite rühmad piiritlevad erinevaid alasid, millele keelekasutajate tähelepanu on keskendatud. See omadus on teinud leksikast kriitilise tekstianalüüsi keskse objekti. Näiteks Eestis elavaid muudest rahvustest inimesi nimetatakse kõige sagedamini muulasteks, mitte-eestlasteks, muukeelseteks, mitte-eestikeelseteks, mittekodanikeks, kodakondsusetuteks (Kukk 1999). See tähendab, et vormiliselt määratakse nad eituse kaudu – mitte kes nad on, vaid kes nad ei ole. Negatsioon ei määratle mitte niivõrd mitte-eestlaste identiteeti või omadusi, kuivõrd nende puudumist. Ka *muulased* on pigem eitava vormiga – muu tähendab mitte-meie, st mujalt tulnud, täpsustamata kust (Kukk 1999).

On mitmesuguseid dimensioone, mille alusel teksti osaliste nimetamist ja kategoriseerimist iseloomustatakse (vt nt Leeuwen 1996). Osalisi saab representeerida üldistatud rühmade, kategooriatena (*inimesed*) või spetsiifiliste identifitseeritavate individidena. Spetsiifiliselt määratletud osalisi saab esitada üksikisikutena (individualiseerimine) või rühmadena (assimileerimine). Assimileerimine väljendub põhiliselt kahel viisil: kollektiveerimisena ja kvantifitseerimisena. Kollektiveerimise puhul esitatakse osalised kvalitatiivselt määratud hulgana kas mitmusevormi kasutades (*üliõpilased*), kollektiivsubstantiiviga (*juhatas, erakond*), mitmusliku pronoomeniga (*meie, nemad*) või kollektiivsusliiteid kasutades (*elanikkond, rahvastik*). Kvantifitseerimise puhul esitatakse osalised kvantitatiivselt määratud hulgana kas numeraalide abil (*36 õpilast*) või hulgamäärsõnade abil (*paljud toimetajad*). Osalistele võib viidata ka anonüümselt, nende identiteeti mingil moel määratlemata. Seda nimetatakse osaliste indetermineerimiseks. Anonüümsus väljendub indefiniitsete pronoomenite, *meie*-deiksise ja umbisikulise tegumoe abil:

Väitlus käib *meil* hästi lihtsalt – püüab *keegi* öelda, et praegune rahvuspoliitika on omadega ummikus, *tehakse* ta nulliks oletusega, et niimoodi arvav inimene on ilmselt kuu pealt kukkunud.

Indetermineerimine muudab osalise anonüümseks ja näitab, et kirjutaja ei pea vajalikuks või võimalikuks tema määratlemist.

Määratletud osaliste puhul vaadeldakse, mis tunnuste kaudu neid määratletakse. Osalist võib nimetada nimepidi (*Siiri Oviir*) või kategoriseerida teda funktsiooni (mida ta teeb) või identiteedi (kes ta on) alusel, nt *Europarlamenti saadik keskerakondlane Siiri Oviir* või *59-aastane eesti rahvusest vanaema Siiri Gonsiori tänavalt*. Sageli on nimetamine ja kategoriseerimine põimunud, nagu viimastes näidetes. Ajakirjandusuurijad on pööranud tähelepanu sellele, milliseid osalisi nimetatakse ajakirjanduses nimepidi, keda kategoriseeritakse funktsiooni, keda identiteedi alusel. Näiteks uurimused soolisest või rassilisest diskrimineerimisest meedias vaatlevad just seda, kuidas meestest ja naistest või eri rahvustest ja rassidest rääkides kasutatavad sõnavalikud põimuvad juba olemas-olevate, ideoloogiliselt laetud kategoriseerimissüsteemidega (vt Kasik 2006b). Tekstiurijad Barbi Pilvre ja Raili Põldsaar on võrrelnud meeste ja naiste iseloomustamist Eesti meedias – esimene Eesti Ekspressi, teine Postimehe portreelugudes (Pilvre 2000, Põldsaar 2001). Tulemused sarnanevad rahvusvahelises keeleteaduslikus kirjanduses esitatud soostereotüüpidega. Mehed on ametlikumad isikud kui naised: naisi nimetatakse persoonilugudes tihti vaid eesnimepidi, mehi aga peaaegu mitte kunagi. Ühiskondlik rollijaotus peegeldub kategoriseeringutes: naisi representeeritakse sagedamini nende peresuhete kaudu (*naine, ema, koduperenaine*) või seksistliku külje kaudu (välimus, riietus, soeng), mehi aga eeskätt tegevuse järgi (ametid, harrastused, kollektiivid).

Inga Kukk on analüüsinud rahvuspoliitika diskursust eesti ajalehtedes 1990ndatel aastatel (Kukk 1999, 2001). Tema järgi on kõik eesti rahvuspoliitika diskursuses nimetatud osalised koondatavad nelja rühma, kelle kohta ta kasutab üldistavaid nimetusi valitsejad, mitte-eestlased, meie ja maailm. Valitsejad ja maailm on need osalised, kes rahvuspoliitikat otsustavad ja teevad. Ülejäänud kaks osalisterühma – mitte-eestlased ja meie – on need, keda rahvusküsimus otseselt käsitleb ja puudutab. Valitsejad (ministrid, president, parlament ja parlamendisaadikud, opositsioon ja koalitsioon, erakonnad, poliitikud, mitmesugused komisjonid, nende esimehed ja liikmed, ametiasutused ja nende töötajad) on tekstides

kõige sagedamini esindatud ja enamasti nimepidi ja funktsiooni järgi individualiseeritud osaline. Selle osalisterühma teistest sagedasem esinemine tekstides näitab teema käsitlemise lähte kohta, perspektiivi – meedia käsitleb kodakondsus- ja rahvuspoliitikat valitsejate seisukohast, mitte aga näiteks kodakondsuse taotlejate või saajate perspektiivist.

Osalistele, kes on kokku võetud ühisnimetaja maailm alla, on Kuke järgi iseloomulik mitte nimepidi nimetamine, vaid seostamine kohaga. Lokaalsed üksused nagu Euroopa, Venemaa, Moskva, Strasbourg esinevad tekstides nii täiendite ja kohamäärustena kui ka protsessiosalistena – iseseisvate tegutsejate, protsessi kogejate või seisundis olijatena, just nagu oleks tegemist isikutega (*Euroopa Liit soovitab, Strasbourg arutab, Venemaa ei nõustu*). Selline kasutus seostab rahvuspoliitilised probleemid (eriti analüüsitud ainestiku ilmumise ajal päevakorras olnud kodakondsusseaduse) pigem välispoliitikaga, Eesti ja maailma suhetega, mitte aga valitsejate tegevusega, mis on suunatud Eesti elanikele ja Eestiseste probleemide lahendamisele. Samasugust tekstistrateegiat kasutati eesti ajakirjanduses Lihula ausamba mahavõtmisega seoses 2004. aastal: aktiivse nõudjana, seega negatiivse osalisena esitati maailm, mitte valitsejad.

Mitte-eestlased on Kuke andmetel meedias enamasti kollektiiveeritud, neid esitatakse heterogeensete rühmadena enamasti mitmusevormi abil. Neid ei kategoriseerita funktsiooni, vaid isiklike omaduste alusel: õigusliku staatuse, vanuse, päritolu, keele, rahvuse või hulga järgi (*mittekodanikud, kodakondsuseta isikud, vene noored, muulased, mitte-eestlased, mitte-põliselanikkond, venekeelne vähemus* jne). Tekstides äratav tähelepanu mitte-eestlastele viitavate sõnade ja väljendite rohkus. Selle kohta kasutatakse tekstianalüüsis terminit üleleksikaliseerimine (*overwording*), tähistamiseks nähtust, kui ühele asjale ja nähtusele viidatakse mitme erineva, kuid peaaegu sünonüümse sõnaga. Üleleksikaliseerimine annab tunnistust kõnealuse ala ideoloogilisest laetusest. Mitmed kriitilise diskursuseanalüüsi praktikud on näidanud, et kvasisünonüümsete väljenditega tähistatakse asju, mis on probleemsed või erilise tähelepanu all (vt nt Fairclough 1992: 193; Fowler 1991: 85).

Meie-osalist on refereeritavas rahvuspoliitika diskursuses nimetatud ja kategoriseeritud tunduvalt vähem kui mitte-eestlasi. Peale meie-pronoomeni või mitmuse 1. pöörde nimetatakse meie-osalist ka abstraksioonidega *Eesti* ja *Eesti ühiskond* ning mitmuslike rühmanimetuste (*eestlased*, *eesti keeles kõnelejad*) või kollektiivsubstantiivide (*eesti rahvas*, *eestlaskond*) abil. Meie-deiksise kasutamise puhul on tegu selge ja äratuntava mõjutamisstrateegiaga, mis näitab kirjutaja tihedat seotust kõnealuse teema või osalisega. Meie viiteala analüüs näitab, et meie koondab endas eri kombinatsioonides valitsejad, Eesti ja eestlased. Kukk tõlgendab seda kui rahvusliku ideoloogia väljendust, mille kohaselt nn unistuste Eesti on üherahvuseline ja ükskeelne rahvusriik (Kukk 1999).

2.3. Protsessid ja protsessiosaliste rollid

Osaliste representatsiooni analüüsimisel on peale nimetamise ja kategoriseerimise oluliseks küsimuseks see, millistes situatsioonides eri osalisi esitatakse, milliste tegevuste, protsesside ja seisunditega neid seostatakse ehk teisisõnu, millised on osaliste semantilised rollid, mida nad on tekstis tegema pandud.

Protsesside liigitamisel on aluseks võetud funktsionaalne grammatika (Halliday 1994: 106–143), mille järgi kogemused vormistatakse tekstiks kolme üldise inimliku kogemuse kategooria abil: osalised, protsessid, tingimused (*Participant, Process, Circumstance*). Sündmuse keelendamise aluseks on küsimused “kes tegi mida, kus, millal, kuidas ja kellele” ja see vormistatakse lausena. Michael A. K. Halliday nimetab seda sündmust protsessiks laiemas tähenduses, eesti keele grammatikas kasutatakse situatsiooni mõistet (EKG 1993: 11). Protsessi (kitsamas mõttes) väljendab tavaliselt verbifraas, osalist noomenifraas, tingimust adverbiaalifraas.

Halliday jaotab protsessid semantilistelt alustelt põhirühmadeks ja vaheühmadeks. Põhiprotsessid on materiaalsed ja mentaalsed protsessid ning suhte protsessid. Vaheprotsessid on käitumisprotsessid, verbaalsed protsessid ja olemasoluprotsessid. Vaheprotsessidel on sageli kahe põhiprotsessi omadusi, näiteks käitumisprotsessidel on nii mentaalsete kui ka materiaalsete protsesside

jooni. Materiaalsed protsessid konstrueerivad tegelikku või kujuteldavat muutust, liikumist või tegevust. Neil on tavaliselt mingi konkreetne, tajutav tulemus (*Väed viiakse Iraagist välja*). Ka abstraktsed tegevused ja sündmused kuuluvad materiaalsete protsesside rühma (*Hariduse tähtsus kasvab veelgi*). Materiaalseid protsesse on tavaks liigitada transitiivseteks ja intransitiivseteks. Transitiivsetel protsessidel on kaks osalist: toimija (*Actor*) ja siht (*Goal*), intransitiivsetel üks (toimija). Kuigi Halliday neil vahet ei tee, on tekstianalüüsis oluline, kas toimija on inimlik, teadlik tegutseja (agent) või metafoorne – asi või nähtus, mis protsessidele mõju avaldab (*Kujunduse ühtlustamine lihtsustab rahatähe äratundmist*) või millega midagi toimub (*Piirkond areneb kiiresti*). Näiteks Fowler (1991) eristabki tegevust ja protsessi kitsamas mõttes. Tegevuse puhul saab küsida: kes mida tegi? Protsessiga kitsamas mõttes on tegemist siis, kui kellegagi midagi juhtub, ilma et osaline ise aktiivne oleks (*Koalitsioon lagunes; Opositsioon jäi hääletusel vähemusse*).

Mentaalsed protsessid konstrueerivad mõtlemist (*Valitsus mõtleb tuleva aasta eelarve peale*), tundmist (*Reformierakond kardab tulumaksu vähendamise edasilükkamist*), tahtmist (*Ta on huvitatud ametis jätkamisest*), tajumist (*Koalitsioon näeb vajadust kulusid koomale tõmmata*). Mentaalse protsessi üks osaline on teadlik, inimlik tajuja (*Senser*), teine osaline on see, mida tajutakse, ehk nähtus (*Phenomenon*). Suhte protsessid kujutavad kahe asja või nähtuse vahelist suhet, st kirjeldavad olemist, seisundit. Tavalisim suhteverb on *olema*. Suhte protsessid konstrueerivad atributiivseid (*Eesti on väike*), identifitseerivaid (*Demokraatia aluseks on inimeste võrdsus*), lokatiivseid (*Valitsus asub Toompeal*), posesiivseid (*Valitsusel on kindel eesmärk*) suhteid.

Käitumisprotsessid meenutavad ühelt poolt materiaalseid, teiselt poolt mentaalseid protsesse (*vaatama, kuulama, jälgima, naerma*). Protsessiosaline on teadlik, inimlik käituja (*Behaver*). Verbaalsed protsessid meenutavad ühelt poolt mentaalseid, teiselt poolt suhte protsesse (*ütleva, kiitma, arutama, tõdema, väitma*). Verbaalseid protsesse kirjeldavates lausetes on ütleva (*Sayer*) ja sõnum (*Verbiage*), sageli ka vastuvõtja (*Receiver*), kellele öeldakse. Verbaalsed ja mentaalsed protsessid võivad osaliselt kattuda (*“Küll on*

tore," rõõmustas peaminister). Eksistentsiaalsed protsessid väljendavad olemasolu (*Lootust on*). Obligatoorne osaline on olija (*Existent*).

Tegevused eeldavad üldjuhul tegijaks inimest (agenti), aga agent pole lauses alati esindatud subjektina, vaid võib jääda tagaplaanile või varjatuks. Subjekti rollis (toimijaks) on lauses sel juhul mingi muu nähtus, abstraksioon või objekt. Teun van Leeuwen (1996: 59) nimetab sellist representatsiooniviisi impersonalisatsiooniks. Impersonalisatsioon võib avalduda abstraksiooni või objektivatsioonina. Abstraksiooni puhul osaleb toimija rollis inimese asemel temaga seostatud situatsioon või omadus (*Kodakondsuseta elanike probleem nõuab lahendamist*). Objektivatsiooniga on tegu, kui osalisele viidatakse temaga seotud tegevuse või tulemuse kaudu (*Suusavõistluste ülekanne lükkas valitsuse pressikonverentsi algust 10 minutit edasi*).

Inga Kukk on oma eespool refereeritud uurimuses (Kukk 1999) analüüsinud põhjalikult ka rahvuspoliitika diskursuse osaliste rolle ja protsesse, milles neid representeeritakse. Ta näitab, et valitsejad on nii uudistes kui arvamugugudes enamasti aktiivsetes rollides. Neid esitatakse peamiselt materiaalse või verbaalse tegevuse agendina. Individualiseeritud valitsejad esinevad põhiliselt verbaalse tegevuse agendina, st rääkijatena. Ka kollektiivsed valitsejad on tekstides üldjuhul aktiivsete osalistena, neid esitatakse enamasti materiaalse või verbaalse tegevuse agendina (*Riigikogu otsib võimalust; Valitsus kindlustab riigi alustalasid*).

Maaailma esitatakse Kuke andmetel valdavalt aktiivses rollis, enamasti direktiivse verbaalse või materiaalse tegevuse agendina: soovitajana, nõudjana, käskijana.

Mitte-eestlased on suuremas osas situatsioonidest passiivsetes osalejarollides. Kukk näitab, et uudistes esitatakse nad valitsejate tegevuse kogejana, sihina või saajana, arvamugugudes on nad kõige sagedamini esindatud üldse mitte inimosalistena, vaid abstraheritult ja objektiveeritult: abstraktsete nähtuste, protsesside või asjade vormis – neile viidatakse kui *kodakondsusküsimusele, kodakondsuspoliitikale, Eesti rahvuspoliitilistele muredele* jne. Sageli esitatakse muulased seisundilauseste passiivse objektina, kus kirjeldatakse nende identiteete ja omadusi. Selliste lauseste funktsiooniks

on pelgalt osalise iseloomustamine-klassifitseerimine – kes või missugune ta on, mitte mida ta teeb või mis temaga juhtub.

Meie esineb tekstides pooltel juhtudel aktiivse tegijana seoses materiaalse tegevusega, kõnelejana või tundjana, tahtjana, mõtlejana mentaalses tegevuses. Kukk juhib tähelepanu, et kui meie-osaline on aktiivne, siis on nimetusena harilikult *Eesti* või *meie*, mitte aga *eestlased*. Nii valitsejad kui ka meie-osaline esinevad passiivses rollis eeskätt seoses maailmaga. Kui protsessi osalised on meie ja maailm, siis on meediatekstides representeeritud maailm aktiivse, meie aga passiivse osalisena (*meid püütakse mõjutada, meile tahetakse survet avaldada*). Meie-osalist määratletakse ka atribuutivsete ja identifitseerivate seisundilauseste abil, st klassifitseeritakse, kes ja missugused me oleme. Samasuguses rollis representeeritakse ka mitte-eestlasi, mitte kunagi aga valitsejaid ega maailma.

Protsessiliikide ja osaliste võrdlus eesti ajakirjanduse uudistekstides eri aastakümnetel (Kasik 2006c) näitab, et ajaperioodist sõltumata on tegevuslausete agent kõige sagedamine kollektiivne: 33%–36% eri aastakümnetel. Umbisikulisus on uudistes aastakümnete jooksul vähenenud: 1983. aastal oli ligi 28% tegevuslausetest agent representeerimata, 1993. aastal veidi üle 22% ja 2003. aastal alla 15%. Umbisikulisuse on asendanud üksikisikud, kelle protsent on vastavalt umbisikulisuse vähenemisele samavõrra tõusnud: individualiseeritud agendiga oli 1983. aastal alla 15% lausetest, 1993. aastal ligi 22% ja 2003. aastal ligi 30%. Kui vaadata lähemalt tegevusliike, milles üksikisikud osalevad, siis tuleb selgesti välja, et üksikisiku põhitegevus ajaleheuudistes on ikka olnud rääkimine: 1983. aastal peaaegu 58%, 1993. aastal peaaegu 68% ja 2003. aastal ligi 53% üksikisiku tegevust kirjeldavatest lausetest väljendab verbaalset protsessi. Tegevusliike võrreldes saab selgeks tööjaotus: üksikisikud räägivad, massid tegutsevad. Kõigis analüüsitud lehenumbrites on kollektiivse osalise puhul esikohal materiaalne tegevus. (Kasik 2006c: 160–161.)

3. Keele interpersonaalne funktsioon ja suhtlustähendus

Interpersonaalne funktsioon hõlmab seda, kuidas tekstid toimivad suhtluses. Meedia ja üldse igasuguste tekstide põhiolemus on sotsiaalsus – igal keelekasutajal on mingi eesmärk inimestevahelises kommunikatsioonis ja suhetes laiemaltki. Norman Fairclough (1997) hoiab lahus tekstitasandit ja diskursusetasandit. Tekstitasand keskendub tähistusfunktsioonile, tegeleb eelkõige kirjeldatava maailmaga, selle osalised on need, kellest või millest kirjutatakse, kellele kirjutaja viitab, kelle tegevusi või olemust ta kirjeldab. Diskursusetasandil vaadeldakse teksti kui sõnumit autorilt lugejale. Tekst ei esita ainult sisu, vaid täidab ka suhtlusfunktsioone – tekstiga tehakse alati midagi, tal on suhtluses mingid eesmärgid (nt teavitada, veenda, hoiatada, õpetada). Selle tasandi osalised on autor ja lugeja. Nagu tekstitasandi osalistel, nii on ka diskursusetasandi osalistel suhtluses teatud rollid, mida võib teksti keeleväljenditele toetudes analüüsida. Keelekasutuses luuakse identiteete – kõneldes või kirjutades moodustab keelekasutaja endale mingi rolli ja määratleb ka kuulaja või lugeja rolli teksti vastuvõtjana. Võib öelda, et tekst n-õ konstrueerib endale lugeja, loob tekstiga sellise lugejapositsiooni, millest lähtudes tekst tundub siidus, arusaadav ja loomulik. Kroonika tekstidega konstrueeritakse teistsugune lugeja kui näiteks Keele ja Kirjanduse või Sporditähe tekstidega. Ideaalne lugeja on abstraktsioon, tekstiliste vahenditega loodud lugejapositsioon.

Lugejapositsiooni määravad nii diskursus (teema ja selle esitamise viis) kui ka žanrikonventsioonid. Positsioon on seotud tekstisidusega. Tekstis ei esitata kunagi kogu infot, vaid eeldatakse, et lugejal on mingid eelteadmised, et ta oskab augud täita nii, et sünniks tähenduslik tervik. Teksti implitsiitsed eeloletused sunnivad lugejat võtma esitatut loomuliku ja endastmõistetavana. Suur pealkiri ajakirja kaanel “Neiu Eva on tagasi!” konstrueerib nii-suguse lugeja, kes teab, millest jutt – kes on neiu Eva ja kus ta vahepeal oli. Kui lugeja ei tea, siis tal ei ole sellist teadmiste taset, mida kirjutaja on oma loo kirjutamisel adressaadi kohta silmas

pidanud. Ta kas ei loe seda väljaannet või muudab (harib) end ideaallugeja positsioonile vastavaks.

Ajalehes, kus on mitut liiki tekste, võib tegelik lugeja loomulikult keelduda ideaallugeja positsioonist, suhtudes mõnda teksti kriitiliselt või jättes osa hoopis lugemata.

Interpersonaalseid tähendusi väljendatakse samade keeleliste valikutega, millega kujundatakse sisutasandit. Needsamad sõnad ja vormid, mis tähistavad ja konstrueerivad tekstis edasi antavat maailma, konstrueerivad samal ajal ka identiteete ja rolle, määravad kirjutaja ja lugeja vahelise suhte ning kirjutaja suhte tekstisse. Samal ajal, kui tekst (nt lause) vormistatakse sõnumiks, korrastatakse see ka interaktiivseks sündmuseks rääkija ja auditooriumi, kirjutaja ja lugeja vahel. Rääkimise või kirjutamise aktis konstrueerib keelekasutaja endale teatud diskursuserolli, selle positsiooni, millelt ta suhtleb, ja sellesamaga, kui ta endale rolli ehitab, määrab ta rolli ka teksti vastuvõtjale (Halliday 1994: 68; Heikkinen 1999: 215). Interpersonaalne tähendus hõlmab keele neid funktsioone, kuidas keele abil saab teha mitmesuguseid asju, st sel tasandil analüüsitakse keelt kui tegevust, kui sotsiaalset suhtlust.

Kui kirjaliku monoloogteksti interpersonaalset tähendustasandit võib vaadata peamiselt kirjutaja ja tema poolt enda jaoks konstrueeritud nn ideaallugeja peegeldumisena tekstis, siis dialoogilises suhtluses (suulised jutuajamised, vestlusingid, intervjuud), kus vahetuid osalisi on rohkem kui üks, on interpersonaalsete suhete, rollide ja identiteetide kujundamine palju konkreetsem ja otsesem. Näiteks televisiooni vestlussaates on diskursuseosalisteks peale saatejuhi ja televaataja ka intervjuueeritavad või vestlejad, kellele konstrueeritavaid identiteete ja rolle võib samuti analüüsida tekstis tehtud valikute abil. Intervjuule on iseloomulik vabast vestlusest piiratum vooruvahetus: intervjuus on osalised orienteeritud nii, et üks küsib, teine vastab. Intervjuutüübid on interpersonaalsete suhete aspektist erinevad. Näiteks töölevõtuintervjuus ei anta vastajale alati tagasisidet selle kohta, kas ta on vastanud asjassepuutuval viisil või ei. Tavalises argivestluses oleks selline võimu asümmeetriat rõhutav suhtlusviis vähemalt ebaviisakas. Ka ajakirjanduslikes intervjuudes ei kommenteerita vastuseid ega anta märku soovist sõna saada. Põhjuseks on see, et intervjuueerija ei esita kü-

simusi mitte iseenda, vaid audiotooriumi (vaataja, lugeja) jaoks. Kui ta annaks argivestluse stiilis tagasisidet, tunneks auditoorium end kõrvale tõrjutud pealtkuulaja rollis (vt nt Nuolijärvi, Tiitula 2000; Kasik 2004).

3.1. Diskursuserollid

Interpersonaalse tähenduse võib jaotada kaheks osaks: suhtlustähenduseks ja suhtumistähenduseks (Fairclough 1989: 110). Suhtlustähendus annab edasi kirjutaja ja lugeja vahelisi suhteid, seega seostub osaliste – kirjutaja ja lugeja – rollidega ja sellega, kuidas tekst (teksti keelelised jooned) need positsioonid määravad. Suhtumistähendus seostub sellega, milline on kirjutaja ja sõnumi seos: kuidas ta hindab öeldu tõesust, võimalikkust, väärtust. Suhtlustasandit analüüsides jälgib tekstianalüütik neid keelelisi vahendeid, mille abil tekstitootja väljendab enda positsiooni diskursuses kui suhtluses. Näiteks võib kirjutaja võtta endale väga tagasihoidliku vahendaja rolli: ta vahendab lugejale, mida teised on öelnud.

Concordia ülikooli majandusteaduskonna dekaan ja endine ETV peadirektor Hagi Šein peab valitsuse eilset otsust kaotada ETVst reklaam praegustes oludes parimaks lahenduseks.

Vahendaja rollile viitab siinses tekstis nt allikale (HŠ) viitamine ja refereeriva verbi (*ütles*) kasutamine pealauses.

Autor võib konstrueerida endale teadja rolli – ta on see, kes ütleb meile, kuidas asjad tegelikult on.

Väikestes valdades on asi veel hullem. Praegune valimisseadus, mis lubab vallavanemal komplekteerida valimisliitu, muudab volikogud mõttetuks, sisuliselt valimisliit laiali ei lähegi. Vallavanem valimisliidu juhina juhib ka volikogu. Väikeses kohas on kõik kõigiga seotud, kes enda või lähedase töökoha kaudu, kes mõne lepingu kaudu.

Autor räägib enda nimel, viitamata mingitele allikatele, ta kasutab kindla kõneviisi väitlauseid, igasugused pehmendavad modaalad-

verbid (*vist, võib-olla, küllap, ma arvan*) puuduvad. Lugejal ei jää üle muud, kui info vastu võtta ja tänulik olla.

Autor võib võtta endale õpetaja positsiooni – st ta räägib meile, kuidas ajad peaksid olema, ja õpetab, mida meil oleks kõige targem teha.

Mõtles parem selle peale, miks väikestes kohtades korruptsioon avalikuks ei tule? Sest kõik on kõigiga seotud. Soovitaks autoril lugeda Tallinna linnavolikogu protokolle ja teha sellest vajalikud järeldused. Alustuseks võiks vaadata ka läbi aastate ühe ja sama omavalitsuse valimised. Lojalne tuleb olla valijale, mitte nimekirjale!

Keelevahenditest konstrueerivad õpetaja rolli otsesed pöördumised, ise küsin – ise vastan struktuur, käskiv või tingiv kõneviis koos deontiliste modaalverbidega, soovituselised ja õpetused, mida peaks tegema, tuleks teha, võiks teha.

Autor võib võtta endale hindaja-kritiseerija positsiooni, st ütelda lugejale, kas esitatav on tema meelest õige või vale, hea või halb, kas ta on sellega nõus või ei ole.

Suhteliselt naiivne tekst. Minu kogemuste põhjal on pigem vastupidi – mida väiksem koht, seda suurem korruptsioon. Ka ei meeldi mulle see, et autor teeb ühe koha järgi üldistusi kogu Eesti kohta. Õigus on nendel, kes ütlevad, et mastaabid ja taksid on maal lihtsalt tagasihoidlikumad.

Eespoolsed näited on ühest ajaleheartiklit kommenteerivast võrguvestlusest. Iga kirjutajarolli korral on tekst erinevalt moodustatud, kasutatakse erisuguseid väljendeid. Ega autor ei ütle lugejale: nüüd hakkab õpetajaks, siin aga esinen vahendaja. Lugeja teeb selle järelduse teksti põhjal – teksti keeleliste (sõnavaraliste, grammatiliste) joonte põhjal on võimalik otsustada, missuguse kirjutaja positsiooni on autor endale konstrueerinud. Ei ole olemas mingit diskursuserollide loendit, mille tunnuseid saaks hakata tekstist otsima. Roll on teksti põhjal järeldatav ja etteantud vastuseid olemas ei ole. Seda külge tekstist nimetatakse diskursuse tooniks ja keele-

liselt, leksikaalgrammatiliselt on kõige üldisemalt võttes tegemist modaalsusega.

Modaalsuse all mõeldakse traditsioonilises grammatikas autori käsutuses olevaid võimalusi ja vahendeid, millega ta võib väljendada oma suhtumist öeldavasse. Lausega antava informatsiooni ehk lause sisu võib semantiliselt jaotada kahte ossa: kirjeldatavat olukorda ja sündmusi annab edasi propositsioon ehk lause tuumaks olev väide (see on siis lause tähistusfunktsioon) ja autori subjektiivset suhtumist sellesse propositsiooni väljendab modaalsus. Modaalsuse hulka kuulub laiemas mõttes mitmeid grammatilisi kategooriaid (aeg, kõneviis, eitus). Kitsamas mõttes tähistatakse modaalsusega hinnagut olukorra võimalikkusele-tõenäosusele-paratamatussele, ja seda väljendatakse kõige sagedamini modailverbidega (*võib, peab, tuleb, saab*), aga ka modaalsete adjektiivide ja adverbidega (*võimalik, kindel, arvatavasti, muidugi*). Sellise jaotuse taga on modaalloogika põhitüübid, millest loomulikes keeltes avalduvad episteemiline, deontiline ja dünaamiline modaalsus, igatüks astmetega võimalikust paratamatuseni (eesti keeles vt selle kohta Uuspõld 1989). Lisaks võib rääkida ka subjektiivsest kahjuks/ õnneks, meeldib/ei meeldi väärtushinnangust (väärtushinnangu kohta vt nt EKG 1993: 190–191).

Modaalsust võib vaadelda ka lausetüüpide aspektist. Väitlauseid, küsilauseid ja käsklauseid on konventsionaalsed lausemodaalid. Halliday järgi (1994) põhineb interpersonaalsus polaarsusel. Polaarsus on valik positiivse ja negatiivse vahel: on ja ei ole, tee ja ära tee. Võimalused aga ei piirdu nende kahega, jah ja ei variantidega. Nende vahel on eristatavusi tähendusi, nagu 'mõnikord' ja 'võibolla'. Need kõik moodustavad modaalsuse.

On loomulik, et tekstiurijate üheks huviobjektiks on tõusnud see, kuidas lausetasandi jaotus propositsiooniks ja modaalseks osaks on rakendatav lausest suurematele tähendusüksustele – tekstidele. Kriitilise tekstiurimise aspektist on küsimus propositsioonist ja modaalsusest põhimõtteliselt tähtis ja praktilises tekstianalüüsis oluline. (vt Fairclough 1997: 27; Heikkinen 1999: 214) Aga tekstitasandil on keeleväljendite jaotus propositsioonilisteks ja modaalseteks pigem tõlgendust piirav kui selgitav. Võib muidugi jälgida ja jälgitaksegi, kuidas kasutatakse modaalseid keele-

vahendeid: aega, kõneviise, eitust, retoorilisi võtteid, modaalse tähendusega leksikat. Teksti modaalsuse analüüs aga ei piirdu sellega. Ka väljendid, mis ei ole iseenesest, tekstiväliselt modaalsed, võivad väljendada modaalseid tähendusi: nende seostamise ja kasutamise viis võib anda tekstile tähendusi, mida keelevahendil väljaspool seda konteksti ei ole. Näiline modaalsuse (= modaalsete keelevahendite) puudumine või modaalsuse peitmine loob petliku mulje, et tekst peegeldab objektiivselt maailma, esitamata mingisugust tõlgendust (Fairclough 1989: 129).

Kriitiline lingvistika on algusest peale võtnud üheks lähtekohaks Halliday idee keele kolmest metafunktsioonist: tähistus, suhtlus ja tekstiloomine. Keele suhtlus- ehk interpersonaalne metafunktsioon tähendab seda, et kõikides keelekasutusnäidetes ja keelelistes vormides võib leida ka infot teksti kirjutaja hoiakute kohta: ka oletatavates propositsioonides sisaldub interpersonaalseid tähendusnüansse (teksti kirjutaja vaatepunktist on asi nii). Üks propositsioon võib teise propositsiooni suhtes esindada modaalsust. Kriitilise tekstianalüüsi üks põhialuseid on, et tekstid koosnevad valikutest ja valik on seotud teksti tegija vaatepunktiga. Ükskõik kui tõetruult kirjutaja ka püüaks tegelikkust edasi anda, näeb ta seda ikkagi ainult ühest punktist paljudest võimalikest, mistõttu iga tekstilise valikuga jääb kõrvale terve hulk muid võimalikke valikuid, mis oleks tekitanud hoopis teistsuguse teksti. Praktikas valib kirjutaja ka propositsioonid, nende järjekorra ja nende vormistuse. Olemasolev tekst esitab alati vaid ühe võimalikest tekstimaailmadest ja väljendab oma valikutega paratamatult autori suhtumist kirjeldatavasse.

3.2. Kõneviis ja lausetüübid modaalsuse väljendajana

Interpersonaalne funktsioon avaldub tekstides lausetüüpide (väite, küsimuse, käsu, palve), kõneviiside, aja, eituse ja sõnavara kaudu. Enamik meediateksti lauseid on kindla kõneviisi väitlauseid, mis viitab sellele, et kirjutajad peavad nende lausete sisu tõeseks – asjad on nii, nagu tekstis öeldud. Meediatekstides kasutatavate verbivormide uurijad on näiteks saanud niisuguse tulemuse, et juht-

kirjades on ca 90% kindla kõneviisi vorme, veidi alla 10 % on tingiva kõneviisi vorme, muud vormid on marginaalsed (Heikkinen 1999: 216). Predikaatide kindla kõneviisi ülekaal ei tähenda siiski seda, et propositsioon (n-ö objektiivne tõde) oleks nii suures ülekaalus modaalsusega (suhtumise väljendusega) võrreldes. Ka indikatiivne väitlause on tähenduselt modaalne. Ta viitab primaarselt autori enesekindlusele, teadja positsioonile, aga indikatiivil võib olla muidki tähendusi. Tekstianalüütikud räägivad nn grammatilisest metafoorist (Halliday 1994: 342–367), viidates grammatiliste kategooriate mitteprototüüpsele kasutusele. Halliday järgi on keelistel funktsioonidel kongruentsed ja mittekongruentsed väljendusvormid. Kongruentsed väljendusvormid on prototüüpsed: tegija on prototüüpselt väljendatud subjektiga, tegevus aga predikaadiga, käsku väljendatakse imperatiiviga jne. Tegelikult võib tegijat väljendada ka genitiivtäiendiga nominalisatsioonis (*Valitsuse otsus* < *Valitsus otsustab*) või poolt-konstruksiooniga, (*Maksuprotsent määratakse valitsuse poolt* < *Valitsus määrab maksuprotsendi*). Tegevus võib peale predikaadi olla väljendatud sisestatud partitsiipkonstruktsiooniga (*Eile peaministrit külastanud suursaadik ütles et... < Suursaadik külastas peaministrit*). Selliseid mitteprototüüpseid kasutusi nimetatakse funktsionaalses grammatikas ja selle eeskujul ka diskursuseanalüüsis grammatilisteks metafoorideks. Sama kehtib ka interpersonaalsete suhete ja modaalsuse kohta. Näiteks käsu väljendamise kongruentne, prototüüpne vorm on imperatiiv (*Tule siia*), aga mittekongruentselt võib seda väljendada ka indikatiiviga (*Sa pead siia tulema. Tuled otsekohe siia*). Prototüüpselt väljendab kindla kõneviisi väitlause tõesust, olemasolevat tegelikkust, nn propositsiooni. Aga metafoorselt võib ta sageli väljendada ka mitmesuguseid modaalseid tunnuseid (nagu näiteks vormiline kindla kõneviisi väitlause *Sa pead siia tulema* väljendab tegelikult käsku).

Diskursiivseks põhifunktsiooniks on väitlausel siiski tõdemine, olemasoleva tõsiasja väitmine. Selliste lausetega konstrueeritakse tekstisse interpersonaalseks rolliks tegelikkuse asjaolude teadja või seletaja:

Möödunud aastal määras Tallinna liikluspolitsei kokku 60 388 halduskaristust liidluseeskirjade rikkumise eest.

Enamlevinud rikkumiseks Tallinnas on kiiruse ületamine, mis moodustab 19% kõigist rikkumistest.

Identifitseerivaid suhteid väljendatakse prototüüpselt predikatiivlausega (*Viktor on terrorist*). Väidet võib tõena võtta või sellele vastu vaielda. Esitades kategoriseeriva iseloomustuse substantiivfraasis täiendina või lisandina viidatakse, et asi on tekstis juba tuntud. Uudise pealkiri *Terrorist Viktor läheb vangi* ei võimalda enam kahelda ütleja teadmises, et Viktor on terrorist, see on esitatud lause teemana ja seega väite (*läheb vangi*) eeldus. Kindla kõneviisi kasutamisega kujundatakse nii suhtlusrolle kui ka suhtumist edasiantava sisusse.

Pealkirjaga 1999. aasta ajalehest 2000. aasta vea vältimine maksab Eesti riigile ligi kaks miljardit krooni väidab ajakirjanik teadvat, et on olemas mingi 2000. aasta viga, mille vältimise eest tuleb maksta. Tagantjärele teame, et kogu 1999. aasta jooksul ajakirjanduses suuresti ülespuhutud teema oli spekulatsioon, tegelikkuses „viga” ei olnud, arvutitesüsteemidega aastatuhande vahetumisel midagi ei juhtunud ja ka kahte miljardit krooni polnud vaja kulutada. Keel võimaldab luua reaalsusest mentaalse ettekujutuse. Rollid, mida osalised tegelikult, väljaspool teksti, täidavad, ei tarvitse olla vastavuses nende semantiliste rollidega, mis neile tekstis keeleliste vahenditega on antud. 2000. aasta veast kirjutanud autor ei olnud tegelikkuses kindlasti teadja, nagu ta tekstiga endale konstrueeris.

Tingiva kõneviisi loomulikustunud funktsioon on selle väljendamine, et kõneleja peab väidet tõele mittevastavaks. Autor esineb kritiseerija rollis ja konditsionaal osutab, et asjad ei läinud nii, nagu nad kirjutaja meelest pidanuks minema.

Kui seda (= kainet mõtlemist) *oleks olnud*, *ei oleks* Kurksest kujunenud kurba mälestusmärki Eesti sõjaväele, *ei oleks* kuus ajateenijat liikuva auto kastist välja hüpanud, *ei oleks tõenäoliselt* ka kaitseväge lahingukooli allohvitser endale üle jõu käivale jooksule läinud või *oleks* selle vähemalt õigel ajal katkestanud.

Konditsionaal on siin teatud mõttes dramaatilisust rõhutav retooriline võte. Võinuks ju esitada kriitika ka kindlas kõneviisis, et

kainet mõtlemist ei olnud ja seepärast kujunes Kurksest Eesti sõjaväele kurb mälestusmärk. Tingiv kõneviis aga rõhutab kogu lõigu vastandust ideaal vs tegelikkus. Samal ajal tugevdab tingiv kõneviis kirjutaja kui hinnangu andja rolli, kus kritiseeritakse sõjaväge negatiivselt olematu mõtlemisvõime pärast.

Peale konditsionaali on eelmises näitelauses väljendatud veel ka võimalikkust, kasutades adverbi *tõenäoliselt*. *Tõenäoliselt* on tüüpiline teadja rolli rõhutav adverb. Tegelikult on see tõenäosushinnang teadja rolli võtnud autori subjektiivne tõde, mille kohta ei öelda eksplitsiitselt, et see on subjektiivne, st ei ole öeldud, kelle arvates see tõenäoline on (vrd *Postimehe* arvates on tõenäoline ...). Väide objektiviseeritakse, st esitatakse objektiivsena.

Järgmises näitelauses kasutatakse konditsionaali tagajärgede väljatoomiseks tulevikus – kui valitsus viib ellu oma plaani lisada soojusele käibemaks. Tuleviku ennustamine on tüüpiline teadja rolli väljendus: kui teete nii, siis juhtub nii. Seda võidakse pehmen-dada tingiva kõneviisiga, aga teadja positsioon jääb püsima. Samuti lisab konditsionaal väitele kriitilise hinnangu – kirjeldatav lahendus oleks halb lahendus.

Soojatootjate prognoosi kohaselt *tuleks* 18-protsendilise käibemaksu korral korteri või leibkonna kohta aastas lisakulu 600–900 krooni, seejuures *ületaks* soojuse hind Tallinnas Helsingi vastavat näitajat 30 krooni võrra.

Tingiv kõneviis, eriti deontiliste modaalverbidega seotud tingiv kõneviis on tüüpiline õpetaja rolli väljendamise viis:

Aga lisaks kirjutatud seadustele on olemas ka kirjutamata seadused. Kuigi kirjutatud seaduste järgi kehtib ka riiklike aktsiaseltside juhtimises äriseadustik, *tuleks aru saada*, et mängitakse siiski riigi rahaga ning igasugused kantimised ja mõtlematud otsused on äärmiselt taunimisväärsed.

Edelaraudteele kuuluvaid rööpaid *oleks mõistlik* hoida seisus, mis võimaldab vähest kaubavedu ja jätab võimaluse raudtee tulevikus reisijateveoks uuesti kasutusele võtta. Riigikogul *tasuks* seda võimalust tõsiselt *kaaluda*.

3.3. Ajavormide modaalsed tähendused

Ajavormidest on imperfekt see, mis tugevdab kirjutaja rolli sõnumi vahendajana ja sündmustest jutustajana: teksti taga on informeeritud isik, kes räägib meile, mis juhtus.

Päästeameti demineerijad *tegid* laupäeval kahjutuks Saaremaalt Pihla külast leitud käsigranaadi.

Kopenhaageni politsei esindaja *teatas*, et korrakaitssjad *on* pühapäevase seisuga *vahistanud* veel 11 moslemi immigrandist noort, kes *panid põlema* sõidukeid ja koolimaju.

Oma tõdede esitamise loomulikem vorm on preesens, mille abil on võimalik esitada subjektiivseid arvamusi üldistavate tõdedena. Kuna leht ilmub ajavahega, siis ei saa preesensivorm tähistada kõnelemishetke tegevust, vaid nn üldaega või tulevikku. Jättes viitamata info allikale või oma oletusele, konstrueerib kirjutaja endale olukorrast informeeritud teadja rolli.

Prügifirmad *esitavad* klientidele arveid tühjalt tehtud sõitude eest.

Reostusohu *sunnib* satelliitpilte ostma.

Reformierakond *viskab* intrigeerijast liikme parteist välja.

Ajakirjanduses on tüüpiline, et kirjutaja esineb tuleviku asjade teadja rollis.

Kohustuslik elektrikontroll *läheb lähiajal* odavamaks.

Vanemahüvitise ülempiir *langeb* paar tuhat krooni.

Esimese pealkirja järel olevast tekstist selgub, et hind võib odav-neda, kui mingid asjad lähevad nii, nagu nad teatud tingimustel võivad minna. Teisel juhul selgub tekstist, et tegemist on ühe komisjoni otsusega, mida Riigikogu fraktsioonid ja Riigikogu ise alles hakkavad arutama. Pealkirjad väidavad seega midagi muud kui tekst.

Aastal 2001 oli Postimehes järgmine teadja positsioonilt esitatud tulevikuväide:

Aastal 2004 on Eestis 3–4 tugevat ülikooli.

3.4. Eitus modaalsete tähenduste väljendajana

Tekstilaused on enamasti jaatava kõne laused, mis tugevdab teadja ja seletaja rolli: tekstidesse konstrueeritakse autor, kes teadvalt räägib nagu on, mitte aga seda, mida ei ole. Ideoloogilise tähenduse analüüsi aspektist on huvitavaid andmeid selgunud võrdlusest, milliseid verbe kasutatakse rohkem jaatavas, milliseid eitavas vormis. On märgatud, et eitavaid vorme kasutatakse harva töötamist või muud konkreetset tegevust väljendavatest verbidest (*keetma, ehitama, tulistama*). Vaid jaatavas vormis kasutatakse harilikult selliseid mentaalseid ja verbaalseid protsesse kirjeldavaid verbe nagu *mõtleva, arvama, nõu andma, rääkima, vestleva*. Harilikult (üle 80%) eitavas seoses seevastu kasutatakse verbe *julgema, hoolima, aitama (ei julge, ei hooli, ei aita)*. Peaaegu niisama sageli (üle 60%) kasutatakse eitavas seoses ka verbe *teadma ja aru saama (ei tea, ei saa aru)*. Tundub, et meie keelesüsteemis on loomulikuks muutunud tava väljendada teatud tähenduspotentsiaale jaatavatena, teatud tähendusi aga eitavatena (Kiuru 1977, Sang 1983: 119–134).

Eituse funktsioone on vaadeldud ka teksti autori ja lugeja omavahelise suhtluse aspektist (Pagano 2002). Teksti autor loob endale ettekujutuse võimalikust lugejast, tema teadmiste, kogemuste ja uskumustega. Püüdes ära arvata lugeja tõekspidamisi ja arvamisi ning oma lugeja reaktsioone ennustada, võib autor juba ette mõnesid võimalikke tõlgendusi eitada, et lugejat täpsemalt suunata autori mõeldud tähenduse juurde. Pagano on interpersonaalsest aspektist eristanud meediatekstides nelja tüüpi eitusi.

Taustinformatsiooni eitused õiendavad võimalikke väärtõlgendusi seoses mingi teemaaspektiga, sõltumata tekstist endast:

Ma *ei ole* tegelikult vastava haridusega, kuid ma olen juba aastaid ajakirjanduses töötanud.

Politseinikud *ei pruukinud* tahavaatepeeglist sündmust märgata.

Alkoholireklaam on mitmetahuline: see *ei tutvusta* toodet, nagu näiteks juuksehooldusvahendite reklaam.

Tekstis esineva informatsiooni eitused, kui autor arvab, et lugeja võib tekstist valesti aru saada. Sellised eitused võivad vältida ekslike järelduste tekkimist või korrigeerida tekstis esinevat mõtet:

See, millest ma rääkisin, *ei tähenda*, et ma sellega nõus oleksin.

Autojuhtidel tuleb leppida ummikutega. Kuid see *ei ole* veel põhjuseks, miks auto koju või sootuks ostmata jätta.

Ei, ma *ei pea* Estonia renoveerimist päris tarbetuks.

Hoolimata sellest me *ei välista* koostööd mitte ühegi erakonnaga.

Eitusega võib väljendada ka teksti autori ja lugeja täitumata ootusi või vastata lugeja võimalikele ootustele:

Nad eksisid küll rängalt, kuid *ei vabandanudki* minu ees.

Selles uurimuses vaatlen lähemalt tööohutuse probleeme, kuid *ei esita* lahendusi.

Sellised seadused võiks olla ka Eestis, kuid *ei ole*.

Laenude tagasimaksmine *ei pruugi* kulgeda nii optimistlikult, kui kavandati.

Kontrastid ehk eitused, mida autor kasutab kahe või enama idee võrdlemiseks. Sel juhul märgitakse mingite omaduste või aspektide puudumist eesmärgiga juhtida lugeja tähelepanu kaudselt mingi teise asja või nähtuse olemasolule:

Vanasti *ei olnud* nii häid ravivõimalusi.

Eesti autojuht *ei oska* kahjuks ummikus käituda.

Märtsis 1949 sattusime võõrale maale väga vaestesse oludesse. *Polnud* seal mingeid integratsiooniprogramme, lõimumisi ega keelekümblosti.

3.5. Leksikaalsed valikud

Mitte ainult grammatilised kategooriad, vaid ka leksikaalsed valikud ja maailma representeerimine nende kaudu põhinevad hinnagulisusel. Leksikaalsetest vahenditest on modaalsuse markeerijateks modaalverbid, modaalsed adverbid, modaalsed adjektiivid ja verbid, mis väljendavad mentaalseid protsesse (nt *arvama*, *kahtlema*, *soovima*). Teksti modaalsus väljendub aga ka selles, kas tekstis kasutatakse nt ametlikku või mitteametlikku leksikat; milliseid eufemisme ja metafoore tekstis on, kas kasutatakse ekspressiivse väärtusega sõnu, ideoloogilist sõnavara ja suhteväärtusega sõnu (Fairclough 1989: 109–110). Tekstis kasutatava sõnavaraga võib luua negatiivsust või positiivsust. Näiteks kui ühes tekstis leiduvad sõnad *ohver*, *tragöödia*, *hirm*, *kurb mälestusmärk*, *kukkus kokku*, siis loob see ilmselt negatiivse pildi sellest, millest kirjutatakse. Niisuguste väljendite funktsioon on interpersonaalne: nad konstrueerivad kirjutajale kriitilise asjatundja rolli. Ka see, et näiteks juhtkiri ajalehes käsitleb enamasti samas lehes oleva uudislooga sama teemat, on seletatav interpersonaalse rolliga. Juhtkirja tekst esindab autorit, kes teab, seletab, suhestab ja hindab.

Teksti interpersonaalseid suhteid käsitleva alapeatüki näited eespool pärinevad peamiselt eesti päevalehtede juhtkirjadest. Arvamustekstide uurijad on näidanud, et tüüpiline juhtkiri on enda jaoks konstrueerinud kahesuguse lugeja (vt nt Heikkinen 1999). Üks lugeja on kirjutajaga samal arvamusel: kodanik, kes realistina aktsepteerib esitatud “tõed” ja “oma tõed”; teadmisjanune lugeja, kes võtab vastu selle rolli, mille kirjutaja tema jaoks oma teadja rolliga konstrueeris, ja asetub info tänuликuks vastuvõtjaks ja uskujaks. Peale selle on selliste tekstide lugejaks konstrueeritud ka poliitiline otsustaja, kes peaks esitatud tõsiasjadega nõustuma ja tegema nii, nagu soovitatud. Samas kui juhtkiri loob teatud ideoloogilist “just nii see on”-tunnet tegelikkusest, ta ka konstrueerib autori, kes õpetab ja juhendab üht osa tekstisse konstrueeritud lugejatest – nimelt valitsust ja selle liikmeid. Juhtkiri sisaldab ka suhteliselt eksplitsiitseid etteheiteid ja implitsiitseid nõuandeid. Teadja autor noomib valitsust ühe või teise asja tegemise või tegemata jätmise pärast ja samas annab nõu teha nii- või naasuguseid

asju. Tekstidesse on sisse kirjutatud implitsiitseid juhtnööre valit-
susele (vt lähemalt Sarapuu artiklit siinses kogumikus).

4. Kokkuvõte

Kriitiline tekstianalüüs on osutunud sobivaks lähenemisviisiks meediatekstide analüüsile eeskätt sellepärast, et see pakub konkreetse lingvistilise instrumentariumi sellise tekstianalüüsi jaoks, mille eesmärgiks on selgitada meedia sotsiokultuurilisi seoseid. Kirjeldusmeetod on keelekeskne, lähtub kasutatud sõnadest, vormidest ja lingvistilistest struktuuridest, tõlgendus- ja seletusmeetodid seostavad keelelise analüüsi sotsiokultuurilise kontekstiga ja ühiskondliku taustaga.

KIRJANDUS

- Dijk, T. A van 1972**, Some Aspect of Text Grammars: A Study in Theoretical Linguistics and Poetics. The Hague: Mouton.
- Dijk, T.A van 1980**, Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition. New York: Erlbaum.
- Dijk, T. A van. 1993**. Principles of Critical Discourse Analysis. – Discourse & Society 4, 249–283.
- EKG 1993 = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare**, Eesti keele grammatika II Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: 1993.
- Enkvist, Nils Erik 1978**, Tekstilingvistiikan peruskäsitteitä. Helsinki: Gaudeamus.
- Fairclough, Norman 1989**. Language and Power. London: Longman.
- Fairclough, Norman 1992**. Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman 1997** Miten media puhuu. Tampere: Vastapaino.
- Fairclough, Norman 1998**. Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language. London: Longman.
- Foucault, Michel 1972**. The Archeology of Knowledge. London: Tavistock Publications.

- Fowler, Roger 1991.** *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press.* London: Routledge.
- Halliday, Michael A.K. 1994.** *An Introduction to Functional Grammar.* Baltimore: Arnold.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, Ruqayia 1976.** *Cohesion in English.* London: Longman
- Heikkinen, Vesa 1999.** Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. Helsinki: SKS.
- Kalliokoski, Jyrki 1995.** Johdanto. – Teksti ja ideologia (Kieli 9). Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 8–36.
- Karvonen, Pirjo 1997** Missä on taloustekstin ihminen. — Teksti ja ideologia. (Kieli 9). Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 151–167.
- Kasik, Reet 2001.** Keel tekstidena. – *Oma Keel* 1, 14–20.
- Kasik, Reet 2004.** Interpersonaalsete suhete konstrueerimine. Ühe intervjuu analüüs. – *Tekstid ja taustad III.* (Tartu ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 28.) Tartu: TÜ Kirjastus: 33–50.
- Kasik, Reet 2006a.** Võimu keel: asutus suhtleb kodanikuga. – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat.* Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 167–176.
- Kasik, Reet 2006b.** Feministlik lingvistika – *Oma Keel* 2, 5–12.
- Kasik, Reet 2006c.** Meediaaudiste agent. – *Lähiuertailuja* 17. (= Jyväskylä Studies in Humanities 53.) Jyväskylä: University of Jyväskylä, 155–166.
- Kasik, Reet 2007** Sissejuhatus tekstiõpetusse. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Kiuru, Silva 1977.** Suomen kielen kieltohakuiset verbit. Helsinki. SKS.
- Kukk, Inga 1999,** Eesti rahvuspoliitika osaliste esitamine meedias. Kriitiline tekstianalüüs. Magistritöö TÜ eesti keele õpetoolis.
- Kukk, Inga 2001,** Eesti rahvuspoliitika osalised ajalehetekstides – kriitiline tekstianalüüs. – *Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks* 12. märtsil 2001. (Tartu ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 17.) Tartu: TÜ Kirjastus, 146–165.
- Leeuwen, Teun van 1996.** *The Representation of Social Actors. – Text and Practices.* London: Routledge: 32–70.
- Nuolijärvi, Pirkko, Liisa Tiitula 2000.** Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisiointitutionaalisuus suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa. Helsinki: SKS.
- Pagano, Adriana 2002.** *Negatives in Written Text. — Advances in Written Text Analysis.* London: Routledge, 250–265.

- Pilvre, Barbi 2000.** Construction of Gender in the Cover-column “Person” in the Estonian Weekly Eesti Ekspress. Master’s thesis. Tallinn Pedagogical University.
- Põldsaar, Raili 2001.** Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitus eesti meedias. – Ariadne Lõng 1–2, 99–106.
- Sang, Joel 1983.** Eitus eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Uuspõld, Ellen 1989.** Modaalsusest ja modaalsest predikaadist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 8. 468–477.
- Werlich, Egon 1982.** Text Grammar of English. Stuttgart: Quelle & Mayer.

UUDISTEKSTIDE STRUKTUUR JA KEELEKASUTUS

Reet Kasik

Tartu ülikool / Helsingi ülikool

Uudisteksti tähendusstruktuuri saab vaadelda kõigi metafunktsioonide aspektist. Tähistustasandi valikud kirjeldavad maailma sündmusi (maailmas on toimunud midagi uut), interpersonaalsed valikud loovad kirjutaja ja lugeja rolle (ajakirjanik kui uue info lugejani tooja, lugeja kui teabesaaja), tekstuaalne tasand vaatleb, kuidas uudis on tekstina konstrueeritud. Viimasel juhul on tähelepanu all teksti tervikstruktuur ja teiste tekstide, tekstiliikide ja diskursuste esinemine selle teksti osana. Osast tekstidest võib leida vormilisi tunnuseid, mis sobivad žanri skemaatilise iseloomustusega, teiste tekstide mitmekülgeid eesmärke võib kirjeldada vaid osade kaupa protsessitüüpide struktuuri jälgides. Olen varem avaldatud uudiseanalüüsides keskendunud eeskätt viimasena nimetatud analüüsimetodile, vaadeldes uudiste lauseehitust, primaar- ja sekundaartarindites representeeritud protsessiliike ja protsessiosalisi (vt Kasik 2002, 2003, 2004a, 2006a, 2006b, 2006c, 2008). Siinses artiklis on lähema vaatluse all uudistekstide struktuur ja võimalike žanriskeemide järgimine. Materjaliks on ajalehe Postimees 2008. aasta uudistekstid, süstemaatilisemalt on läbi analüüsitud 8. nädala (18.–22.2.2008) Eesti, välis- ja majandusuudised.

1. Tekstiliigitunnused ja nende muutumine

Tekstianalüüsis räägitakse keelekasutusest sageli kui diskursusest, et tõsta esile keelt sotsiaalse tava, sotsiaalse harjumuse (*social*

practice) vormina Keelekasutustavad on välja kujunenud sotsiaalselt, aga diskursuseanalüütikud rõhutavad, et mõju on kahepoolne: keelekasutustavad omakorda mõjutavad ka sotsiaalseid suhteid. Muutumatud, ühesugused, pidevalt samades situatsioonides korduvad keelekasutustavad ehk konventsioonid säilitavad ja kinnistavad sotsiaalseid identiteete, suhteid ja süsteemi. Kui keelekasutustavad muutuvad, võib see kaasa tuua muutusi identiteetides, suhetes ja kogu sotsiaalses süsteemis. Ja vastupidi: kui sotsiaalne süsteem muutub, toob see kaasa keelekasutustavade muutumise. (Fairclough 1997: 75–77.)

Igas ühiskonnas või kollektiivis valitsevad kokkuleppelised diskursiivsed tavad – teatud tingimustes harjumuspärased konventsionaalsed keelekasutusviisid. Neid harjumuspäraseid keelekasutusviise ehk ühiskonna diskursiivseid tavasid nähakse kriitilises diskursuseanalüüsis võrgustikuna, mida nimetatakse diskursuse korraks (*discourse order*). Erinevates sotsiokultuurilistes süsteemides on mõistetil erinevad tähendused, nt diskursiivsed tavad on demokraatlikes ja autoritaarsetes süsteemides erinevad. Teatud ühiskondliku institutsiooni või teatud sotsiaalse valdkonna diskursuse kord koosneb kõigist neist diskursusetüüpidest, mida seal kasutatakse. Kasutades mõistet diskursuse kord, rõhutatakse terviku erinevate osavaldkondade omavahelist seost. Näiteks võib arvata, et meedias kasutatakse toimetusesiseselt ja lugejatele suunatud väljaandes erinevaid diskursusetüüpe, sest suhtlusviisid ja keelekasutustavad on erinevad. Samuti erineb trükitud ajalehe diskursuse kord sama lehe *online*-versiooni diskursuse korrast. Korra seisukohalt on huvitav vaadata, kas osavaldkonnad on selgelt eristuvad või segunevad nad teatud tekstides kergesti omavahel. Sama küsimuseasetus kehtib ka tervete diskursusekordade kohta. Näiteks meedias, poliitikas ja majanduses on kindlasti erinevad diskursiivsed korrad. On võimalik analüüsiga selgitada, kuivõrd ranged on nendevahelised piirid või kuivõrd need süsteemid kattuvad osaliselt ja segunevad omavahel. Fairclough on osutanud, et sotsiaalsed ja kultuurilised muutused peegelduvad väga sageli keelekasutuses niiviisi, et diskursusekordade sisemised ja omavahelised piirid hajuvad, kujunevad ümber või määratletakse uuesti – nii juhtub vähemalt meediaväljaannetes (Fairclough 1997: 77).

Diskursuse korra struktuuriosadeks on žanrid – keskne diskursusetüüpide kategooria. Žanr ehk tekstiliik on teatud olukorras harjumuspärane keelekasutusviis, millega konstrueeritakse sotsiaalseid tavasid, nagu näiteks intervjuužanr on seotud intervjuu kui sotsiaalse tegevusega või reklaamižanr toodete reklaamimise tavadega. Seos on, nagu öeldud, vastastikune – keelekasutustavad mõjutavad sotsiaalseid tavasid, aga sotsiaalsed tavad ja suhted juhiavad ja mõjutavad ka keelekasutust. Žanrid on seega kultuurisidusad keelekasutusviisid, nad on aja jooksul ühiskondlike suhete baasil kujunenud ja kujundavad ise neid suhteid. Lugeja tunneb žanrid ära, sest on siin kultuuris ja sellises sotsiaalses situatsioonis just sellise keelekasutusega harjunud, on selle ära õppinud. Olukorrast sõltuv esitusviis on muutunud aegade jooksul nii loomulikuks, et keelekasutajad ei näe seda alternatiivina, vaid ainukese võimalusena. Nad on õppinud, kuidas valida olukorrale ja kontekstile vastavat keelekasutusviisi, ja arvavad teadvat, millised on mingis olukorras „õige” teksti tunnused.

Tegelikult on sotsiaalses suhtluses põhimõtteliselt olemas võimalus kasutada keelt ja luua tekste kas konventsionaalselt või loovalt. Žanregi võib siis kasutada kas normatiivselt korrates (nii nagu alati) või loovalt varieerides. See, kas mingis olukorras on valitsev konventsionaalne või loov keelekasutus, sõltub ühiskondlikest oludest ja sellest, kuidas keel neis toimib (Fairclough 1997: 76). Loo-va keelekasutuse tava segada omavahel eri žanre ja diskursusetüpe on sageli üsna keeruline. Tänapäeva meedias segunevad info ja meelelahutus, ametlik ja argine, kollektiivne ja individuaalne keelekasutus. Variatiivsus võib muutuda konventsionaalsuseks – nt dokumentaalfilmides või telesaadetes on nüüd juba normiks ühendada informatiivset, reklaamivat ja meelelahutusžanri.

Diskursuseanalüütikud väidavad, et loovus keelekasutustavades eeldab teatud ühiskondlikke olusid – muutust ja ebakindlust. Loo-vuse all ei mõelda siin individuaalset eripära, vaid muutusi diskursusekorras, mis lähtuvad sotsiaalsetest muutustest. Mitmekihiline loominguiline diskursiivne käitumine sünnib ebapüsivate, vahelduvate ja muutustele vastuvõtlike sotsiokultuuriliste tavade tingimustes, seevastu aga konventsionaalset diskursiivset käitumist ja

muutumatu id tava sid võib eeldada valitsevat seal, kus sotsio- kultuuriline kontekst on suhteliselt jäik ja muutumatu (Fairclough 1997: 83). Meediatekstdid on ühiskondlike muutuste tundlikud mõõ- turid – seda konventsioonide muutust on olnud võimalik hästi jäl- gida Eesti meedias. Eesti ühiskond ja sotsiokultuurilised tavad alles hakkavad stabiilseks muutuma, viimase 20 aasta jooksul on nad olnud pidevas muutumises ja otsingutes. Ajakirjanduse keele- kasutus muutus väga kiiresti 1990ndatel aastatel. Ta ei vastanud enam alati nendele diskursiivsetele tavadele, harjumustele, millega lehelugejate enamik (st teatud sotsiaalne ja kultuuriline kooslus) oli harjunud, mida seni oli peetud loomulikuks ajakirjanduskeeleks.

Nõukogude poolsajandi sotsiokultuurilise konteksti tunnuseks oli, et iga asja jaoks on reeglid. Mis polnud ette kirjutatud, see oli keelatud. Valikuvabadus ei olnud aktuaalne teema. Samasugused põhimõtted hõlmasid ka keelekasutust. Oli olemas üks aktsepteeritud keelevorm – normitud kirjakeel – ja igasugune avalik keele- kasutus oli enesestmõistetavalt kirjakeelne. Keeleteadlased püüdsid aeg-ajalt meelde tuletada, et keelel on variante ja kõike ei maksa mõõta ühe mõõdupuuga, aga konventsioonide järgimise kontroll oli tugev. Koos ühiskonna vabanemisega vabanes piirangutest ka keelekasutus. Ajakirjandus jagunes nn kvaliteetajakirjanduseks ja meelelahutusajakirjanduseks. Kiiresti välja kujunenud meele- lahutusmeedia hakkas teadlikult kasutama kergemat ainet ja vaba- mat stiili, luues niiviisi uusi avaliku keelekasutuse norme.

Meelelahutus müüb paremini, seepärast hakati ka infot pak- kuma vähem või rohkem meelelahutuse vormis. Kvaliteetajakirjan- duse ja meelelahutusajakirjanduse piir on Eestis muutunud kohati üsna ähmaseks. Mõne aasta tagustes vaidlustes teemal, kui vaba või normitud on või peaks olema ajakirjandus, ei räägitud küll kee- lest, aga muidugi hõlmab see teema ka keelekasutust. Tundub, et tänases Eestis aktsepteeritakse üsnagi erinevaid avaliku teabe liike jäigast bürokraatiast laheda lobani. Piirid on nii avarad, et sallitakse ka äärmiselt personaalset ja individuaalset stiili. Ajalehe- veergudele on tee leidnud kõnekeelsed ja slängiväljendid, isegi madalstiili kuuluvad vulgarismid ja vandesõnadki. Postimehe ot- singumootor aastatest 1995–2005 andis 929 vastust päringule *ku- radi*, aga ka näiteks 37 vastust päringule *pohhui*, ühe erandiga kõik

aastatest 2004–2005. Uus ja uljas maailm kaotab ja hajutab piirre, kirjandusest ja kunstist tuttav postmodernistlik stiilide ja registrite segunemine iseloomustab ka ajalehtede keelekasutust (vt selle kohta pikemalt Kasik 2004b). Teooria järgi peaks ühiskonna stabiliseerumine peegelduma keelekasutuse konventsionaliseerimises. 2008. aasta Postimehe otsingumootor (seisuga 15.9.) ei tunne enam sõna *pohhui*, täiend *kuradi* esineb tsitaatides siiski veel 18 korda.

Norman Fairclough on osutanud, et tänapäeva meediakeelt kujundavad kaks olulist konflikti või pinget: informatsiooni ja meelelahutuse vaheline pinge ning avaliku ja eraelu vaheline pinge. Selle tagajärg on, et kvaliteetajakirjandus e “avalike asjade meedia” on muutunud vestelisemaks ning liigub üha rohkem meelelahutuse poole – ta kommertsialiseerub, muutub müügiartikliks (Fairclough 1997: 20–21).

Kõige selgemini illustreerib seda väidet televisioon. Suur osa seal pakutavast on juba selgesti kavandatud meelelahutuseks (draamad, sebiooperid, sketšisaated, võistlusmängud jne). Peale selle on näha meedia sisemise struktuuri muutus, infosaadete ja meelelahutuse vahelise piiri ähmastumine („Pealtnägija”, „Osoon”, „OP” jt). Üsna pika sammu meelelahutuse poole astus paar aastat tagasi Kanal-2, kui kujundas kogu oma info- ja uudisteploki uudistemagasiniks “Reporter” Trükiajakirjandusest on info ja meelelahutuse segunemise tüüpnäiteks Eesti Ekspress. Enamik leheruumi käsitleb selgelt “avalikku asja”, tõsiseid ühiskondlikke, uuriva ajakirjanduse probleeme. Aga esitusviis on teiste trükiväljaannetega võrreldes varjamatult meelelahutuslik: sõnad, kujundid, väljendid, stiil on mitteametlikumad ja argisemad. Selline muutus – info ja meelelahutuse segunemine – on üheks osaks meediaväljaannete äristumisest. Konkurentsi all tegutseb meedia üha selgemini turundusseaduste järgi kui üks osa “vaba aja tööstusest”, ja sellega seostub suurenev meelelahutuslikkuse surve ka asjasaateid tehes või tõsistest ühiskondlikest temadest kirjutades. Majanduslike muutustega kaasnenud kultuurilised muutused on viinud selleni, et tänapäeva lääne ühiskonda nimetatakse tarbimiskultuuri või avalike suhete kultuuri ühiskonnaks (Featherstone 1991, Wernick 1991). Ka uudiste ja asjasaadete auditooriumi käsitatakse tarbijatena ja vastavalt sellele võisteldakse auditooriumi suuruses.

Avaliku ja isikliku üha üldisem kokkusulamine on tänapäeva ühiskondliku elu ja seda peegeldava meedia tunnuseks. Massimeedia ja selle tarbija vahelise suhtluse eripäraseks struktuuriomaduseks on vastuolu massiteabevahendite toodangu avaliku iseloomu ja tarbimise isikliku iseloomu vahel, mis soosib vestelisust (Fairclough 1997: 22).

Ka vestelisuse ja kaubanduslikkuse vahel võib näha seost. Tänapäeva lääne majanduselus on rõhuasetus siirdunud tootmiselt tarbimisele. See on toonud kaasa muutuse hierarhilistes suhetes, nii et tarbija on muutunud olulisemaks kui tootja. Meedia ei käsita ennast informatsiooni tootjana, vaid tarbija vajadustega kohaneva teenuste pakkujana, vajaduste rahuldajana. Sotsiaalsetes suhetes on üha olulisemaks muutunud tavalised inimesed ja nende harjumused, kultuur ja väärtused. „Pealtnägija” on nii populaarne telesaade, sest räägib tavaliste inimestega, Maire Aunaste propageerib oma saatesarja „Meie” kui vestlusi tavaliste inimestega meie keskel. On vaid loomulik, et selle tavalisuse väärtustamise üheks tunnuseks võib lugeda ka tavalise, argipäevase, vestelise, kõnekeele sugemetega keelekasutuse.

Diskursuseuurijad näevad siin laiemaid sotsiaalseid ja ühiskondlikke muutusi. Traditsioon ühiskonna korralduse põhimõttena on muutunud problemaatiliseks, mis toob kaasa autoriteedisuhete problemaatilisuse, sotsiaalsete suhete avanemise ja demokratiseerumise. Vestelise on kahe otsaga nähtus. Lihtsustatult on küsimus selles, kas diskursuste vesteliseks muutumine peegeldab sellist tegelikku muutust võimuhetes, millest tavalised inimesed kasu saavad, või tuleks neid muutusi vaadata pigem kui võimuhaldajate strateegiat kujundada inimesed üha tõhusamalt pealtvaatajateks, mille tagajärjel õnnestub neid paremini nii ühiskondlikult kui poliitiliselt manipuleerida. Kriitilise lingvistika analüütikud väidavad: vestelisuse ideoloogiline funktsioon (või vähemalt üks funktsioone) on loomulikustada need viisid, kuidas tegelikkust representeeritakse. (Fowler 1991: 57, Fairclough 1997: 24).

Massimeedia ja seda ümbritseva ühiskondlike institutsioonide võrgu vahel on kahesugused suhted: ühelt poolt massimeedia suhe tarbijaga, st argieluga, perekonnaga ja koduga, teiselt poolt suhe tootjaga – ärielu ja majandusega. Kaubastumine ja suund mee-

lahutusele vähendab meedia avalikkust ja selle tagajärjel siirdub tähelepanu poliitilistelt ja ühiskondlikelt küsimustelt kõrvale – see on üks põhjusi, miks valitsevaid võimusuhteid ei asetata kahtluse alla. Auditooriumid kujundatakse publikuks, kes jälgivad sündmuste käiku, selle asemel et nad oleks osalevad kodanikud.

2. Uudiste struktuuriskeem

Uudistelt oodatakse nii sisulist objektiivsust kui ka objektiivset keelekasutust. Ideaaluudis on erapooletu ülevaade olulisest sündmusest ilma ajakirjaniku oma arvamusega (vt nt Hennoste 2001: 24). Aga nii nagu kõik keelekasutajad, peab ka ajakirjanik kirjutama mingist vaatepunktist, luues niiviisi erinevaid seoseid ja viidates erinevatele taustadele. Ajakirjaniku vaatenurk väljendub tema keelelistes valikutes, mis omakorda sõltuvad diskursiivsetest tavadest ja tekstiliigitunnustest.

Registri- ja žanriteooria on funktsionaalne analüüsimeetod, kus vaadeldakse, mil määral diskursused ja tekstid on üksteisega sarnased, missuguste omaduste poolest nad erinevad ja miks. Žanr on skemaatiline struktuur, mis koosneb obligatoorsetest või siis osalt obligatoorsetest, osalt fakultatiivsetest osadest, mis esinevad reeglipärases või osalt reeglipärases järjestuses (Fairclough 1997: 112). Keelekasutajatel on kultuurikontekstis omandatud teadmisi eri registrite (näiteks ametlik < mitteametlik) ja tekstiliikide e žanrite (nt uudis, reklaam, elulookirjeldus) kohta. Need teadmised mõjutavad nii tekstide tõlgendamist kui tegemist. Tegemise seisukohalt on oluline, millise žanri vormile peab tekst vastama. Ajakirjanikes võib žanrijaotust pidada töö korraldamise viisiks. Tekstiliik on ajakirjanikule tegevusplaan ja kinnistunud viis teatud asjade keelendamiseks: tema tegevus ja tegevuse tulemus sõltub sellest, kas ta peab tegema uudise, intervjuu või reportaaži. Samamoodi suunavad teadmised eri tüüpi tekstide tunnustest ning sotsio-kultuurilisest kontekstist paratamatult ka tekstide lugejat ning mõjutavad loetu vastuvõtmist.

Meedias avaldatakse põhiliselt kaht laadi tekste: ühed on faktilood ja teised on arvamused. Tüüpilised faktilood on uudised,

tüüpilised arvamused on juhtkirjad, kolumnid ja kommentaarid. Tekstitüübina kasutab uudis põhiliselt narratiivi ehk siis tegeleb sündmuste edastamisega, arvamuskirjutis aga põhiliselt argumenteerimist, st tegeleb mingi seisukoha, väite tõestamise ja põhjendamisega. Nii uudistes kui ka arvamuskirjutistes võib eristada mitmeid žanreid (arvamusartiklite puhul nt juhtkiri, retsensioon, kommentaar, kolumn; uudiste puhul nt reportaaž, intervjuu, vahendatud sõnum). Vaevalt on aga võimalik tõmmata eri žanrite vahele kindlaid piire (vt Heikkinen 1999). Ei ole isegi olemas puhast suhtumiseta fakti: juba faktide valik ja nende esitamise viisid ning hierarhia sisaldavad ka hoiakut. Samuti ei ole olemas puhast arvamust, vaid arvamuse toeks on suuremal või vähemal määral alati esitatud ka fakte, et neid siis kommenteerida.

Tekstilingvistika ja kirjandusteaduse toel võib vaadata uudisteksti kui jutustust¹. Kummalgi alal on jutustuse struktuurianalüüs olnud keskne huviobjekt, nii et suurem osa tekstianalüüsi on jutustuse analüüsid. Tekstigrammatika- ja kirjanduse, eriti narratoloogia poolt pakutud analüüsimallid on väga käepärased ajakirjandustekstide, eriti uudise analüüsiks (vt nt Dijk 1988, Bell 1991, Kalliokoski 1995). Samas otsitakse ka uusi lähenemisviise, sest võrreldes saja aasta taguste uudistega ei järgi tänapäeva uudisteksti struktuur enam ilmtingimata argijutustuse struktuuri. Dijk räägibki erilisest uudise skeemist. Tänapäevase uudisteksti tegevuslik osa paigutub pealkirja, juhtlõigu, taustainfo ja kommentaaride raami (Dijk 1988: 49–58).

Teoreetiliselt eristatakse narratiivis kahte poolt: a) kronoloogiliselt järjestatud sündmuste kulgu, mis moodustavad tegeliku loo ja kuhu kuuluvad ka sündmuse osalised; b) viis, kuidas lugu on kokku pandud ja konstrueeritud teatud laadi tekstiks ehk esitusviisi (Toolan 1988). Esitusviisi hulka kuulub nt žanri struktuur (mis järjekorras sündmuse osad esitatakse), samuti kuuluvad esitusviisi hulka loo sündmusevälised elemendid nagu aja- ja ruumisuhete kirjeldused, sissejuhatused ja üleminekuid markeerivad tekstiosad ning lugejale lisainfot andvad tekstiosad. Sündmusvälised elemen-

¹ Jutustus (narratiiv) ei ole žanr, vaid laiemalt kasutatav keelekasutusviis – tekstitüüp (vt Kasik 2007).

did sõltuvad toimetaja-ajakirjaniku rollist – kuivõrd ta ennast ise loo osaliseks, kommenteerijaks, seletajaks kirjutab. See mittesündmuslik pool võib sisaldada ka hinnanguid, nt kas sündmus oli jutustaja meelest erakordne või tavapärane, või kokkuvõtet, mille abil jutustuse ajast liigutakse praegusaega, lugemise aega. Jutustuse esitusviisi juurde kuulub ka see, kui neutraalseid või emotsionaalseid keelevahendeid kasutatakse, kui sensatsioonilise, ohtliku või erakordsena lugu esitatakse. Mitteneutraalsete sõnade ja väljendite kasutamine viitab üldjuhul sellele, et tarbeteksti on tunginud ilukirjanduslikud narratiivimallid. Lugu püütakse esitada põnevamalt ja fiktiivsemalt, säilitades samal ajal loo tõepärasuse, dokumentaalsuse. Küsimus on jälle informatsiooni ja meelelahutuse vahekorrast. Põnevustootlust võib kõige selgemini näha uudiste pealkirjades:

Siseminister Jüri Pihl vilistab võimuliidu kokkulepetele (PM 22.2.)

Jukose jurist võib surra voodi külge aheldatuna (PM 21.2.)

Naftahind kerkis taevasse (PM 21.2.)

Bussitoetuse eelarve kärises suurelt lõhki (PM 21.2.)

Ansipi valitsuse kohal lööb häirekell (PM 21.2.)

Tõesti meisterlik verevalamine (PM 20.2.)

Noored ärigeeniused teevad auahneid vallutusplaanide (PM 18.2.)

Arestimajad on pilgeni pisisulisid täis (PM 18.2.)

Rock alustab homme suurheitlust (PM 18.2.)

Uudislikkust on analüüsitud ka tekstide sisulise struktuuri vaatepunktist. Näiteks on selgitatud (Fairclough 1989), et reportaaž õnnestusest sisaldab enamasti järgmisi elemente: mis juhtus, mis põhjustas juhtunu, mida tehti, et asjaga toime tulla, missugused mõjud sündmusel olid. Asjade esitamise järjekord uudislugudes põhineb tähtsusel või uudisväärtusel, kusjuures eriline tähendus on pealkirjal ja esimesel lõigul. Seetõttu ei esitata uudises sündmuse kronoloogilises järjekorras, vaid enamasti liigutakse lõpust algusse – alguses öeldakse ära lõppseis ja seejärel räägitakse, kuidas sinnani jõuti.

Fairclough (1997: 113) on toonud uudise struktuuri oluliste osadena esile pealkirja (mis ise võib koosneda kahest osast: pea- ja alapealkirjast) ja juhtlõigu, mis sisaldab kogu uudise tuuma. Järgneb mingi hulk sisulõike, kus uudise eri külgi käsitletakse täpsemalt.

Nendele lõikudele on iseloomulik, et nad ei jutusta lugu edasi ja võivad seetõttu olla peaaegu suvalises järjekorras (nt intervjuulõigud teleuudistes, kui diktor on uudise enda juba ära ütelnud). Uudise viimane lõik võib olla kokkuvõte, mis nt pakub loole mingi lahenduse.

Ka Teun van Dijk (1988) jõuab oma uudiseanalüüsides selleni, et on olemas teatud uudiseskeem. Uudistes kasutatakse tavalisi kategooriaid, millel on teatud tüüpi informatiivseid funktsioone. Kokkuvõte (pealkiri ja algus), kesksed sündmused, taust (kontekst ja ajalugu), tagajärjed (järgnevad sündmused ja toimingud ja verbaalsed reaktsioonid) ning kommentaarid (hinnang ja ennustused). Mõned neist kategooriatest on obligatoorsed (kokkuvõte ja keskne sündmus), teised on fakultatiivsed. Uudise makrostruktuurile on iseloomulik etapilisus. Peamine põhimõte on relevantsus, olulisus: kõige relevantsem info tuleb kõigepealt, selle järel madalamad tasandid. Ja lõpuks esitatakse detaile, üksikasju igast skemaatilisest kategooriast (kokkuvõttest, kesketest sündmustest, taustast, kommentaaridest).

Dijk (1988) on pidanud meediauudiste niisugust struktuuri- skeemi järgi analüüsimist sobivaks meetodiks näidata massitebe- vahendite poolt pakutu rutiinset ja skemaatilist olemust. Selline analüüs näitab, kuidas tohutu hulk erinevaid maailmasündmusi tõmmatakse kokku uudisežanri üsna jäika formaati.

Kui sellisest uudisskeemist võetakse omaks ainult väline külg, vormiskeem, kuid jäetakse tähelepanuta uudis kui terviktekst ja unustatakse teksti tihendamine, siis on sageli tulemuseks liiane, sisuliste kordustega uudistekst – samast asjast räägitakse uuesti, iga kord veidi detailsemalt, Liiane, tihendamata, läbi kirjutamata tekst on praegus-Eesti ajalehtede uudissõnumitele väga iseloomulik.

Pärnus hukkus sõiduauto ja veoki kokkupõrkes inimene

Täna pärastlõunal hukkus Paikuse alevikus veoauto ja sõiduauto kokkupõrkes sõiduauto juht.

Õnnetus juhtus 14.24 ajal Paide maantee ja Seljametsa tee ristis, kus Seljametsa poolt tulnud sõiduauto Volkswagwen Golf keeras ette peateel liikunud veoautole, kirjutas Pärnu Postimees. Kokkupõrke tagajärjel hukkus sõiduautos üksi olnud juht.

Liiklusõnnetuse täpsemad asjaolud on selgitamisel.

Lääne-Eesti päästkeskuse pressiesindaja sõnul puhastasid sündmuskohale sõitnud päästjad tee liikluseks. (PM 12.9.)

Põhisõnum on öeldud pealkirjas. Esimeses lauses korratakse seda infot, täpsustades aega, kohta ja hukkunu rolli. Teises lauses täpsustatakse aega ja kohta veel astme võrra, antakse autode liikumissuunad ja sõiduauto mark. Samuti pakutakse selles lauses ka sündmusvälist informatsiooni – antakse teada informatsiooni allikas. Kolmandas lauses täpsustatakse veel kord juhi isikut. Info lisamine on annuste kaupa jaotatud mitmesse lausesse: Pärnus – Paikuse alevikus – Paide maantee ja Seljametsa tee ristis; täna pärastlõunal – 14.24 ajal; inimene – sõiduauto juht – sõiduautos üksi olnud juht; sõiduauto – sõiduauto – Seljametsa poolt tulnud sõiduauto Volkswagen Golf; veoauto – veoauto – peateel liikunud veoauto. Neljas lause on tüüpiline kommentaarilause, mis viitab sellele, et asja kohta võib tulla lisainfot. Viies lause on looga vaid kaudselt seotud ja ei puutu sündmusesse, aga on ilmekas näide selle kohta, et ajakirjanik ei koosta tegelikult terviklikku, teatud tunnustega teksti, vaid näeb oma rolli üksnes info vahendajana, andes lihtsalt edasi kõik, mis ta teada on saanud.

Uudistemaailm on muutunud. Arvukatest raadiojaamadest tuleb uudiseid iga poole tunni järel, ajalehtede *online*-versioonid on ajavahe sündmuse ja sellest teatamise vahel praktiliselt olematuks muutunud. Jutustused toimunud sündmustest on päevalehtede paberversioonist taandunud, säilitades keskse koha veel peamiselt lühiauudistena õnnetuste ja kuritegude rubriigis. Valdava osa leheruumist hõlmavad kommentaarid, mis on juhtkirja- ja arvamuskülgedelt üha enam laienenud ka uudiskülgedele. Seetõttu on uudisllood muutunud ka suhteliselt pikaks, lehekülje täidavad 1–2 lugu koos suurte piltidega. Kommentaare püütakse saada võimalikult paljudelt inimestelt, aga see, mida kommenteerijad ütlevad, tundub olevat ajakirjanikule ükskõik. Järgmine näide osutab, et mahu kasvamine ei pruugi tähendada käsitluse süvenemist või vaatepunktide varieerumist. Eespool tutvustatud uudise skeemi järgitakse selles mõttes, et sündmus, millest jutt, nimetatakse ära pealkirjas ja korratakse mõnevõrra täiendatult juhtlõigus. Seejärel

esitatakse sama sündmus veel kord konkreetse üksikjuhtumi kirjel-
dusena osalise suu läbi (näide PM 18.2.).

Prügifirmad esitavad klientidele arveid tühjalt tehtud sõitude eest

Paljud Eestimaa suvilaomanikud saavad jäätmekäitlusfirmadelt
prügiveo eest arveid hoolimata asjaolust, et nad talvel teenust
reaalselt ei vaja.

“Ma sain arve mitte millegi eest,” ütles tühisõidu eest 70 krooni
Ragn-Sellsile maksnud Raplamaa Vigala valla elanik Villi-Maidu
Kliss.

Suurema osa loo järgnevast mahust täidavad mitmesugustelt ameti-
isikutelt saadud kommentaarid. Tsiteeritud loos on saanud sõna
Viimsi valla heakorraspetsialist Anne Talvar, Viimsi abivalla-
vanem Jan Trei, prügifirma Cleanaway tegevjuht Argo Luude,
Raasiku valla keskkonnaspetsialist Alari Kruusvall. Kommen-
taaride sisu võib lühidalt kokku võtta: jah, nii see on (meil ka).
Mitme inimese suu läbi ja erinevas sõnastuses antakse olukorrale
lihtsalt kinnitus. Ajakirjanik järgib küll vormiliselt uudisteõpikute
nõuet – tuleb küsida asjaosaliste kommentaare –, kuid ei süvene
probleemi sisuliselt: kuidas sellist ilmselt ebaõiglast olukorda
muuta ja kui seda muuta ei saa, siis miks.

3. Uudiste intertekstuaalsus

Meediakeelt iseloomustades rõhutab Norman Fairclough uudiste
polüfoonilisust (Fairclough 1997: 117–119). Selle polüfoonilisuse
ehk mitmehäälsuse all peab Fairclough silmas intertekstuaalsust,
eri häälte segunemist. See, et uudiseid pannakse kokku eri allika-
test saadud informatsioonist ja antakse sõna paljudele inimestele,
on uudistes pigem reegel kui erand. Näiteks 18.2. ilmunud uudis-
loos koolide valvekaamerateist antakse sõnum kokkuvõtlikult edasi
ülapealkirjas, pealkirjas ja juhtlõigus ning ajakirjaniku koostatud
esimeses lõigus:

Kaamera konkureerib koolis turvamehega
Karlova gümnaasiumis piilub õpilasi kaamerasilm

Karlova gümnaasiumis jälgivad lapsed kaamerad, mis asendavad paljudes teistes koolides töötavaid turvamehi – kõik õpilaste endi turvalisuse ja koolivara huvides.

Karlova gümnaasiumi viis kaamerat asuvad probleemsemates kohtades, kuhu õpetajate silmad kogu aeg ei ulatu. Turvakaamerad on osas koridorides ja maja ees, nii et valve all on keldrikorrus, sööklaknad ja hooviuks. Võõrad enam märkamatu kooli ei pääse.

Järgnevalt on artiklis intervjuueeritud Karlova gümnaasiumi direktorit Undel Kokka, Kunstigümnaasiumi direktorit Peeter Kikast, Kivilinna gümnaasiumi direktorit Ants Serki, kes kõik räägivad täpsemalt oma kooli paigutatud kaameratest, nende ülespanemise põhjustest, maksumusest ja positiivsetest tagajärgedest. Et pealkiri on ainsuses ja viitab ainult ühele konkreetsele koolile, on tõlgendatav põnevustootlusena, st meelelahutusfunktsioonina. Eespool näiteks toodud prügifirmade-loost erineb koolikaamerate-lugu selle poolest, et on tõepoolest kokku pandud eri allikatelt saadud mitmekülgselt infost.

Seda tüüpi uudiseskeem, et sõnumi põhisisu esitatakse kordavalt pealkirjas, juhtlõigis ja artikli kokkuvõtlikus avalõigis ning täiendatakse seda intervjuulõikudega, on Postimehes kõige tavalisem. Põhipuudus on sõnastuse tihendamatus ja liiasus – liiga sageli jääb mulje, et kogutud toormaterjal on peaaegu töötlemata kujul lehte pandud. Ajakirjanik ei ole kirjutanud oma teksti, vaid lihtsalt vahendanud talle öeldut.

Uudiseid ja arvamuskirjutisi lähendavaks teguriks võib pidada tänapäeval üha laienevat uudist arvamusest: ajalehed erinevad peamiselt selle poolest, kes saab kellegi esimesena või mingist uuest vaatenurgast mingit asja kommenteerima. Uudise jaoks ei ole siis enam vaja sündmust, vaid kommentaaridestki piisab uudise teemaks.

Transiidiekspert peab peaministrit ebapädevaks (PM 19.2.)

IRL süüdistab võimuliitu paigaltammumises (PM 19.2.)

Mutli hinnangul võib ka WTC eraparkla hõlmata linna maad (PM 19.2.)

Komisjon lubaks riigikogulased äriühingu nõukokku (PM 20.2.)
Maksumaksjate liit: maksuamet omavolitseb (PM 20.2.)
Meedia sai juristide käest sarjata (PM 22.2.)
Sildam: Pärnu on paraadi jaoks õige linn (PM 22.2.)

Sellised lood on enamasti kirjutatud ühe allika põhjal ja koosnevad eranditult tsitaatidest ja tsitaadilähedastest refereeringutest. Toime-
tus ei pea isegi nii palju vaeva nägema, et asjaosalistelt vajalikke kommentaare paluda või neile mingeid küsimusi esitada. Üha ta-
valisemaks on muutunud, et ajakirjandusväljaanded refereerivad
üsna pikalt ja põhjalikult poliitikute blogisid või teistes välja-
annetes avaldatut, nagu järgmine “uudis” (PM 12.9.).

Majandusekspert: tark valitsus valiks maksustamise asemel reservid

Mainori kõrgkooli majandusõppejõu Andres Arraku sõnul poleks
tark valitsus hoidnud jäigalt kinni tasakaalus eelarve nõudest ning
oleks saanud seega praegu jätta maksud tõstmata ning leida raha
reservidest.

„Meil puudub pikem visioon, arusaamine, mida me oma liberaalse
majandusmudeli ja õhukese riigiga teha saame ja tahame,” rääkis
Arrak Vikerraadio saates „Uudis+”

Tema sõnul ei osanud valitsus ajal, kui majandus kasvas 10-
protsendilises ja kiiremas tempos, ette kujutada, et võib juhtuda
midagi taolist nagu praegu. Tema sõnul oleks riik pidanud siis
kordades rohkem raha reservi suunama, et praeguses ja sarnastes
olukordades seda taas käiku lasta.

Arraku jutu järgi on fikseeritud rahakursiga ja avatud majan-
dusega, kuid eurorahast unistav Eesti riik, kus on eelarvepoliitika
ainus riist majanduse mõjutamiseks.

Samas, kuna Eesti on välismaailmale ja investoritele kogu aeg lu-
banud käia kõit mööda ehk hoida riigieelarvet tasakaalus, ei saa
me Arraku sõnul tõepoolest praegu tasakaalust loobuda, et mitte
petta majandussubjektide ootusi.

„Nüüd kui võtaksime 3–4 miljardit reservist, siis eelnevas eitamise
kontekstis oleks see negatiivne signaal.”

Kui oleks eelarve tasakaalu suhtunud leebemalt, oleks tema sõnul
saanud praegu jätta maksud tõstmata. Maksude tõstmine on aga
Arraku sõnul kõike muud kui majanduse elavdamine, mida Eesti
praegu vajab.

„Kui me majanduse langusfaasis, et mitte välisinvestoreid ära hirmutada, hakkame hambad ristis kulusid kärpima ja makse tõstma, siis on see eriti rumal, sest nüüd, kui oleks vaja reservist raha võtta, et majandus elavdada, hakkame meie majandust elavdama makse tõstes,” rääkis Arrak.

„See ei ole mitte ühegi majandusõpikuga mitte kuidagi kooskõlas.”

Uudised jutustavad millestki, mis on juba olnud, seetõttu on uudistele iseloomulik mineviku ajavormide kasutamine. Arvamust avaldavate ja seisukohta võtvate tekstide loomulik ajavorm on preesens. Nii võib kasutatud ajavormide järgi põhimõtteliselt otsustada, kui suur on uudislikkuse ja kommentaari osakaal mingis ajakirjandusžanris. Otsustamise teeb keerulisemaks see, et viimasel ajal on päevalehtedes üha rohkem uudiseid tulevikust – mitte eelinformatsiooni, vaid tõelisi uudisena esitatavaid sündmusi koos hinnangute ja kommentaaridega. Kuna uudised on muutunud esinejate, eriti poliitikute refereerimiseks, siis räägivad nad sageli tuleviku asjadest, sest tulevikku suunatus on poliitilisele diskursusele iseloomulik.

Rõngu vald kavandab hoolekodu

Rõngu vald tahab oma hooldusravila kõrvale ehitada hooldekodu, kus tulevikus võiks elada 75 inimest.

Esimeses järgus on kavas ehitada 50-kohaline hoone, kus on 25 kohta hooldusravihaigla patsientidele ja teist sama palju kohti hooldekodu elanike jaoks, ütles Rõngu vallavanem Aivar Kuuskvere. Teises järgus ehitatakse hooldekodule juurde veel 50 inimese eluruumid.

Kui vallavolikogu soostub sel kuul hooldekogu projekteerimiseks riigihanke väljakuulutamisega, siis võiks ehitamine alata 2009. aasta alguses ning lõppeda sama aasta lõpuks. Praegune hooldusravihaigla läheb tulevikus hooldekodule.” Aga esmalt tuleb see teha nõuetele vastavaks,” märkis vallavanem. “Seal peab olema lift ja muu vanuritele vajalik.”

Pisut üle 19 miljoni krooni maksva hooldekodu esimese järgu ehitamiseks taotleb vald 16 miljonit krooni eurotoetust. Ülejäänud raha leiavad Rõngu ja Rannu vald. (PM 20.2.)

Võib märgata ka ennustusuudiste hulga kasvu, kus kirjutaja esineb tuleviku asjade teadja rollis. Sisuliselt on enamasti refereeritud kellegi arvamust, aga uudise sisu avavast pealkirjast on müüvuse huvides ära jäetud nii viide uudise allikale kui ka sellele, et tegemist on oletusega, mitte faktiga.

Inflatsioon pidurdub aasta teises pooles

Eesti Pank ennustab inflatsiooni pidurdumist aasta teisest poolest. Palgakasv aeglustub ning tänu sellele püsib ka teenuste hinnakasv varem ennustatud piirides. (PM 21.2.)

Sageli on tegemist ka kirjutaja enda oletusega, järeldusega või arvamusega, mis on esitatud metafoorselt faktina. Püüdes lisada põnevust ja müüvust, on ajakirjanikud üle võtmas poliitikute tekstimoodustusstrateegiat ja hakanud ise ennustama dramaatilisi tulevikuvisioone, eriti pealkirjades (vt Kasik 2003).

4. Uudisteksti mitmekihilisus

Žanri skeem kujutab endast vormilist struktuuri. Aga need vormilised osad võivad olla täidetud erineva sisuga. Seda žanri kihilisust, liigendamist ja sisestamist on vaadanud mitmed ajakirjandusteksti uurijad (Leeuwen 1987, Fairclough 1997: 114–117). Nad keskenduvad oma analüüsis ajakirjanduse keerulistele ja vastuolulistele sotsiaalsetele eesmärkidele, mis osalt on nähtaval, osalt peidetud. Ajakirjanduse toodetud uudised võib tõlgendada sõltumatuks ja objektiivseks, aga ka meelelahutuseks, sotsiaalseks kontrolliks ja reklaamiks. Sotsiaalsete huvide haardes valitakse kasutatavad võtted strateegiade võrgustikust, sõltuvalt sellest, milline sotsiaalne eesmärk pressil mingil hetkel on. Lugejasõbralikkuse ja selle kaudu leviku suurendamise eesmärki loodetakse kõige sagedamini saavutada uudiste temaatilise valikuga, aga ka sellega, et leida kirjutisele isiklik, lugejalähedane vaatepunkt. Näiteks Helsingin Sanomate uudistekstide tüüpiline žanriskeem näib olevat (statistikat ma pole teinud) üksikult üldisele. See tähendab, et juhtlõigust ja kokkuvõttega alustamisest on loobutud, teema juurde minnakse konkreetse üksik-

juhtumi kirjeldamise kaudu, millele järgneb üldistus ja kommentaari-
rid. Kommentaari-
rid ei piirdu sellega, et kinnitada juba öeldut, vaid
need on sageli esitatud kindla suunitlusega, kujutades endast seletu-
si, soovitusi, õpetusi, hoiatusi ja muid lugeja köitmiseks mõeldud
esitusviise. Eesti päevalehtedes on sellised mitmekihilised, läbi-
mõeldud sisulise struktuuriga lehelood veel üsna erandlikud.

Strippaeroobika teeb seksikaks

- (1) Kas sukad ja tripid on kaasas?" küsis üks mees, kui kuulis oma
kaasa soovi strippaeroobikas esineda.
- (2) Tegelikult neid seal vaja ei lähe – tantsuline aeroobika lihvit
pigem graatsilisust ja tantsuoskust.
- (3) Eestis üsna uus strippaeroobika jõudis möödunud nädalast ka
Tartusse, spordiklubisse.
- (4) Selle juhataja ja aeroobikatreener Rica Varul soovib kavalat
nimega aeroobikatreeneri igas vanuses naistele, kes soovivad lii-
kuda, uusi tantsunõkse õppida ja oma häbelikkusest lahti saada.
- (5) Möödunud nädalal näidistunnis osalenud Heli Kadaja ja Margit
Herbst kiitsid uut trenni väga.
- (6) „Koormus tuleb selles trennis muu löbu kõrvalt. Igatahes on see
parem kui näiteks *bodypump* / ... /,” pakkus Kadaja.
- (7) Margit Herbst lisas, et trenni tantsuline osa on lõbus ja saalitäies
naistes ühtaegu elevust tekitab.
/ - - /
- (8) Treener Katrin Väli sõnul on strippaeroobika tantsuline trenn,
mis aitab rasvu aeglasemas tempos põletada. Kükid, pöörded ja
painutused lisavad sellele lihastreeningut. „Minul on õnnestunud
sellega ka kaalust alla võtta,” kinnitas ta.
- (9) Ka saab sellest trennist juurde naiseliku liikumise oskust, sest
seal õpitu lisab liigutustesse graatsilisust ja plastilisust.
- (10) Väli võrdleb strippaeroobikat koguni kõhutantsuga, sest
põhilist mõju avaldab see kõhulihastele, kuid samas kisub ka
rüht iseenesest sirgemaks.
- (11) Strippaeroobika sobib kõigile ja sellega saavad hakkama
needki, kes aeroobikasaalides sageli ei käi.
- (12) Samas on Väli täheldanud, et paljud naised ei oska kõige
lihtsamaidki puusaringe teha. „Alustasin Tallinnas
strippaeroobika treeninguid septembris ja alles jaanuaris
hakkasid need välja tulema,” lausus ta.

- (13) Strippaeroobikas osalemine lisab naistesse eneseusku – trennis omandatavad seksikad liigutused annavad kehale väljendusrikkust ja aitavad ka häbelikkusest üle saada. (PM 20.2.)

Lugu algab narratiiviga, mis on ühe koduse dialoogi ümberjutustus (kuigi ajalehele tüüpilise konkreetse nimeliselt individualiseeritud isiku asemel on siin vaid „üks mees”). Valearvamust korrigeeriva üleminekulause (2) ja narratiivse uudise (3) järel muutub lugu soovitusseks (4), kus asjatundja – Rica Varul – esitleb võimalikku siht-rühma. Laused (5) – (7) on kirjeldavad, kus nähtust juba kogenud osalejad teevad sellele reklaami ja toovad esile positiivseid emotsioone. Lausest (8) muutub lugu seletuseks, kus teine asjatundja räägib treeningu olemusest ja kasulikkusest. Tegelikult on lugu veel mitmekihilisem, kuna nii reklaamil, seletusel kui ka soovitusel on kahekordne struktuur – need on pärit intervjueeritavatelt, nende diskursuste esitamist (representeerimist) toimetaja poolt võib kutsuda vahendamiseks või refereerimiseks – tekstitüüpide termineis kirjelduseks. Selline võte, et kõikvõimalikud õpetused, selgitused ja reklaam maskeeritakse sageli asjatundjate sõnavõttudeks, on tänapäeva ärihuvidega ajakirjanduses muutunud väga tavaliseks. Asjatundjate arvamuste taga on sellegipoolsest ajakirjanduslikud eesmärgid: need soovitusel ja seletused on toimetaja neilt asjatundjate teadlikult välja meelitanud.

Loo etapid on eristatavad ka lingvistiliste tunnuste järgi. Iga etappi võib kirjeldada keeleliste tunnuste kimbuna, mis üksteisest erinevad. Näiteks jutustuse osas on tekst lihtminevikus, sisaldab ajaväljendeid (*kui, möödunud nädalal*) ja protsessid on materiaalsed (*jõudis*) või mentaalsed (*küsis, kuulis*). Seletuse ja soovitusel osas on tekst olevikus, protsessid on suhte protsessid (*olema-verb*), viited on üldistatud, mitte konkreetseid (*naised, liigutused, keha* on üldistused, mitte mingi üks kindel juhtum).

Need eri etapid on žanri skeemi osad ja selline mitmekihilisus, etappidest kokku pandud lugu on Fairclough' järgi tänapäeva ajakirjanduses pigem reegel kui erand. Need etapid võivad olla järjekorras või üksteisesse sisestatud (Fairclough 1997: 116–117), nagu seletus ja soovitus on eelmises näites sisestatud refereeringusse.

Žanrite mitmekihilisust vaadeldes pööratakse palju tähelepanu stiilile, vormidele ja kõnehäältele. Näiteks teadusliku kirjelduse toimetamine vestelisemaks, kergekaalulisemaks on nii stiili- kui vormiküsimus: privaatsfääris kasutatavat keelt (sõnu ja vorme) segatakse avalikus suhtluses kasutatava keelega, otsesuhtluse keelt massiteabevahendite keelega. Väljendid nagu *rasvade põletamine*, *lihastreening* kuuluvad pigem teaduslikku diskursusesse, samas väljendid *seksikas*, *tantsunõksud*, *lõbu*, *elevus* eelnevas näitetekstis muudavad informatiivse teksti kergemaks ja meelelahutuslikumaks.

5. Kokkuvõte

Avalikus keelekasutuses toimunud muutused on põhjuslikus seoses ühiskonnas toimunud muutustega. Liberaalses tarbimisühiskonnas on ka end kvaliteetlehtedena esitlevad päevalehed muutunud meelelahutuslikumaks ja personaalsemaks. Sellega seoses on meediaväljaannete stiil muutunud vestelisemaks ja argisemaks ning keelekasutus on vabam, kõnekeelsem ja fiktiivsem. Postimehes on seda märgata eriti pealkirjades. Sisutekstis on ajakirjaniku roll teksti moodustajana enamikus lugudes peaeu olematu. Ajakirjanik on liiga sageli taandanud ennast osatuks vahendajaks, kes koostab teksti kuuldud tsitaatidest, varieerides üksnes otsest ja kaudset kõnet, kuid muutmata refereeritava sõnastust ja lausestust. Lugejaga ei kõnele lehe kaudu mitte ajakirjanik, vaid piiratud hulk poliitika- ja majandustegelasi, kes saavad oma sõnumit ise valida ja sõnastada.

Kõik kolm eespool tutvustatud uudistežanri struktuuritüüpi räägivad midagi ajakirjanduse diskursusest ja selle üsna piiratud repertuaarist. Osast tekstidest võib leida vormilisi tunnuseid, mis piirduvad žanri kõige pinnalisema skemaatilise iseloomustusega, teiste tekstide puhul lisavad vahelduvad kõnehääled sõnumi polüfoonilisust ja varieerivad vaatepunkti, üksikutes tekstides aga võib näha radikaalsemat tekstitüüpide põimumist, žanritevaheliste piiride dekonstrueerimist ja uut tüüpi žanrite esilemarssi. Viimast tüüpi uusžanrite tekkimises võib näha esimesi samme oma eesmäärke ja

piire nihutavast trükiajakirjandusest, kus meelelahutusajakirjandus pürib sisukamaks ja kvaliteetajakirjandus pürib lugejasõbralikumaks, mõlemad ikka selleks, et paremini müüa.

KIRJANDUS

- Bell, Allan 1991.** The Language of the News Media. Oxford: Blackwell.
- Dijk, Teun A van 1988.** News as Discourse. London: LEA.
- Fairclough, Norman 1989.** Language and Power. London: Longman.
- Fairclough, Norman 1997.** Miten media puhuu. Helsinki: Vastapaino.
- Featherstone, Mike 1991.** Consumer Culture and Postmodernism. London: Sage.
- Fowler, Roger 1991.** Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. London: Routledge.
- Heikkinen, Vesa 1999.** Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. Helsinki: SKS.
- Hennoste, Tiit 2001.** Uudise käsiraamat. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Kalliokoski, Jyrki 1995.** Kieli, tunteet ja ideologia uudistekstissä. Näkymiä tekstilajin historiaan ja nykyisyyteen. – Teksti ja ideologia. (= Kieli 9.) Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 37–97.
- Kasik, Reet 2002.** Uudiste süntaks. – Tähendusepüüdja. Catcher of the Meaning. Pühendusteos professor Haldur Öimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. (= Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu: TÜ Kirjastus, 200–219.
- Kasik, Reet 2003.** Uudistekstide hoiakud. – Tekstid ja taustad II. (= Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26.) Tartu: TÜ Kirjastus, 44–58.
- Kasik, Reet 2004a.** Interpersonaalse tähenduse konstrueerimine. Ühe intervjuu analüüs. – Tekstid ja taustad III. (= Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28.) Tartu: TÜ Kirjastus, 33–50.
- Kasik, Reet 2004b.** Muutuv meedia – muutuv keel. – Oma Keel 2, 5–14.
- Kasik, Reet 2006a.** Nominalisatsioon meediauudiste tekstimoodustuse võttena. – Keel ja Kirjandus 2, 122–134.
- Kasik, Reet 2006b.** Nominaliseeritud protsessi agent meediauudistes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51. Tallinn: TA Kirjastus, 21–37
- Kasik, Reet 2006c.** Meediauudiste agent. – Lähivertailuja 17. (Jyväskylä Studies in Humanities 53.) Jyväskylä: University of Jyväskylä, 155–167.

- Kasik, Reet 2007.** Sissejuhatus tekstiõpetusse. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Kasik, Reet 2008.** Infoaotus uudistekstides: partitsiipitarindid. – Ema-keele Seltsi aastaraamat 53. Tallinn: TA Kirjastus, 48 – 63.
- Leeuwen, Teun van 1987.** Generic Strategies in Press Journalism. – Australian Review of Applied Linguistics, 10 (2): 199–220.
- Toolan, Michael 1988.** Narrative: a Critical Linguistic Introduction. London: Routledge.
- Wernick, Andrew 1991.** Promotional Culture: Advertising, Ideology and Symbolic Expression. London: Sage.

SUHTUMISE KUJUNDAMINE PÄEVALEHTEDE ARVAMUSTEKSTIDES. PRONKSSÕDURI-DISKURSUSE OSALISED

Karen Kuldnokk

Tartu ülikool/Kaitseväe ühendatud õppeasutused

„Aprillisündmused muutsid pronkssõduri sümboliks, millel hakkab Eesti poliitilises ja ühiskondlikus teadvuses olema olulisem koht kui ühelgi teisel memoriaalil. Nüüdsest tähistab see mitte ainult minevikumälestusi, vaid meie ühiskonna tänapäevast valupunkti, mis oli seni ümbritsetud ühelt poolt allasuruva ja teiselt poolt allasurutud vaikusega.” Nii kirjutab Tõnu Viik 26. mail 2007 ajalehes Postimees. Pärast pronkssõduri konflikti on lühikese aja jooksul avaldatud juba mitmeid uurimusi ja analüüse, kus on vaadeldud seda Eestit vapustanud sündmust ja selle tagapõhja erinevatest vaatepunktidest. Näiteks on Pille Petersoo ja Marek Tamm koostanud kogumiku „Monumentaalne konflikt”, samuti on pronkssõduri temaatikat käsitletud Vikerkaare 2008. aasta erinumbris (4–5)

Siinses artiklis analüüsitakse pronkssõduriga seotud sündmuste kajastamist ajalehtede Postimees ja Eesti Päevaleht võrguväljannetes. Kokku on analüüsitud 39 ajalehe Postimees ja 42 ajalehe Eesti Päevaleht arvamusteksti, mis pärinevad ajavahemikust 24. aprill kuni 26. mai 2007. Huviorbiidis on eelkõige see, missugused osalisterühmad selles diskursuses välja kujunevad, kes neid esindavad ja kuidas neid iseloomustatakse, samuti diskursuseosaliste omavahelised suhted. Eesmärk on uurida, missuguste keeleliste valikute kaudu konstrueeritakse pronkssõduri-diskursust ja kuidas erinevaid osalisi representeeritakse: keda millistes rollides esitatakse, kuidas erinevaid osalisi nimetatakse ja kategoriseeritakse.

Arvamustekstid on valitud uurimisobjektiks seetõttu, et arvamustekstid esindavad erinevate ühiskonnagruppide häält. Seetõttu avalduvad just arvamustekstides eriti ilmekalt erinevate diskursuseosaliste rühmad.

Artiklis kasutatavaks uurimismeetodiks on funktsionaalne teksti-analüüs (vt nt Kasik 2004: 33), mille järgi on tekst tähendustervik, kus iga keeleüksus konstrueerib mingit tähendust. Teksti looja teeb teksti kirjutades alati valikuid. Ta valib, milliseid sõnu kasutab ja kuidas tähendusi sõnades väljendab. Valides mingi nähtuse/objekti tähistamiseks sõna, paigutab teksti looja samal ajal ka ennast mingi grupi liikmeks ja arvab ennast välja mingist teisest grupist. Tekstiliste valikute kaudu loob ta maailma, mis annab teavet ühiskondlike nähtuste ja valitsevate hoiakute suhtes.

Tekstide analüüsimisel pööratakse sageli kõigepealt tähelepanu sõnavarale. Kõik sõnad kannavad endas väärtushinnanguid – neil on nii denotatiivne kui ka konnotatiivne tähendus (vt nt Richardson 2007: 47). Ühele ja samale isikule, rahvale või tegevusele võib viidata erineva sõnaga, mis kannab erinevat ideoloogilist tähendust. Näiteks väljendab erinevat hinnangut see, kas Tõnismäe monumendi nimetatakse *okupatsiooniltariks* või *tundmatu sõduri hauaks*.

Tekstianalüüs on Halliday süsteemfunktsionaalsest grammatikast võtnud üle idee keele kolmest metafunktsioonist: ideatsiooni-line ehk tähistusfunktsioon (keel representeerib maailma), interpersonaalne ehk suhtlusfunktsioon (keel loob ja kinnistab identiteete ja suhteid), tekstifunktsioon (keel kujundab sõnumeid) (vt Halliday 2004: 29–30). Funktsioonid on tekstides põimunud: samad sõnad ja vormid konstrueerivad tekstis representeeritavat maailma, väljendavad kirjutaja suhtumist kirjeldatavatesse sündmustesse ning kujundavad sõnadest-lausetest tervikteksti. Siinses artiklis on vaatluse all nii tähistus- kui ka suhtlusfunktsioon.

Fowleri väitel on sõnatasand keele ideatsioonilise ehk sisu-tähendusega seotud just referentsi kaudu, sellega, kuidas inimestele, asjadele, tegevustele ja protsessidele viidatakse. Olemasolevast sõnahulgast valiku tegemine ei ole juhuslik, autor lähtub osalt teadlikest, osalt teadvustamata eesmärkidest ja taotlustest. Fowler võrdleb sõnavara suhtevõrgustikuga, mis aitab selgitada,

kuidas leksika toimib struktureeritud süsteemi, kaardina. Kaardi struktuuri mõjutavad eelkõige kaardi kasutaja vajadused ja spetsiifilised sotsiaalsed eesmärgid. (viidatud Kukk 1999: 37 järgi)

Richardsoni järgi (2007: 49) on viisil, kuidas inimesi ajalehede diskursuses nimetatakse, märkimisväärne mõju sellele, kuidas neid nähakse. Meil kõigil on olemas hulk identiteete, rolle ja iseloomuomadusi, mida kasutakse näiteks meie kirjeldamiseks, kuid millel pole sama tähendus. Viis, kuidas tekstiosalisi (*social actor*) nimetatakse, ei määra ainult nende rühma kuuluvust (või rühma, kuhu kirjutaja tekstiosalise paigutab), see võib näidata ka nimetaja ja nimetatava vahelisi suhteid, väljendades seega samal ajal teksti interpersonaalset tähendust.

Tekstianalüüsi seisukohalt ei saa siiski sõnavara vaadelda eraldi, vaid sõnad omandavad tähenduse eeskätt kontekstis. Sõnad ja väljendid, mis väljaspool konteksti on neutraalsed tähistajad, võivad kasutuses ja teiste väljenditega kombineeritult saada modaalseid tähendusi ja väljendada ning kujundada hoiakuid. Seetõttu on siingi artiklis vaadeldud teksti tervikuna ja väljendeid nende kasutuskontekstis.

Analüüsitud tekstides on nimetatud paljusid inimesi, rühmi ja institutsioone, kuid nad võib koondada kahte suurde diskursuseosaliste rühma, keda siinses analüüsis on kõige sagedamini kasutatud sõnade järgi tinglikult nimetatud venelasteks ja eestlasteks. Venelased jagunevad omakorda kahte suuremasse rühma: rahutuses osalejad ja Eestis elavad venelased üldisemalt. Mõlemat alarühma iseloomustab kollektiivsus: osalistele viidatakse mitmusevormidega või kvantitatiivselt määratud hulgana, individualiseeritud osalisi venelaste rühmas välja ei tooda. Eestlaste seast kerkivad esile mõned silmapaistvamad üksikosalised, kelle suhtes rohkem hinnanguid antakse: peaminister Andrus Ansip, Tallinna linnapea Edgar Savisaar, sotsioloog Juhan Kivirähk ja kvantitatiivselt määratud rühm, kellele viidatakse nimetusega „12 professorit” Nimeetus on teatud mõttes kujundlik ja üldistav, võib-olla ka irooniline, sest tegelikult ei ole kõik selle grupi liikmed professorid. Diskursuses kujunevad välja ka omaette vastandpaarid. Andrus Ansip ja Reformierakond vs Edgar Savisaar ja Keskerakond, Andrus Ansip ja Eesti valitsus vs 12 professorit ja sotsioloog Juhan Kivirähk.

Kolmandaks diskursuseosaliseks kujuneb vaidlusalune monument ise, mis (kes?) tõstetakse kohati aktiivse osalise rolli, viidates talle metafoorselt kui elusolendile: pronkssõdur. Enamikul juhtudel on pronkssõdur diskursuse passiivne üksikosaline, kes ise ei teugutse, aga kes nagu lakmuspaber jagab protsessi aktiivsed osalised rahvuslikult määratud gruppidesse.

Analüüsimaterjaliks on nii leksikaalne tasand (erinevaid väljendeid, millega diskursuseosalistele viidatakse) kui ka tekstitasand (pikemaid lausenäiteid, mille kaudu avalduvad diskursuseosaliste omavahelised suhted). Artiklis ei analüüsita erinevate väljendite kasutussagedust, eesmärk on vaadelda diskursuseosalisi ning seda, milliste keelevahenditega neile viidatakse ja kuidas omavahelisi suhteid luuakse.

1. Monument või sõdur

Tõnismäel asunud monument on passiivne diskursuseosaline, mille suhtes erinevad osalisterühmad arvamust avaldavad. Kuju isenesest on küll sündmuste käivitaja, kuid diskussioonis jääb ta teisejärguliseks tegelaseks, keda on hea õigel hetkel kilbile tuua. Tema ei saa kellelegi vastu rääkida ega kellegi poolt olla, kuid pronkssõduri monumenti saavad erinevad osalised poliitilises reetoorikas oma kasuks ära kasutada. Pronkssõdur on diskursuse üksikosaline, keda nähakse kas metafoorselt elusa isikuna või elutu kivikujuna. Sellest, kuidas viidatakse pronkssõdurile, võib lugeda välja arvamusalaldaja suhtumise. Suhtumine võib olla negatiivne, neutraalne või positiivne.

Pronkssõdurile viidatakse valdavalt kui elusale inimesele. Sellega tõstetakse ta võrdväärseks diskursuse osaliseks, kellel võib tekstis olla oma tahe, tunded ja hoiakud. Kui monumendi kohta kasutatakse metafoorselt elusale inimesele viitavaid nimetusi, määrab see teksti ideoloogilise vaatepunkti. Metafoor pole oma olemuselt neutraalne, sellega kaasneb seoseid, võrdlusi ja eritähendusi. Levinuim on monumendi nimetamine *pronkssõduriks*, aga kasutatakse ka nimetusi *sõdur*, *soldat*, *pronksmees*, *punaarmee-lane*, *vallutaja*, *okupant*.

Nimetustes sageli kasutatud viitamine sõjale (*sõdur, soldat, punaarmee*) seob diskursuse mitte ainult tänase päevaga, vaid ühemõtteliselt ka ajaloo, Teise maailmasõjaga. Ajaloolise tausta olulisusele diskursuses viitab sõnade *sümbol, sümboliseerima, sümboliseeriv, sümbolne* sage kasutamine. Osa nimetusi on ka kontekstiväliselt negatiivse tähendusega (*vallutaja, okupant*), teiste puhul selgub negatiivne hoiak eeskätt kontekstist ja kasutatud epiteetidest. Negatiivse suhtumise aluseks on ajalooline lähenemisenurk ning see avaldub eelkõige selle kaudu, et pronkssõdurit seostatakse nõukogude võimu ja okupatsiooniga.

(1) Silmus *aastakümneid Tallinna kesklinnas punavõimu jõudu sümboliseerinud pronkssõduri* ümber tõmbub armutult koomale ... *Eestlastele vabaduse kaotust ja tohutuid kannatusi põhjustanud nõukogude võimu sümboliseeriva pronkssõduri* poodiumilt lahtikangutamine ning kalmistuvaikusesse tagandamine on muutunud paratamatuks. Eestlaste suurenenud eneseusk ja enesekindluse kasv ei luba enam *võõrriigi sümbolisel vallutajal* Toompeale sisesõitu valvata. (PM juhtkiri, 24.04.2007)

Esimeses näites avaldub kirjutaja arvamus nominaalfraasi laiendite kaudu (*aastakümneid Tallinna kesklinnas punavõimu jõudu sümboliseerinud, eestlastele vabaduse kaotust ja tohutuid kannatusi põhjustanud, nõukogude võimu sümboliseeriv*), kus autor tugevdab hinnangut veelgi adverbi *tohtu* kaudu. Vesa Heikkise järgi (1999: 229) on selline subjektiivsete hinnangute esitamine nominaalfraaside laienditena üks loomulikustamise ja vihjava strateegia vahendeid. Sellisel juhul esitatakse subjektiivne hinnang lause teemas, st sellises süntaktilises positsioonis, et see tundub vastuvaideldamatuna, tuntud tõena. Arvamuste esitamine omaette suhtelause-tena aktiveeriks lugeja kergemini vastu väitma.

(2) Kuidagi piinlik oli, et Eesti (mis sest, et NSV) pealinna südames on *mälestusmärk lihtsalt vene sõdurile, tegelikult ju okupandile*. (Maimu Berg "Aeg järele mõelda", PM 12.05.2007)

Maimu Berg avaldab oma suhtumist täpsustava fraasiga *tegelikult ju okupandile*.

(3) Et Vene võim kaitseb *Nõukogude sõduri sümbolit* nii raevukalt ja et teatud osa venekeelsest noorsoost seob oma identiteedi nii tugevalt selle sõduri mälestusega, osutab eelkõige ajaloolise patukahetsuse puudumisele Venemaal. (Iivi Masso “Pronksmees ja ajalooline enesekriitika” EPL 30.04.2007)

(4) Nelja aasta pärast tulid tagasi [“võitjad”], korraldasid kuraditosina kirstu muldasängitamise keset linna ning püstitasid *monumendi kellelegi tundmatule sõdurile*. Nad ei tea isegi, kelle sinna matsid, ainult aimavad. (“Nädala nägu: tundmatu vene pätt”, PM 28.04.2007)

Kui üldjuhul seostub tundmatu sõduri sümbol positiivse kontekstiga, kus tundmatu sõdur ühendab üksikisikut ja riiki, siis neljandas näites annab sellele iroonilise varjundi indefiniitpronoomen *keegi*.

(5) *Soldati* ette pandi igavene tuli ja koolilapsed pidid seal militaarses riietuses külmetama, automaadimulaažid käes. (Maimu Berg “Aeg järele mõelda” PM 12.05.2007)

(6) Samas anti *punaarmeele* Tallinna kesklinnas muidki ülesandeid. Ta pandi sümboliseerima sovetiaja nostalgiat ja suurvene šovinismi. (Enn Soosaar “Kalmistuvaikuses ta nüüd seisab” PM 25.04.2008)

Nii sõnad *soldat* kui ka *punaarmee*lane seostavad monumenti nõukogude võimuga.

Kuigi juba viitamine monumendile kui elusale, ajaloolise taustaga inimesele sisaldab endas hinnangut, kasutatakse pronkssõdurile viitavaid sõnu *pronksmees*, *pronkssõdur*, *sõdur* ka neutraalses kontekstis. Analüüsitud diskursuses on need muutunud sageli kasutatavaks ja loomulikuks, mistõttu on kaotanud hinnangulisuse. Teiste kasutatud väljendite kontekstis mõjuvad nad suhteliselt neutraalsena, kui neile pole lisatud suhtumist väljendavaid või lugeja tunnete apelleerivaid täiendeid.

(7) *Pronksmehe* teiseldamise kaja jõudis otsapidi kultuuriministerruumisse ja seal otsitakse paaniliselt võimalusi, kuidas meie vene-

laste informuimi ümber kujundada. (Raivo Suni "Paar mõtet rahvuslikust informuimist" PM 10.05.2007)

(8) Valitsusse viimasel tunnil toodud Jüri Pihl ehk lihtsalt ei teadnud, et koalitsioonilepingus pole ühtki vihjet *pronkssõduri* kohta. (Edgar Savisaar "Andrus Ansipi pronksi needmine" EPL 25.04.2007)

(9) Konflikti juured ulatuvad küll ajalukku, kuid põhiliselt tähistab *sõdur* nii eestlaste kui ka venelaste tänapäevast identiteediloomet ja rahvuslikku enesuhkust. (Tõnu Viik "Pronkssõduri konflikti loogika: lähedus jõledus hüsteeria demon" PM 26.05.2007)

Kohati võib näha ka püüdu distantseerida monumenti toimunud sündmustest ja eristada ta rahutuste osalistest. Vastandamiseks viidatakse monumendile positiivsete väljenditega. Positiivne suhtumine avaldub eelkõige väljendites, kus pronkssõdurit personifitseeritakse, temasse suhtutakse heatahtlikult ja pisut idealistlikult, nt *vägilane, aus sõjamees*.

(10) *Mitu tonni kaaluva vägilase* transporti pole igal juhul nii kerge korraldada kui oluliselt väiksema Lihula monumendi äraviimist. ("Pronkssõduri viimased päevad" PM juhtkiri 24.04. 2007)

Sellisel juhul võib olla eesmärgiks apelleerida lugejate tunnetele ja soov saada tehtavale lugeja heakskiitu, aga ka rahustada vastaspoolt, et monumentidega ei sõdita. Nõnda õigustatakse valitsuse käitumist, rõhutades samal ajal ka austavat suhtumist. 2. mail on kaitseminister Jaak Aaviksoo kasutanud monumendi Tõnismäelt äraviimise põhjendamisel eriti värvikat sõnavara. Ta on pronkssõduri isikustanud ja teinud temast müütilise kangelase, kelle abil apelleerida inimeste tunnetele. Rinnastusseosega (*nii ausale sõjamehele kui ka vabariigi valitsusele*) toob ta pronkssõduri toetama valitsuse tegevust ja teeb temast kannataja.

(11) Sõja ja vaenu õhutajad, kes varjasid end pronkssõduri kaitsjate väärika sildi taha ning värbasid odavate lubadustega oma toetajateks kõige erinevamaid inimesi, külvaskid Tallinna linna kaost ja vägivalda. *Pronkssõdur oli sunnitud seda kõike pealt vaatama ja*

tundma end selle eest vastutavana. See olukord oli talumatu nii ausale sõjamehele kui ka vabariigi valitsusele. (Jaak Aaviksoo “Miks pronkssõdur lahkus Tõnismäelt”, PM 02.05.2007)

Ka eespool nimetatud väljendeid *pronkssõdur* ja *pronksmees* võidakse kasutada positiivse tähenduse loomiseks. Tähendus avaldub kontekstis. Näiteks 12. näites on pronkssõdurit kujutatud elusana ja võrdsustatud kõigi teiste väärikate ausammastega.

(12) Täna hommikul *seisis pronkssõdur langetatud päi* päikeselisel kaitsevæe kalmistul koos sadade teiste *sõjameeste* hauatähiste ja ausammastega.

Leppimise asemel *kisti pronkssõdurit* uude sõtta. Eesti Vabariigi vastu. (Jaak Aaviksoo “Miks pronkssõdur lahkus Tõnismäelt”)

Siingi on pronkssõdurit nähtud kannatajana, keda on ära kasutatud, samas on konflikti pehmendamiseks valitud umbisikuline tegumood (*kisti sõtta*) ja jäetud targu mainimata, kes need sõtta kiskujad on.

Positiivset tähendust kannab ka väljend *tundmatu sõdur*, kui viidatakse selle rahvusvaheliselt levinud tavatähendusele.

(13) See on meie jaoks mälestusmärk *tundmatule sõdurile* ehk kõigile sõduritele, kes sõjas langesid. Ja sugugi mitte ilmtingimata Eesti pinnal. (Jelena Melnikova-Grigorjeva ja Anna Oršanskaja „Venelased ja Eesti”, EPL 05.05.2007)

Siobhan Kattago on kirjutanud (2008: 55–56) sellest, et tundmatu sõduri haud on üksikisiku ja riigi kõrgeim ühenduslüli, mis peegeldab surma demokratiseerumist. Sügava austuse osutamine tundmatule näitab rahvusriigi suuremat demokratiseerumist ja surma kõikjaloleku tunnistamist.

Analüüsitavale diskursusele on iseloomulik, et tundmatuks sõduriks nimetavad monumenti vene nimega autorid. Analüüsitud arvamustekstide põhjal ei saa väita, et Tõnismäele püstitatud mälestusmärki tavatsetakse tundmatu sõduri hauaks nimetada, küll aga väidab mõni autor, näiteks Hando Runnel ajalehes Postimees (19.05.2007), et sellest tuleks kujundada tundmatu sõduri haud.

Ajalehes Postimees (28.04.2007) luuakse adjektiivile *tundmatu* teistsugune kontekstitähendus. Aprillirahutustes osalenuid portreerides kasutatakse üldistavat pealkirja „Tundmatu vene pätt”, kus täiend *tundmatu* saab iroonilise ja halvakspaneva tähenduse: see tundmatu on meie jaoks võõras, kelle suhtes me hirmu tunneme.

Kui Tõnismäe kividest räägitakse kui elutust objektist, kasutatakse talle viitamisel nt järgmisi nimetusi: *monument, hauamärgistus, memoriaal, mälestusmärk, mälestuskompleks, (pronks)-kuju, sammas, okupatsioonialtar, reliikvia, puuslik, luud*. Enamik neist on kontekstiväliselt neutraalsed sõnad, kuid sõltuvalt kasutatud kontekstist väljendatakse nendega kas negatiivset või neutraalset suhtumist.

(14) Endastmõistetavalt ei saa ükski riik sallida seda, kui keset tema pealinna seisab *kuju, mille najal ei kasvatata lastes lojaalsust mitte sellele riigile, vaid... põhjaläinud totalitaarsele impeeriumile*, mis seda riiki 50 aastat okupeeris, ja selle pärijariigile, mis pole pidanud vajalikuks ega võimalikuks oma eelkäija siinseid vallutusi ja veretöid kahetseda ning hukka mõista. (Peeter Tulviste „Vandaalid ja meievenelased”, EPL 04.05.2007)

Peeter Tulviste avaldab oma seisukohta otse (kõrval)lause vormis, peitmata seda nominaalfraasi sisestatud laiendite taha (*kuju, mille najal ei kasvatata lastes lojaalsust mitte sellele riigile*) ja tugevdab seda veelgi vastandusega (*mitte ... vaid*).

Teine viis monumendile viitamise kaudu negatiivset suhtumist näidata on nimetada teda vastandina elusolendile irooniliselt millegi elutuks ja vähetahtsaks, millel pole hinge, näiteks *puuslikuks* või *Tõnismäele maetud luudeks*. Seejuures on tegemist ülekantud tähendusega, mille puhul on tajutav autori halvustav suhtumine.

(15) Kaliningrad tundvat huvi pronksõduri vastu. Seda reliikviat me loomulikult venelastele kinkida ei saa, kas või juba sellepärast, et saaks tulevikus oma lastele näidata: selle *pronksist puusliku* pärast löödi kunagi Tallinna kesklinnas lahinguid. (Andrus Kivirähk „Pronksmees ja kristalliöö”, EPL 28.04.2007)

(16) Andrus Ansip lubas tagada *Tõnismäele maetud luudele* korraliku hauarahu. Ja tõepoolest, *luudel* ongi nüüd hea. Valge telgi all valitseb vaikus ja rahu, seal ei tallata, ei jooda viina ega oodata

trolli. *Luud* saavad end lõpuks ometi mõnusalt tunda ja täies pikkuses välja sirutada. Ning kuna nad on nii sügaval maa sees, ei häiri neid ka telgipragudest sisse imbuvad pisargaasipilved. (Andrus Kivirähk „Pronksmees ja kristalliöö” EPL 28.04.2007)

Suhtumine monumenti ei ole otseselt seotud suhtumisega diskursuse teistesse osalistesse. Tegelikult suhtub näiteks Kivirähk ülal tsiteeritud arvamuses valitsuse tegevusse ja peaministrisse kriitiliselt, sõnad *puuslik* ja *luud* on siin vaid vahendiks, mille kaudu ta oma iroonilist suhtumist väljendab.

Nimetused *reliikvia* ja *okupatsioonialtar* seostavad analüüsitava diskursuse religioosse diskursusega, luues niiviisi veel ühe võimaliku paralleeli.

(17) Ka hiljem, täiskasvanuna, püsis hirm anonüümsete umkeelsete venekeelsete ees, kes kõnetasid sind jõuliselt märgistades kusagil avalikus ruumis... Seda positsiooni esindab väga avalikult *Tõnismäe okupatsioonialtar*. (Evi Arujärv “Okupatsioon meis enestes”, EPL 27.04.2007)

Evi Arujärv viitab minevikust pärinevatele hirmudele ja annab monumendile uue, sümboolse nime *okupatsioonialtar*, mida sealtpaale ka mujal meedias kasutama hakatakse.

Analüüsitud materjali põhjal avaldub neutraalne suhtumine eelkõige üldsõnade *monument* ja *mälestusmärk* kasutamise kaudu. Sellisel juhul ei eelne neile ka hinnangulisi kaunistavaid epiteete.

(18) Sel nädalal tähistab Euroopa natsismi üle võidu saavutamise 62. aastapäeva. Eesti on valinud selle aastapäeva *monumendi* avamise tseremooniaks uues paigas. (Terry Davis „Tallinn ja Moskva austagu teineteist”, PM 08.05.2007)

(19) Kogu ettevõtmisena mõistan ma 1) *mälestusmärgi* demonteerimist ja maetute võimalikku kindlakstegemist, 2) *mälestusmärgi* skulptuurse osa püstitamist uude kohta ja surnute ümbermatmist, 3) *mälestusmärgi* senise asukoha kordategemist ja maa-ala kasutamist nõnda, et sinna ei tekiks isetegevuslikku mälestuspaika. (Peeter Olesk „Rahu ja ajalugu”, EPL 30.04.2007)

Suhtumise väljendamisena on võimalik tõlgendada ka seostamisi ja kõrvutusi. See näitab muuseas, mis eesmärkide saavutamiseks Eesti poliitikud pronkssõdurit ära kasutavad. Pronkssõdur hõlmatakse poliitilisse retoorikasse mitmesuguste tekstiliste võtetega. Näiteks vastandamise asemel võidakse seostada monument ja valitsus rinnastavate konjunksioonide abil üheks fraasiks, et õigustada pronkssõduri kaudu valitsuse tegevust. Sellise retoorikaga on pronkssõdur pandud toetama Eesti valitsust.

(20) *Pronkssõdur ja valitsus* ei soovinud uut sõda, vaid rahu.

(21) Sõja ja vaenu õhutajad, kes varjasid end pronkssõduri kaitsjate väärika sildi taha ning värbasid odavate lubadustega oma toetajateks kõige erinevamaid inimesi, külvasid Tallinna linna kaost ja vägivalda. Pronkssõdur oli sunnitud seda kõike pealt vaatama ja tundma end selle eest vastutavana. See olukord oli talumatu *nii ausale sõjamehele kui ka vabariigi valitsusele*. (Jaak Aaviksoo „Miks pronkssõdur lahkus Tõnismäelt?”, PM 02.05. 2007)

Vastupidise võttega, valitsuse ja pronkssõduri vahelise sõjana, kujutab olukorda opositsioonipoliitik Edgar Savisaar, kes tõmbab pronkskuju sisepoliitilisse erakondadevahelisse võitlusse. Võrdlus Kartaago hävitamisega näitab monumendi teisaldamist ühe erakonna kinnisideena.

(22) Kaasa tunda ei luba aga see, et Ansipi ettekujutuses on *pronkssõdur puhtparteiline asi, mis nagu Kartaagogi tuleb hävitada*. („Andrus Ansipi pronksi needmine”, EPL 25.04.2007)

Pronkssõdur on diskursuses ka välispoliitika instrument. Näiteks Eiki Berg seostab pronkssõduri otseselt eestlaste ja Venemaa suhetega. Ta viitab sellele, et eestlased ei usalda Venemaad, ja tekstiline kõrvutamine võimaldab tõlgendada pronkssõdurit usaldamatuse põhjusena. Võrdlus *mädapaise*ga (23. näide) või *valutava hamba*ga (24. näide) õigustab „kirurgilist vahelesegamist” ja näitab monumenti kui tervete välissuhete takistust.

(23) Eestlaste alalhoiuinstinkt väljendub usaldamatuses Venemaa vastu. ... Selles kontekstis on pronkssõdur *mädapaise*, mis tuleks

kirurgiliselt eemaldada. ... Mis valutab, selle opereerime ära. (Eiki Berg „Killud, mis ei too õnne”, PM 30.04.2007)

(24) Ei, kui juba oled hakanud *valutavat hammast* välja tõmbama, siis olgu raks ja valmis! Pärast sülitad küll natuke aega verd, aga oled vähemalt vaevast lahti. (Andrus Kivirähk „Pronksmees ja kristalliöö”, EPL 28.04.2007)

2. Meie venelased ja nende venelased

2.1. Rahutustes osalejad

Venelastena nähakse diskursuses ühelt poolt kõiki Eestis elavaid idapoolseid muulasi ja teiselt poolt rahutustes osalejaid. Suhtumine eestivenelastesse ongi ilmselt kahesugune. Diskursuses eristatakse väga selgelt rahutustes osalejad, kelle puhul mainitakse korduvalt, et neid on vaid käputäis, ja Eestis elavad venelased. Samas nähakse neid siiski ühe ja sama rühma liikmetena, millele viitab mõlema rühma puhul kasutatav üldistav nimetus *venelased*.

Analüüsitud tekstide põhjal esitatakse rahutustes osalejad ühele negatiivses rollis. Eestikeelsetes ajalehtedes ei ole näiteid, kus nende tegevust püütaks õigustada või sellele pehmen-davaid põhjendusi leida. Sellele osalejarühmale viitamisel kasutavad ajalehtede arvamustekstide autorid peaaegu eranditult negatiivse konnotatsiooniga, kohati madalstiilseid emotsionaalseid väljendeid, mis mõnikord ületavad kvaliteetajakirjanduse konventsionaalsed piirid. Rahutustes osalejad seostatakse valdavalt kuritegevusega. Vikerraades aprillisündmustest kirjutanud Oudekki Loone avaldab arvamust (2008: 142), et ajakirjanduses oli tegemist ilmselge rahvusgruppidevahelise vastanduse loomisega, kus ühed on moraalselt kõrgemad kui teised: venelased on need, kes on kuritegelikud pätid, ja eestlased need, kel leidub mehisust.

Järgnevalt on esitatud mõned analüüsitud tekstides silma paistnud kuritegevusele viitavad väljendid: *(õised) kurjategijad, organiseerunud kurjategijad, määratsejad, määratsejad ja vaenu õhutajad, (poe)rüüstajad, tänavaröövlid ja vargad, barbarid, marodööritsejad, (tänaval laamendavad) marodöörid, tuhat-paar möllajat ja nende mahitajad, tüliõhutajad, hambutud tülinorijad, pätid, tume*

*poolkriminaalne seltskond, tänavatel roppusi karjuvad äärmuslased, laamendajad, kisakõrid, süütajad, vägivallatsejad, huli-
gaanid, vihakülvajad, vandaalid, vandaalitsejad, kaabakad, puna-
fašistid, tabamata pisisulid, veel Trooja hobuse sees peidus pätid,
mässajad, ründajad.*

Sageli seostuvad kuritegevusega seotud fraasid ka riigivastasu-
susega: (riigi) vaenlased, äärmuslus, ebastabiilsuse mahitajad, mee-
leavaldajad, „inimõiguste eest võitlejad” pronksmehe sõbrad, pro-
fessionaalsed provokaatorid, „riigikukutajad”

Seejuures torkab silma, et selliste väljendite korral kirjeldatakse
etnilist teist eeskätt kriminaalsuse, mitte etnilisuse prisma kaudu (vt
Petersoo 2008: 146). Pille Petersoo on uurinud eestikeelsete päeva-
lehtede reaktsiooni aprillisündmustele. Ta leiab, et eesti päevalehed
kasutavad rahutustes osalejate nimetamisel etnilise teise mittenime-
tamise strateegiat, mis on etnilise diskursuse uurijatele tuttav (Peter-
soo 2008: 147). Seesama ilmnes siinsegi uurimuse puhul. Just rahu-
tuste esimesel nädalal, mil arvamusavaldused on kõige emotsio-
naalsemad, kasutatakse küll negatiivse konnotatsiooniga sõnavara,
kuid venelastele kui rahvusele sageli otseselt ei viidata.

(25) Kas keegi tõesti usub, et *märatsejad* olid kuni tolle õnnetu
ööni lojaalsed Eesti riigi elanikud? Et pesupoode rüüstasid endised
Eesti patrioodid? (Kalle Muuli „Sovettide mäss”, PM 03.05.2007)

(26) Küll aga võiks loovutada Kaliningradile mõned suuremad *ki-
sakõrid ja laamendajad*, eeskätt need, kes pärast ajaleheputka põ-
lema süütamist nii andunult “Rossija! Rossija!” karjusid. (Andrus
Kivirähk „Pronksmees ja kristalliöö”, EPL 28.04.2007)

Kontekstiseosed ei jäta siiski kahtlust, et kurjategijatest räägitakse
seoses rahvusrühmaga: ülaltoodud näidetes viide Eesti elanikele
(mis vastandub kodanikele) ja Kaliningradile, venekeelne tsitaat,
retoorilised küsimused märatsejate suhtumise kohta Eesti riigisse.
President Toomas Hendrik Ilves, kes võtab endale konfliktis
ootuspäraselt rahva lepitaja rolli, pigem vastandab oma sõnavõtus
rahutustes osalenud kurjategijad ja vene rahvusrühma.

(27) Õiseid kurjategijaid ei ühendanud *mitte rahvus, vaid soov määratseda, lõhkuda ja röövida*. (President Toomas Hendrik Ilvese kõne ETV otse-eetris, EPL, PM 27.04.2007)

Selle üldiselt mitmuslikuna esitatud amorfse massi hulgast tõuseb erilise teravusega esile ainsusevormiline, kuritegevust ja rahvust otseselt seostavas Postimehe 28.04.2007 pealkirjas fokuseeritud üksikosaline „Nädala nägu: tundmatu vene pätt”

Teine kontekst, millega rahutustes osalejaid lisaks kuritegevusele seostatakse, on Nõukogude Liidu päritolu. Seejuures kasutatakse halvustavaid väljendeid *hingelt sovetid, räuskav sovett, Brežnevi aretatud nõukogude rahvas, 1941. aasta võitjate järeltulijad, endine härrasrahvas, omaaegsete punaarmeeaste järeltulijad*.

Deklareerides, et neil inimestel ei ole rahvust, vastandab Kalle Muuli tekstiliselt vene rahvuse ja nn nõukogude rahvuse. Samal ajal ta siiski seostab needsamad inimesed ühemõtteliselt vene keelega ning ühendab selle vihaga Eesti riigi ja rahva vastu.

(28) Neil inimestel ei ole rahvust. Kuigi paljud neist on elanud suurema osa oma elust vabas Eestis, on nad *hingelt sovetid, Brežnevi aretatud nõukogude rahvas*, keda *lisaks keelele ühendab viha Eesti riigi ja rahva vastu*. (Kalle Muuli „Sovettide mäss”, PM 03.05.2007)

Andrus Kivirähk on irooniline: võrreldes Tallinna konfliktijärgset linnapilti Teise maailmasõja ajaga, ühendab ta tekstiliselt ka mõlema situatsiooni osalised: omaaegsed punaarmeeelased ja nende tänased järeltulijad.

(29) Traditsioonid ei kao! Igal juhul õnnestus *omaaegsete punaarmeeaste järeltulijail* vähesese vaevaga taastada Teise maailmasõja aegne tänavapilt. (Andrus Kivirähk „Pronksmees ja kristalliöö” EPL 28.04.2007)

Mihkel Mutt loob oma tekstis *meie–nemad* vastanduse, mis hõlmab kogu Eesti elanikkonda. Seega samastab Mutt siin rahutuses osalejad kõigi Eestis elavate venelastega – *endise härrasrahvaga*. Autor rõhutab oma teadjarolli enesekindla väite *täiesti selge* kasutamisega.

(30) Täiesti selge, et Eestis on palju neid, kes ikka ei mõista või ei taha mõista, et nad ei ela N Liidus või Venemaal, vaid ühes teises riigis. Seda *endist härrasrahvast* ärritaski äsja silmanähtavalt, kuidas *need, kes olid pool sajandit teise järgu kodanikud*, on järsku midagi otsustavat korda saatnud. Ussike on pead tõstnud – see ei mahu neile pähe. (Mihkel Mutt „Eesti riik kaotab süütust”, PM 30.04.2007)

Esineb küllalt palju ka selliseid näiteid, kus rahutustes osalejate nimetamisel viidatakse otsesõnaliselt vene rahvusele.

(31) Ent samas teatas siseminister Jüri Pihl teleintervjuus, et olukord Tallinnas olevat kontrolli all, ehkki tema jutu taustaks olid kaadrid *Pärnu maanteel laamendavatest vene noorukitest*, põlevatest kioskitest ja poeröövidest. (Juhan Kivirähk „Uue kolmikliidu verine algus” EPL 30.04.2007)

Iivi Masso kasutab rahutuses osalejatele viitamisel sõna *välisvenelased*, mille abil ta näiliselt nagu eristaks nad Venemaa venelastest, kuid kontekst on siiski pigem ühendav, näidates välisvenelasi Venemaa nimel esinejatena.

(32) Lääneriikide avalik patukahetsus ei tee kõigist läänlastest kukupaisid; ometi võib küsida, mis osa mängib rahva liidrite kõrkus oma mineviku suhtes näiteks Türgis viimasel ajal toimunud, seal nüüdseks alla üheprotsendilise kristliku vähemuse esindajate mõrvades, araabia islamistide katsetes end maailmas jõhkra vägivallaga maksma panna või ka *noorte välisvenelaste räuskamises oma esivanemate kodumaa nimel*. (Iivi Masso „Pronksmees ja ajalooline enesekriitika”, EPL 30.04.2007)

Muude rahutustes osalejaid identifitseerivate tunnustena viidatakse osaliste vanusele (noorusele) ja hulgale, samuti mainitakse korduvalt nende alkoholilembust. Neid tunnuseid saab tõlgendada eraldamisvõttena: mitte kõik venelased, vaid noored venelased; mitte kõik venelased, vaid väike hulk; mitte kõik venelased, vaid purjus venelased. Mainitakse, et mässajateks oli noorsugu: *märatsevad vene keelt kõnelevad noortekambad; umbes 13-aastased plikad, kes karjuvad ropendava meesterahva üleskutsel „Pozor, pozor!”*, noor

inimrämps, kes lavastas etendust „Solvatud võitja-vabastaja” noorukid, kes loopisid kivirahega politseid või lõhkusid ja rüüstasid Tallinna südalinna; teatud osa venekeelsest noorsoost; vene teismelised.

(33) Ja sel aastal lõrtsis võidupüha noor *inimrämps*, kes lavastas etendust «Solvatud võitja-vabastaja». (Jelena Bonner „Varastatud võit” PM 11.05.2007)

Rahutustes osalejate nooruse esiletoomist võib pidada ka nende tegevuse omamoodi õigustuseks. Püütakse anda teada, et nad ei teadnud ise ka, mida nad tegid, ega pruugi mõista oma teo tagajärgi.

Samuti rõhutatakse seda, et neid, kes korda rikkusid, oli vähe. Millegi kvantiteedi näitamine on üks olulisi retoorilisi mõjutamisvõtteid, mille abil oma argumenti saab tugevdada (Jokinen 1999: 146).

Raimo Poom näitab, et rahututes osalejaid oli vaid tühine hulk, mistõttu ei ole nende hääl ka kaalukas.

(34) Isegi paari äärmusliku demonstratsiooni puhul on oluline rõhutada, et need *sada või kakssada müratekitajat* ei esinda palju suuremat enamust. (Raimo Poom „Pronkssõdur toidab veel vaid äärmuslust” EPL 26.04.2007)

Otseselt toob vastanduse nn korralike venelastega oma tekstis esile Rein Raud.

(35) Et eestlased saaksid aru, et nende *vene päritolu kaasmaalastest* on vaid *tühine käputäis* neid, kes poliitiliste loosungite alla varjudes vandaalitsevad ja laamendavad, ja et *Eesti venelased* ei näeks igas eestlases mõnda paadunud natsionalisti, anonüümsete ja mürgiste netikommentaaride autorit. (Rein Raud „Mida teha, et rahutused enam ei korduks?”, EPL 28.04.2007)

Samal ajal võib rahutuses osalejate väikese hulga rõhutamist tõlgendada ka sel moel, et nõnda üritatakse luua elanikele turvatunnet. Eesmärk on enesele kinnitada, et me ei peaks end selle intsidendi tõttu veel ohustatuna tundma.

Üks n-ö kurjategijaid identifitseeriv tunnus on ka nende alkoholilembusele viitamine.

(36) Valus oli vaadata, kuidas väärikas vanuses proua provotseerib oma kohust ausalt täitvaid politseinikke, ja siis tulevad «appi» *turskemad vägijooki tarbinud noormehed*. (Viktoria Korpan „Ängistus”, PM 30.04.2007).

(37) *Kari purjus kaake* röögib kaupluste aknaid sisse tagudes, et kõik selles öiselt kaitsetus linnas kuulub neile. (Mihkel Raud „Juhhan Kivirähki personaalküsimus”, EPL 07.05.2007)

(38) Karjakäitumise või *vägijoogi mõjul kurja teinu* kainenemine on valus. Arvatavasti ärkasid paljud laamendajad hommikul öuduse ja ehk ka kahetsusega oma hävitustöö pärast. (Juhtkiri „Rahu ning kaine mõistus” EPL 28.04.2007)

Rahutuses osalenute alkoholilembuse rõhutamisele juhib tähelepanu ka Pille Petersoo (2008: 148). Tema sõnul täidab see ajakirjanduses kahte ülesannet. Ühelt poolt aitab vähendada eestlaste sisemisi hirme, andes teada, et venelased tegutsesid ebakaines olekus mõtlematult, kainaena poleks nad nii teinud. Teiselt poolt naeruvääristab alkohol venelasi kui etnilist kogukonda, vastandades nad eestlastele. (Petersoo 2008: 149)

Kuigi sõnavara, millega rahutustes osalejatele viidatakse, on peaaegu eranditult negatiivne, nähakse rahutustes osalejate noorusele ja vähele hulgale viitamisel osalejate tegutsemist pehmen-davaid asjaolusid (nad olid nii noored, et ei teadnud ise ka, mida tegid, kõik venelased pole sellised, kurjategijaid on vaid väike osa). Teiselt poolt võib nendegi argumentide eesmärk olla vähendada eestlaste alateadlikke hirme.

Kui võrrelda kahte Eesti suurimat päevalehte, siis torkab üsna selgelt silma nende erinevus. Ajaleht Postimees suhtub rahutustes osalejatesse avalikult eriti halvustavalt. Sellest annab tunnistust juba 28. aprillil ilmunud teksti „Nädala nägu: tundmatu vene pätt” pealkiri. Seejuures ei kasutata pehmen-davat strateegiat, vaid rõhutatakse ühemõtteliselt kurjategijate vene rahvust. Parafraseerides positiivse konnotatsiooniga väljendit *tundmatu sõdur*, annab

väljendi ühe pool vastandamine (*sõdur* vs *vene pätt*) ka sõnale *tundmatu* selles kontekstis negatiivse ja hoiatava tähenduse. Ühendades monumendi, rahutustes osalejad ja arvatavasti 1940. aasta („mille olime juba peaaegu unustanud”), on artikkel tõlgendatav väga tugeva üldistuse ja seisukohavõtuna.

(39) Pronksist maski tagant vaatas välja hoopis uus nägu, õigemini *juba ära unustatud vana*. Mitte sõdur ega muu tsiviliseeritud tegelane, vaid *kõige ehtsam vene pätt*. Tema olemasolu olimegi juba peaaegu unustanud.

Ka järgnevas näites viidatakse otse venelaste kuritegelikkusele.

(40) Vahel, öises *pimedas kangialuses* või Lasnamäe tühermaal oli ta end meile vahel *mõne rusikavopsuga* meelde tuletanud, aga seni polnud ta meile siiski väga palju liiga teinud. Elas justkui kuskil mujal, teises maailmas, omaenda kookonis. Seltsiks Venemaa propagandistlikud telekanalid.

Pille Petersoo (2008: 151) on uurinud ka teiste Eesti päevalehtede tekste ning leiab, et Postimehe diskursus sarnaneb pigem tabloid-lehtede hulka liigituva SL Õhtulehe diskursusega.

Seevastu Eesti Päevaleht jääb oma 28. aprillil ilmunud juhtkirjas „Rahu ning kaine mõistus” neutraalseks, asumata kellegi poolele. Seal nimetatakse rahutustes osalejaid küll kurjategijateks, samas lisatakse kiiluna juurde põhjendav märkus *sest öiseid kaklejaid, akende lõhkujaid, liiklusmärkide ümberlökkajaid ja lihtlabaseid vargaid ei saa kuidagi muudmoodi nimetada*. Seejuures jäetakse rahutustes osalejate rahvus mainimata ning nende käitumist püütakse põhjendada muude kui rahvusega seotud argumentidega.

(41) *Karjakäitumise või vägijoogi mõjul kurja teinu* kainenemine on valus. Arvatavasti ärkasid paljud laamendajad hommikul öuduse ja ehk ka kahetsusega oma hävitustöö pärast.

2.2. Meie venelased

Eestis elavad venelased eristatakse üldiselt rahutustes osalejatest. Nagu juba eespool näidatud, on valdav seisukoht, et märatsemas oli vaid käputäis purjus vene noori ja kõiki Eestis elavaid venelasi ei saa nendega samastada. Samal ajal on diskursus siiski üles ehitatud eestlaste ja venelaste vastandamisele ning on märgata eestlaste venelastest paremaks pidamist. Raivo Vetik (2007) on kirjutanud sellest, kuidas sotsiaalne kategoriseerimine mõjutab ühiskonda ja poliitikat. Ta leiab, et Eesti rahvussuhetes on tekkinud vastastikune negatiivsete stereotüüpide võimendumise spiraal, mille alguspunktiks on vähemuste tõrjumine avalikus ruumis. See omakorda tekitab vähemusgruppides vastupanuidentiteeti. Selline negatiivsete stereotüüpide võimendumine avaldub üsna selgelt ka analüüsitud diskursuses, eestlaste ja venelaste omavahelistes suhetes.

Mõlemas analüüsitud ajalehes leiab mustvalget *meie–nemad* vastandust (vt nt Kasik 2007: 104), kus meie (eestlased) oleme head, ja nemad (venelased) halvad. See on poliitilises retoorikas sageli kasutatav mõjutamisvõte. *Meie* abil on võimalik tähistada mingeid inimrühmi ja samal ajal teised inimrühmad välja jätta. Mihkel Mutt („Eesti riik kaotab süütust”, PM 30.04.2007) pöördub eesti rahva poole, eraldades kohe meid neist. Samal ajal pöördub ta sellesama eesti rahva nimel siinsete venelaste poole, kasutades pronoomenivastandusi *meie–nemad* ja *meie–teie*.

(41) Head inimesed, tahaksin *neile* öelda (kuigi *nad* seda ei loe). Vähemasti arukad eestlased ei arva, et *te* peaksite käima külmus, süüdlasliku ilmega. Süü on individuaalne, sotsiaalset pärispattu ei eksisteeri. *Te* olete siin sündinud ja kuulute siia, ja *me* saame *teie* probleemist aru. Aga kas siis tõesti on nii võimatu *teil* aru saada *meist*, *meie* minevikust ja olukorrast?

Mutt tõmbab venelaste ja eestlaste vahele avalikult väga selge piiri, sest kuigi ta eristab venelaste „murdosa” ja „ülejäanud”, ei vastanda ta neid mitte omavahel, vaid eestlastega ja vihjab, et teisedki venelased pole rahutustes osalejatest paremad. Seega ikkagi *meie* ja *nemad*.

(42) Ühelt poolt sigatses kahel päeval vaid murdosa. Aga see, et ülejäänud ei vandaalitsenud, ei tähenda kaugeltki, et *nad* *meisse* hästi suhtusid. *Nad* on vaid seaduskuulekamad. Teisel konfliktipäeval oli väljas rohkem noori. Osa oli kindlasti romantika pärast. Aga mitte kõik. Politseiülem ütles, et lapsevanemad pidavat oma lastele järele tulema. Arvan, et koduteel ütlesid paljud oma võsukestele: maladets!

Samasugune vastandus ilmneb ka näiteks Rein Taagepera arvamusaalduses „Killud” (EPL 28.04.2007), kus *nemad* on need, kes ei taha leppida, kuid *meie* pole nendega sarnased.

(43) Homme algab lepitus uuesti otsast peale. Ka *nendega*, kes ei taha leppida. Sest *me* ei kavatse muutuda *nende* sarnaseks. Jääme endi sarnaseks.

Negatiivne suhtumine venelastesse avaldub ka selles, et suhtumist neisse väljendatakse kibestumisena minevikus tehtud ülekohtu pärast, näiteks: *vene kolonistid, viies kolonn Venemaa impeeriumimeelse poliitika elluvijana*. Evi Arujärv tuletab meelde seda, et venelane on meie jaoks keegi võõras, kelle suhtes tunneme hirmu.

(44) Olles sündinud küll tükk aega pärast sõda, kuid *vene kolonistidest* küllastunud Ida-Virumaal, mäletan lapsepõlvest alalist püsikest hirmu *venelaste* ees. (Evi Arujärv „Okupatsioon meis enestes” EPL 27.04.2007)

Vaatamata venelaste ja eestlaste eristamisele püütakse arvamustekstides siiski sagedamini vältida nende otsest vastandamist, et mitte rohkem õli tulle valada. Aktsepteeriv suhtumine avaldub kõige ilmsemalt selle kaudu, et rahvusele viitavat sõna on täiendatud personaalpronoomeniga *meie*. *Meie*-deiksis on kollektiivi väljendaja, mille kaudu antakse teada, et väite esitaja ei räägi üksi enda eest, vaid esineb suurema hulga nimel. Jeanne Fahnestocki ja Marie Secori järgi (1990: 345) on *meie*-vorm tark valik, kui argument toetub väärtustele ja hinnangutele, mida lugeja ja kirjutaja jagavad. Rääkides *meie* positsioonilt, saab oma lugejale meelde tuletada seda, mis on ühine.

Meie-vormi valik näitab, et venelased arvatakse omade hulka, näiteks: *meie kaasmaalased, meie venekeelsed kaasmaalased, meie vene kogukond, meie venelased, üks osa meie kaaskodanikest, meie vähemusrahvus.*

(48) Kahjuks pole see fakt paljudele *meie venelastele* sugugi nii vaieldamatu. Ma ei räägi tänavatel roppusi karjuvatest äärmuslastest, vaid neist seaduskuulekatest Eesti või Vene kodanikest, kes sellel paaril ööl kodus istusid ja sündmusi telerist vaatasid. (Andres Toode „Seisukohad selgeks enne dialoogi”, EPL 04.05. 2007)

Ilmselgelt üritab kahte poolt lepitada president Toomas Hendrik Ilves, kes ühendab Eesti rahva personaalpronoomeniga *meie*, hõlmates sellega nii eestlasi kui ka Eestis elavaid venelasi:

(49) Aga tüliõhutajad peavad pettuma, sest *meie ei lase end tülli ajada*. See on parim võimalus näidata oma üleolekut neist, kes meiega manipuleerivad. Ma tean, et *meie riik on rikas nii tarkadest eestlastest kui tarkadest venelastest*, ning ma tean, et kumbki osa neist ei ole nii rumal, et lasta end mõjutada hambututest tülinorijatest. (Toomas Hendrik Ilves „Me suudame kokku leppida ühises tulevikus” PM, EPL 03.05.2007)

(50) Vaadakem ausalt, enamik *meie venekeelseid kaasmaalasi* oli viimase nädala ärevatel päevadel ja öödel Eestiga. Te olite meie kõigiga, korra ja turvalisuse poolel, ning ma ütlen selle eest aitäh. (Toomas Hendrik Ilves „Me suudame kokku leppida ühises tulevikus” PM, EPL 03.05.2007)

Seejuures on huvitav, et vene rahvusest politoloog Aleksandr Astrov suhtub presidendi avaldustesse kriitiliselt. Tema ei taju presidendi *meiet* rahva liitjana. Ta kasutab tingivat kõneviisi, mis annab märku sellest, et ta küll tahaks arvata head, kuid teatud põhjusel ei saa seda teha.

(51) Tahaksin tõepoolest uskuda, et president Ilves soovis head, tehes ettepaneku kutsuda kõiki Eestis elavaid venelasi “naši” Ent selles kontekstis, riigipoolse paternaalse suhtumise kontekstis omandab see sõna teistsuguse tähenduse. Nii kutsuti Venemaal pärisorje. Sõdadevahelises Euroopas räägiti “meie juutidest” Ja ta-

haks vastata: “Ei! Meie – ise!” Aga ka siin on miiniväli: ühes vanas Euroopa keeles kõlab “meie ise” – Sinn Fein... (Aleksandr Astrov „Liigsete sõnadeta”, EPL 07.05.2007)

Lepitaja rolli asub ka peaminister, kes ühendab pöördumisega *eestimaalased* nii eestlased kui siin elavad venelased ja pöördub rahva poole taas *meie*-vormi kasutades.

(52) *Head eestimaalased. Meil on nii palju, mille üle uhke olla – meie kodumaa, meie ühiselt ehitatud demokraatlik riik, meie mitmekesine kultuur. Eesti kiire areng rõõmustab meid kõiki. See pärast ärgem leppigem viimaste päevade sündmustega. Las meie leppimatus väljendub meie kindlas soovis üksteist veel rohkem kuulata, mõista ja arvestada. (Andrus Ansip „Me ei salli varastamist, vägivalda ega laimu. Selline on meie riik” EPL 28.04.2007)*

Ühtekuuluvustunnet loob seegi, kui eestivenelasi nimetatakse *eestimaalasteks* või *kaasmaalasteks*, *Eesti kodanikeks* vaatamata sellele, et seejuures lisatakse rahvskuuluvust rõhutav täiend *vene keelt kõnelev* või *vene päritolu*.

Inga Kukk (1999) on uurinud eesti ajalehtede rahvusdiskursust 1990. aastate alguses ja toonud välja, et Eestis elavatele mitte-eestlastele viidati valdavalt negatiivsete tunnuste alusel – mitte kes nad on, vaid kes nad ei ole: *mitte-eestlased*, *muulased*, *kodakondsusetud* – ja alles teises järjekorras keele kaudu. Siin analüüsitavas pronkssõduri-diskursuses viidatakse Eestis elavatele mitte-eestlastele üldjuhul üldistavalt kui venelastele või siis keele kaudu: *venekeelsed*, *venekeelne elanikkond*, *venekeelsed elanikud*, *vene keelt kõnelev elanikkond*, *siinsed venelased*, *vene kogukond*, *vene rahvusest inimesed*, (*Eestis elavad*) *venelased*, *kohalikud venelased*, *eestivenelased*, *Eesti venelased*, *oma venekeelne auditoorium*, *välisvenelased*, *siinne vene kogukond*.

Kontekstis iseloomustatakse neid sageli kvantitatiivselt. Hulga näitamine on üks mõjusaid retoorilisi võtteid, mille abil saab tugevdada esitatavat seisukohta, näidata midagi suurema või pisemana (vt nt Jokinen 1999: 146). Näidetes 45–47 kasutatakse hulga le viitavaid sõnu positiivses või vähemalt neutraalses kontekstis. 45. ja 46. näites viidatakse positiivselt venelaste arvukusele, seevastu 47.

näites viitab Jarmo Virmavirta just venelaste vähesusele Eestis, mistõttu peaks nendega rohkem arvestama.

(45) «Tuleb tekitada ühise Eesti, ühise kodu tunne, kus ka *sajad tuhanded muulased* tunneksid, et nad on omad,» ütles Odinets. (Tuuli Koch „Siinsete vähemuste Eestiga sidumisel on hiljaks jäädud”, PM 30.04.2007)

(46) Teise maailmasõja tulemusena kujunenud *arvuka vene kogukonna* kultuurautonoomiline «hõlmamine» on muidugi probleemaahtiline. (Rein Veidemann „Hoop Eesti rahvusteadvusele” PM 03.05.2007)

(47) Küsimustest esimene puudutab *rahvusvähemuse* positsiooni. Kas siis *vene vähemus* Eestis polegi võrdsete õigustega, nagu mitmel rahvusvahelisel foorumil, millest tähtsamad on Euroopa Liit ja Euroopa Nõukogu, on kinnitatud? (Jarmo Virmavirta „Mis saab pärast pronkssõdurit” PM 07.05.2007)

Üldjuhul eristatakse rahutustes osalenuid ja Eestis elavaid venelasi. Seda on märgata eriti konflikti kriitilise perioodi möödumisel, mil püütakse eestlasi ja venelasi lepitada. Näiteks helilooja Sven-Grünberg rõhutab, et suuremal osal eestivenelastest pole rahutustega mingit pistmist.

(53) Integratsiooni võime Eestis lugeda päris edukaks, sest meil on ligikaudu *kolmsada viiskümmend tuhat pea täiesti desinformeeritud venekeelset elanikku*, kellest *vaid murdosa* on terroriga seotud. (Sven Grünberg „Trooja hobuse sündroom” PM 07.05.2007)

Samal seisukohal on ka Peeter Tulviste, kelle väide on küll pisut ebakindlam. Tema ei esine enesekindla teadja positsioonis, vaid pigem arvajana, kes kasutab verbi *oletama*.

(54) Oletan, et neid venelasi, kel on põhjust iseenda saavutuste üle uhke olla, oli tänavatel vähe, ja nemad ei lõhkunud ega röövinud kauplusi, vaid mõnel juhul püüdsid neid kaitsta. (Peeter Tulviste „Vandaalid ja meievenelased”, EPL 04.05.2007)

Teistsugust äärmust esindab Mart Luik, kes soovib peaministril koguni venelastelt vabandust paluda. Ei ole päris kindel, et selline seisukohavõtt lepituse asemel konflikti pigem ei süvenda.

(55) Veelgi olulisem on vabandust paluda Eestile lojaalsetelt venelastelt, kelle lapsed aastaid eestikeelses koolis või lasteaias käivad ja kes üleöö enda tahte vastaselt paariateks muutusid. (Mart Luik „Euroopa eksinud poeg vajab üksmeelt”, PM 08.05.2007)

3. Eestlaste rollid

Eestlased moodustavad diskursuses omaette osalisterühma, kes arvamused on kollektiivse osalisena (meie) valdavalt vastandatud kas rahutustes osalejatele või üldisemalt venelastele. Ent nagu eespool osutatud, kasutati pronkssõduri-temaatikat üsna tugevalt sisepoliitilises retoorikas. Seetõttu kerkivad osalisterühma seast esile mõned individualiseeritud üksikosalised: peaminister Andrus Ansip, Tallinna linnapea Edgar Savisaar, sotsioloog Juhan Kivirähk. Omaette rühmana tõuseb diskursuseosaliseks ka kvantitatiivselt määratud hulk „12 professorit” Järgnevalt vaadeldakse neid osalisi lähemalt.

Pronkssõdur kujunes diskursuses erakondadevaheliste vastuolude võitlusväljaks. Iseloomulik on, et protsessiosalistena ei representeerita erakondi kollektiveeritult, vaid fookusesse tõstetakse üksikisikud: ühele poole jääb pronkssõdurit eemaldada sooviv peaminister Andrus Ansip reformierakondlase ja Eesti valitsuse esindajana ning teisele poole Tallinna linnapea Edgar Savisaar keskerakondlasena. Diskursusele on iseloomulik, et otsitakse konflikti süüdlasi ja osalisi nähakse valdavalt negatiivses valguses. Konflikti puhkemise alguspäevadel on suhtumine peaministrisse valdavalt kriitiline ja halvustav. Teda näidatakse konflikti peamise põhjuse ja esilekutsujana.

Peaministrit ründavale positsioonile asub kohe Edgar Savisaar, kes väidab, et Ansipi ettekujutuses on pronkssõdur puhtparteiline asi, mis nagu Kartaagogi tuleb hävitada. Ta vastandab Ansipi ees-

märgid ja ühiskonna huvid, tugevdades vastandust retooriliste intensiivsuseväljenditega (*pelgalt, absoluutselt*).

(56) Temale on see *pelgalt* valimislubadus, mis tuleb täita ka terve Eesti saatust ohtu seades. Seejuures *absoluutselt* adumata, et lisaks parteidele on olemas ka ühiskond, erakondadest sõltumatud arvamusiilidrid ja lihtsate inimeste arvamused. (Edgar Savisaar „Andrus Ansipi pronksi needmine” EPL 26.04.2007)

Vastandusvõtet kasutab ka keskerakondlane Evelin Sepp, kes laiendab võrdluse rahvusvahelisele areenile. Nimetades Ansipi tegevust *sambasõjaks*, loob ta paralleeli Iraagi sõjaga ja toob selle kaudu mitte Eesti sündmuste, vaid otseselt Ansipi tegevuse taustale „maailma hämmingu”

(57) Võrdlesin mõned kuud tagasi Andrus Ansipit George W Bushiga. Õigemini nende tegevust. Mõlemal on oma sõda – ühel *sambasõda*, teisel *Iraagi sõda*. Ühtviisi *hämmingus on maailm* mõlema pärast.

Negatiivset ja kriitilist suhtumist peaministrisse väljendab ka Juhan Kivirähk. Nimetades „valitsust eesotsas peaminister Andrus Ansipiga” emotsionaalselt *kurjategijate ämmaemandaks*, seostab temagi konflikti tekkimise otseselt Ansipi tegevusega.

(58) Ma ei õigusta laamendajaid, süütajaid ja rüüstajaid. Nad on kahtlemata kurjategijad. Kuid nende kuritegevuse vallandumisel on oma kindel põhjus. Nende *kurjategijate “ämmaemandaks”* on Eesti Vabariigi valitsus *eesotsas peaminister Andrus Ansipiga*. (Juhan Kivirähk „Uue kolmikliidu verine algus” EPL 30.04.2007)

Eiki Berg seostab konflikti Eesti välispoliitikaga ja Venemaa-suhetega ning fokuseerib taas süüdistuse Ansipi isikule, et too ei pea Eesti tegevust Venemaa suunal oluliseks.

(59) Veebruaris sai Eesti rahvas peaministri suu läbi teada, et Eestil polegi piirilepingut Venemaaga tarvis. See rohkem nagu nende mure, kas saada viisavabalt läände või mitte. (Eiki Berg „Killud, mis ei too õnne”, PM 30.04.2007)

Sama kriitiline peaministri ja tema tegevuse suhtes on ka Rein Veidemann. Ta ei individualiseeri Ansipit nimepidi ega kategoriseeri teda valitsusjuhina, vaid parteiliidrina, tuues selle kaudu diskursuse teemaks ka partei eesmärgid. Vastandades retooriliselt *jultustamise* ja *praktiseerimise*, seostab ta sama vastandusega Ansipi ideelise liberaalsuse ja tegeliku *toore natsionalismi*.

(60) Iroonia on selles, et *Eestis kõige suuremat liberaalsust jultustavast erakonnast ja tema liidrist* on saanud toorel vastandumisel toimiva natsionalismi praktiseerija. (Rein Veidemann „Hoop Eesti rahvusteadvusele”, EPL 03.05.2007)

Sealsamas viitab Veidemann eeltsiteeritutele sarnaselt, et pronks-sõduriga seotud sündmused käivitas ühe mehe ambitsioon ja valitsuse sügav valearvestus.

Majanduslikust aspektist vaeb olukorda oma mõtteavalduses Tiit Vähi, aga temagi toob olukorra põhjusena välja, et Ansip ei pea oluliseks suhete arendamist Venemaaga. Kasutades Ansipi kategoriseerimiseks väljendit *praegune Eesti peaminister*, loob kirjutaja vastanduse eelmiste peaministritega, mis on tõlgendatav viitena nende (eeskätt kirjutaja enda) „õigemale” poliitilisele tegevusele.

(61) Soov “Venemaa ära keelata” ja lootus, et sellega on probleem lahendatud, iseloomustab aga tõesti Ansipi valitsuste välis- ja nüüd juba ka sisepoliitikat. *Praegune Eesti peaminister* on eriti lihtsa mõtlemisega. Ta ütleb otsesõnu, et Venemaaga koostööd ja Venemaa transiiti polegi vaja. Ta ütleb, et samuti pole vaja piirilepingut ja ühinemist euroalaga. (Tiit Vähi „Eesti ei saa „Venemaad ära keelata””, EPL 02.05.2007)

Vene rahvusest autorid Jelena Melnikova-Grigorjeva ja Anna Oršanskaja avaldavad arvamust kõigi venelaste nimel (*meie*) ja on seisukohal, et peaminister provotseeris Tallinna rahutused. Nad kasutavad Ansipi tegevuse iseloomustamiseks eeltsiteeritutest tunduvalt emotsionaalsemaid väljendeid *pühaduseteotus*, *mõnitamine*, *vaenuõhutamine*.

(62) Meie jaoks oli see, mida lubas endale *peaminister*, *pühaduseteotus* ja *langenute mälestuse mõnitamine*. Kusjuures võõraste lan-

genute mälestuse mõnitamine. Kogu Eesti iseseisvusaja vältel ei ole tehtud rahvustevahelise *vaenu õhutamiseks* midagi rohkemat ega mõjusamat. (Jelena Melnikova-Grigorjeva ja Anna Oršanskaja „Venelased ja Eesti”, EPL 05.05.2007)

Üsna palju on neidki, kes asuvad peaministrit kaitsma. Seda eelkõige vastukaaluks avalikkuses kõlanud väidetele, et peaminister peaks tagasi astuma. Ansipit asub avalikult toetama näiteks Mikk Titma, aga ka tema ei õigusta Ansipi tegevust, vaid tunnistab, et peaminister *tegi vea*. Samal ajal ta rõhutab siiski, et Ansip on *Eesti kogenuim ja vaieldamatult teenekas poliitik*.

(63) Ka avalikud üleskutsed selle kohta, et Ansip peaks tagasi astuma, ei ole poliitiliselt mõistlikud. Arvan, et *Eesti kogenuim ja vaieldamatult teenekas poliitik tegi vea*, torpedeerides ühistegevust ja andes maailmale sõnumi, et juhtpoliitikud ei ole võimelised ühiselt rahva poole pöörduma. Arvan, et riigikogu peaks pöörduma rahva poole ühisavaldusega, mis annaks sõnumi, et nad asetavad riigi ja rahva huvid kõrgemale erakondlikest ja isiklikest huvidest. (Mikk Titma „Kõige rumalam on kaotada pea” EPL 03.05.2007)

Kuigi sisepoliitikas vastandatakse Reformierakonda eesotsas Andrus Ansipiga ja Keskerakonda eesotsas Edgar Savisaarega, ei too süüdistused Andrus Ansipi aadressil uuritavas diskursuses kaasa Savisaare tegevuse ja väljaõeldu toetamist. Suhtumine Tallinna linnapeasse Edgar Savisaaresse on valdavalt negatiivne. Kriitika põhjusena nähakse nii seda, et Savisaar tõmbas pronkssõduri esimesena erakondadevahelisse arveteklaarimisse, kui ka seda, et Tallinna linnapeana ei pea ta ennast piisavalt seotuks linnas toimuvate sündmustega.

(64) Edgar Savisaar on andnud selge sõnumi, et Keskerakond tahaks enne klaarida poliitilisi suhteid ja alles siis mässu rahustamise ette võtta. (Aavo Kokk „Sametrevolutsioonist kristalliööni” EPL 02.05.2007)

Negatiivselt suhtub Savisaaresse ka Urmas Sutrop. Ta võrdleb toimunut 1940. aastate sündmustega ja Savisaart Johannes Vares-Barbarusega. Seejuures on Sutropil selline strateegia, et ta ei indi-

vidualiseeri Savisaart nimepidi, vaid kasutab funktsionaalset kategooriat *linnapea*. Sellega ei viita ta Savisaarele kui üksikisikule, vaid kui poliitilisele institutsioonile, mis tugevdab võrdlust oma poliitilises rollis eesti rahva vastu töötanud Vares-Barbarusega. Samamoodi võib tõlgendada ka Sutropi viidet Savisaare *marodööridest valijatele*. Kui Aavo Kokk väitis, et Savisaare jaoks pole oluline konflikti rahustada, siis Sutrop leiab, et Savisaare jaoks pole oluline Eesti.

(65) Võib-olla ma näen und, aga mulle näib, et uueks Johannes Vares-Barbaruseks oli välja valitud *üks linnapea*. ... *Linnapea* ei muretse ei Eesti ega eestlaste pärast, ainus, mis talle korda läheb, on *tema marodööridest valijate* heaolu trellide taga. (Urmas Sutrop „Toetame oma põhiseaduslikku valitsust”, PM 03.05.2007)

Selleks, et end avalikkuses väljaõeldud süüdistustest puhtaks pesta, avaldab Edgar Savisaar 8. mail 2007 artikli „Esimene märuliöö – mis tegelikult juhtus?” Sellesamas artiklis kaitseb Savisaar ennast, kuid asub süüdistama Reformierakonda, kandes *meie–nemad* vastasseisu venelaste (või osa venelaste) ja eestlaste konfliktilt üle jagunemisele eesti ühiskonna sees. Selline retoorika tähendab, et küsimustele vastamise asemel vahetab ta teemat ja seostab oma argumendid iseenda püstitatud uue probleemiga.

(66) Sel ajal kui *meie* püüame ühiskonnas pingeid leevendada ja uut dialoogi algatada, nii raskelt kui see ka ei lähe, õhutavad *reformierakondlaste juhid* ühiskonnas *meie*-vastast vaenu ning püüavad toiminust lõigata kitsast parteilist kasu. *Nemad* keedavad supi kokku ja *meie* peame seda nüüd helpima.

Nn kaksteist professorit muutuvad diskursuseosalisteks sellega, et pöörduvad Eesti Vabariigi kaitseministri poole kirjaga, kus juhivad tähelepanu mälestusmärgi ümberpaigutamisega seotud riskidele. Kiri saab avalikkuses suure tähelepanu ja vastukaja osaliseks, kuid diskussiooni objektiks ei saa mitte kiri, vaid selle autorid.

Kohe pärast kirja avaldamist algab meedias pahameeletorm. Valdav on negatiivne ja kriitiline suhtumine, sõnavõtjad tõlgendavad kirja „vale” poole valimisena eestlaste ja venelaste konfliktis

või sisepoliitikasse sekkumisena valitsuse vastaspoolel Eestile niigi raskel hetkel. Samal põhjusel sai diskursuses negatiivse rolli Edgar Savisaar, kuid viimane tundub siiski distantseeruvat 12 ühiskonnateadlasest. Ta näib küll tunnustavat kirja autorite ettevõtmist, nime-tades neid *kõrgintellektuaalideks* ja *tipp-professoriteks*, kuid selles, et nende avaldusele viitab ta kui *mehisele pöördumisele* ja *moraalse ohvrile*, võib näha ka irooniat ja skeptilisust. Savisaar tõlgendab kirja selgelt sisepoliitilise seisukohavõtuna, nähes selles enese *alandamist peaministri ees*. Vastandades kõrgintellektuaalid ja peaministri, *akadeemilised liistud* ja poliitika, viitab ta sellega reo-tooriliselt ka peaministri intellektuaalsele tasemele.

(67) Mul on hea meel, et professorid sellise *mehise pöördumise* koostasid, kuid mul on ka ausalt häbi, et sellised *kõrgintellektuaalid* on pidanud end peaministri ees *alandama*. Aga ma saan aru, et oma maa ja rahva huvide eest seistes on nende *moraalne ohver* igal juhul õigustatud.

(68) Samas kui *tipp-professorid* on pidanud *oma akadeemiliste liistude juurest* pöörduma poliitikasse ... (Edgar Savisaar „Andrus Ansipi pronksi needmine” EPL 26.04.2007)

Ka Evi Arujärv määratleb kirja kui *vastandumist* eestlastele ja mõonab sellega seoses autorite *julgust*, kuid nimetab neid *lootuseta eliidiks* ja näeb venelaste poolele asumise põhjusena hoopis *lihtlabast hirmu ja süükompleksi*.

(69) Ka *kaksteist professorit*, kes võtsid hiljuti okupatsioonialtari küsimuses sõna, ütlesid, et lootust ei ole nagunii ja asi tuleb väli-selt korras hoida.

(70) Ma austan professorite *julgust vastanduda väga paljudele eestlastele* ja kõnelda enda nimel. Aga kas see ikka on julgus? Avalduse aluseks ei ole ju mõistmine, vaid lihtlabane *hirm* ja vaba-tahtlikult omaks võetud *süükompleks*. (Evi Arujärv „Okupatsioon meis enestes”, EPL 27.05.2007)

Halvustavalt suhtub professoritesse ka Iivi Masso, kes rinnastab süntaktiliselt *Eesti meesprofessorid Venemaa võimudega* ning lii-dab konteksti võrdluse *juudi soost natsismiohvrite järeלטulijatega* ja

natsisõduri monumendiga, tugevdades retoorikat emotsionaalsete vastandustega *kodulinna paraadpaik, stalinistliku terrori ohvrid, lapsed ja lapselapsed*. Sooline vastandamine (*Eesti mees-professorid*) jääb siiski tähelepanuta, igatahes rohkem see aspekt uuritavas diskursuses esile ei tõuse.

(71) On raske ette kujutada kedagi ütlemas juudi soost natsismi-ohvrite järeltulijatele, et neil tuleks suhtuda leplikult natsisõduri monumenti kodulinna paraadpaigas, sest see on oluline saksa identiteedi sümbol. Ometi on nii *Venemaa võimud kui ka Eesti meesprofessorid* just seda öelnud tallinlastele, kelle hulgas on veel praegugi palju stalinistliku terrori ohvrite lapsi ja lapselapsi. (Iivi Masso „Pronksmees ja ajalooline enesekriitika” EPL 30.04.2007)

Helju Viires nimetab professoreid artiklis „Juhan (vale)prohvet” (EPL 12.05.2007) meie oma *tosinaks pehmeks professoriks, kes ei ole vox populi ega ka mitte vox dei*.

Sama kriitiline on Eiki Berg, kes leiab, et teadlased reageerivad üle. Tema pöördumises mõjub sõna *lugupeetud* iroonilisena.

(72) Vaatamata sellele, et *lugupeetud professorite* pöördumine tuli hilja, ei olnud neilt ka keegi varem tõsiselt nõu ja soovitusi küsinud. (Eiki Berg „Killud, mis ei too õnne”, PM 30.04.2007)

Urmas Sutrop näeb kirja kirjutajates *riigikukutajaid* ning vastandab nad *põhiseadusliku valitsusega*. Kuigi ta leiab irooniliselt, et kindlasti oli nende hulgas ka mõni, kes ei saanud aru, mida ta tegi, seostab retooriline võrdlus kirja autorite tegevuse piiblisündmustega (*kolmkümmend hõbeseeplit*), otseselt reetmisega. Sutrop loob lausa uue semiootilise märgi *punased professorid*, mis sellest peale on hakanud elama iseseisvat elu.

(73) Aga plaan oligi selline, et *kukutada* meie *põhiseaduslik valitsus*. Ja üks nii mõnigi *punane professor või sotsioloog* oleks tänu-täheks saanud oma *kolmkümmend seeklit*, mille eest saanuks osta ministrikoha *uues Barbaruse valitsuses*. (Urmas Sutrop „Toetame oma põhiseaduslikku korda” PM 03.05.2007)

Sama kriitiline on Kalle Muuli, kes võrdleb sündmusi Tõnismäel samuti 1940. aasta juunipöördega. Temagi näeb sarnasusi professorite ja Venemaa käitumises. Seejuures nimetab ta professoreid *mõnedeks vasakpoolsete vaadetega Eesti haritlasteks, kes kutsusid eestlasi allaheitlikkusele, süüdistasid valitsust ühiskonna lõhestamises ja nõudsid sedasama, mida nõuab ka Venemaa – valitsuse tagasiastumist.* (Kalle Muuli „Sovettide mäss”, PM 03.05.2007)

Kirja autorite ja Tallinna linnapea rolli näeb ühesugusena Sven Grünberg, kes paigutab nad ühte loetelusse ja võrdleb nende (siiski *omade*) tegevust *idanaabri käitumisega*:

(74) Hämmastav pole niivõrd *meie idanaabri käitumine, kuivõrd omade, küll kaheiteistkümne professori, Tallinna linnapea ja teiste lühinägelikkus, argus, oma rahva vastu minek.* („Trooja hobuse sündroom”, PM 07.05.2007)

Ühiskonnategelaste seisukohavõttu tõlgendatakse valdavalt vene poole valimisena konfliktis Eesti ja Venemaa vahel, nagu ka Savisaare tegevust ja seisukohti.

Sotsioloog Juhan Kivirähk avaldab 30. aprillil 2007 Eesti Päevalehes arvamusteksti „Uue kolmikliidu verine algus”, kus ta tuleb välja seisukohaga, et Tõnismäel juhtunu oli valitsus poolt läbi mõeldud *geniaalne stsenaarium*. See kirjutis kutsub meedias esile sama ägeda pahameeletormi nagu ühiskonnateadlaste avaldus.

Helju Viires pühendab Juhan Kivirähki kritiseerimisele Eesti Päevalehes koguni terve artikli „Juhan (vale)prohvet” (12.05.2007). Tekst on kirjutatud kirjavormis oma kunagisele õpilasele ning Viires kasutab Kivirähki poole pöördumisel *sina*-vormi ja eesnime. Selline pöördumine viitab tuttavlikkusele, samas ka üleolevale, mitte eriti lugupidavale suhtumisele, kuna selline nimetamine seostub isikuvastase kriitikaga. *Sina*-vorm muudab teksti eriti isiklikuks ja emotsionaalseks.

(75) Ka *Sinu* jutus, *Juhan*, tunnen prääniku magusat maitset. Aga võib-olla on see vaikne *vasakpoolsus*, millega *meie intelligents* nii kenasti oskab flirtida. Ikka hoida vaeste ja vaevatute poole, n.ö. igaks juhuks.

Nimetades autorit *vasakpoolseks*, annab ta siinses kontekstis vasakpoolsusele selgelt negatiivse tähenduse, seostades seda Venemaa heakskiidu taotlemisega (*prääniku magus maitse*). Sama iseloomustusega hõlmab ta ka 12 professorit (*meie intelligents*).

Erinevalt varasemast üsna üksmeelsest hukkamõistust nende suhtes, kes valitsuse tegevust kriitiliselt nägid, pole suhtumine Juhan Kivirähki seisukohavõttu nii ühtne. Vaatamata üldisele negatiivsele hoiakule leidub neidki, kes Juhan Kivirähki kaitsma asuvad. Näiteks nii Mihkel Raud, Tarmu Tammerk kui ka Hannes Rumm leiavad, et nad ei pruugi küll Kivirähkiga nõustuda, kuid Eestis peaks olema siiski sõnavabadus, nii et igaüks saaks vabalt oma arvamust avaldada, sealhulgas ka sotsioloog. Siin võib näha ka diskussiooni teatud jahtumist – konfliktist on möödunud paar nädalat ja ajaline distants soodustab analüütilisemat lähenemist.

4. Kokkuvõte

Pronkssõduri-diskursus on mitmekihiline. Analüüsitud tekstides eristusid selgemate diskursuseosalistena venelased ja eestlased. Venelasi nähti kahe suurema rühmana: rahutuses osalejad ja Eestis elavad venelased üldisemalt. Eestlaste seast kerkisid esile mõned silmapaistvamad üksikosalised: peaminister Andrus Ansip, Tallinna linnapea Edgar Savisaar, 12 professorit ja sotsioloog Juhan Kivirähk. Analüüsiti ka seda, mis rolli konfliktis täidab diskursuse üksikosaline pronkssõdur.

Pronkssõdurit kui vaikivat osapoolt kasutatakse konfliktis oma seisukohtade õigustamiseks. Pronkssõdurit nähakse diskursuses kas elutu monumendina või metafoorselt elusa sõdurina. Selle kaudu, kuidas kirjutaja pronkssõdurile viitab, avaldub tema suhtumine konflikti. Suhtumine võib olla kas negatiivne, positiivne või neutraalne. Kui pronkssõdurit nähakse elusana, on ka suhtumine konflikti emotsionaalsem, seega kas positiivne või negatiivne. Enamasti käsitletakse teda kui vallutajat või okupanti. Samas näiteks Jaak Aaviksoo toob pronkssõduri toetama Eesti valitsuse tegevust ja kirjeldab teda oma tekstis positiivsete väljenditega. Selgelt tuleb esile ka pisut idealistlik suhtumine pronkssõdurisse, kus teda nä-

hakse ausa sõjamehena, kes samuti kannatab konfliktis. Sellisel juhul on eesmärk apelleerida eesti rahva tunnetele.

Osaliste analüüsi põhjal kerkivad diskursuses tähtsale kohale eestlaste ja venelaste suhted. Eestis elavad venelased eristatakse üldiselt rahutustes osalejatest, kellele kuulub avalikkuse hukkamõist. Rahutuses osalejaid nähakse eelkõige kurjategijatena. Seejuures kasutatakse valdavalt strateegiat, kus rahvusele otse ei viidata (küll aga venekeelsusele). Vene rahvusele viitamise kohta esineb vähe näiteid ja mõnel juhul on see ka taotluslik (*tundmatu vene pätt*). Pigem viidatakse sellele, et rahutuses osalejad on ellu ärganud nõukogude rahvas, kes vihkab eestlasi. Taustal võib Eesti kontekstis siiski näha rahvuslikku vastandust, sest eestlasi nõukogude rahva järeltulijate ja sovettide hulka ei loeta. Rahutuses osalejate nimetamisel viidatakse tihti nende noorusele, vähestele hulgale ja alkoholilembusele. Noorusele ja vähestele hulgale viitamine võib tähendada ühelt poolt nende tegevuse pehmendamist, teiselt poolt võib olla eesmärgiks vähendada eestlaste alateadlikke hirme ja luua turvatunnet. Toimetusepoolsetes seisukohavõttudes järgib Eesti Päevaleht rahutustes osalejate kirjeldamisel pisut mõõdukamat suunda kui Postimees, kes ei hoia oma hinnanguid tagasi.

Üldjuhul võib täheldada püüdu eestivenelasi aktsepteerida, samas on siiski märgata eestlaste venelastest paremaks pidamist. Vihkamise laviin (sellise piltliku nimetuse annab sündmustele 3. mai Eesti Ekspressis Bravo) on vallandunud ja haarab enda alla kogu Eesti. Ilmekalt tuleb esile mustvalge *meie–nemad* vastandus, kus meie (eestlased) oleme head ja nemad (venelased) on halvad. Arvamuste kaudu avaldub ka eestlaste hirm ja kibestumine minevikus tehtud ülekohtu pärast. Sallivust ja aktsepteerivat suhtumist oma avalikes pöördumistes näitavad üles eelkõige president ja peaminister, kes püüavad Eesti elanike ühtsustunnet luua *meie*-vormi abil.

Teiselt poolt avalduvad diskursuseosaliste analüüsi kaudu ka Eestis valitsevad sisepoliitilised hõõrumised. Pronkssõduri konflikti kasutati ära erakondadevaheliste suhete klaarimisel ja argumendina oma seisukohtade õigustamisel. Eestlaste seas tekivad omaette vastandrihmad, ühelt poolt peaminister ja reformierakond vs Edgar

Savisaar ja Keskerakond, teiselt poolt Andrus Ansip ja Eesti valitsus vs 12 professorit ja sotsioloog Juhan Kivirähk. Suhtumine 12 professori ühisavaldusse ja sotsioloog Juhan Kivirähi seisukohavõttu on valdavalt halvustav. Nende pöördumised kutsuvad esile avalikkuse emotsionaalse pahameeletormi ja neid, nagu ka Edgar Savisaart, nähakse peaaegu et riigi reeturitena, kes on asunud Eesti riigile ja rahvale kriitilises olukorras Venemaaga ühte paati. Selle kaudu avaldatakse samal ajal ka toetust Eesti valitsusele. Argumentatsiooni keskseks lähtekohaks tõuseb hoiak, et kriitilises olukorras peavad Eesti riik, rahvas ja valitsus ühte hoidma – olema *meie*.

KIRJANDUS

- Fahnestock, Jeanne; Secor, Marie 1990.** A Rhetoric of Argument. New York: McGraw-Hill.
- Halliday, M. A. K. 2004.** An Introduction to Functional Grammar. London: Arnold.
- Heikkinen, Vesa 1999.** Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 728.) Helsinki.
- Jokinen, Arja 1999.** Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysointi. – Arja Jokinen, Kirsi Juhila, Eero Suoninen (toim.), Diskurssi-analyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 126–157.
- Kasik, Reet 2004.** Interpersonaalse tähenduse konstrueerimine. Ühe intervjuu analüüs. – R. Kasik (toim.), Tekstid ja taustad III. Ligvistiline tekstianalüüs. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 33–50.
- Kasik, Reet 2007.** Sisesejuhatuse tekstiõpetuse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kattago, Siobhan 2008.** Sõjamälestusmärgid ja tsiviliseerumisprotsess. – P. Petersoo, M. Tamm (koost.), Monumentaalne konflikt. Tallinn: Varrak, 51–69.
- Kukk, Inga 1999.** Eesti rahvuspoliitika osaliste esitamine meedias. Kriitiline tekstianalüüs. Magistritöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Loone, Oudekki 2008.** Tänu kellele pole meil kodusõda? – Vikerkaar 4–5, 139–152.

- Petersoo, Pille 2008.** Seitse ärevat päeva: eestikeelsete päevalehtede reaktsioon 2007 aasta aprillisündmustele. – P Petersoo, M. Tamm (koost.), Monumentaalne konflikt. Tallinn: Varrak, 51–69.
- Richardson, John E. 2007.** Analysing Newspapers. An Approach from Critical Discourse Analysis. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Vetik, Raivo 2007.** Kelle oma on Eesti riik, kui ta on rahva oma? – Möte, Eesti Päevalehe lisa, 27. veebruar.
- Viik, Tõnu 2007.** Pronkssõduri konflikti loogika: lähedus jõledus hüstee-ria deemon. – Postimees, 26. mai.

SUHTLUSTASANDI TÄHENDUSED AJALEHTEDE JUHTKIRJADES

Kathy Sarapuu

Tartu ülikool

1. Sissejuhatus

Käesolev uurimus vaatleb juhtkirjade suhtlustasandi tähendusi kriitilise tekstianalüüsi vaatepunktist. Teoreetiliseks aluseks on diskursuse- ja tekstianalüüsis kasutatav teooria teksti tähendustasanditest ja keele metafunktsioonidest. Selle järgi saab keelekasutuses eristada kolme metafunktsiooni: tähistusfunktsioon ehk see, kuidas keelega luuakse pilt maailmast ja kogemustest; tekstuaalne funktsioon ehk see, kuidas tekst on konstrueeritud tervikuks; ning interpersonaalne funktsioon ehk see, kuidas keel toimib suhtluses. Siinses uurimuses keskendutakse teksti interpersonaalse ehk suhtlustasandi analüüsimisele. Teksti suhtlustasandi analüüs vaatleb kommunikatsiooniosaliste (kirjutaja ja lugeja) suhteid ja nende rolle suhtluses.

Uurimuse materjaliks on Eesti päevalehtede juhtkirjad ja eesmärgiks on välja selgitada, millised kirjutajarollid on juhtkirjades esindatud, milliste keeleliste vahenditega neid kujundatakse ning missugune suhe luuakse kirjutaja ja lugeja vahele. Vaadeldakse seda, missuguseid hinnanguid juhtkirjades väljendatakse ning kellele need hinnangud on suunatud. Samuti käsitletakse, kuidas ja mis eesmärgil viidatakse tekstis eksplitsiitselt kirjutajale ja lugejale. Ülesandeks on leida vastus sellele, miks kirjutaja valib teksti just need väljendusvahendid ja mis funktsiooni need suhtluses täidavad.

Analüüsi aluseks on 90 juhtkirja ajalehtedest Postimees, Eesti Päevaleht ja SL Õhtuleht ajavahemikes 07.10.–26.10.2002 ja 03.02.–15.02.2003 (näidetes on allikale viitamisel kasutatud ajalehe lühendit ja kuupäeva). Suhtlusrollide ja modaalsuse uurimiseks on valitud juhtkirjad seepärast, et võrreldes teiste ajakirjandusžanritega esineb juhtkirjas palju suhtumist väljendavaid keelelisi vahendeid, kuna nende suhtluseesmärgiks on seletamine, veenmine, hoiatamine, õpetamine, ennustamine ja kritiseerimine. Juhtkiri on seotud avaliku arvamuse kujundamisega. Juhtkirjas esitatakse ajalehe toimetuse seisukohti, arvamusi ning hoiakuid.

Diskursuserolle ja nende väljendumist keelekasutuses on Eestis varem käsitlenud Karen Kuldnokk (2002), kes on analüüsinud interpersonaalsete suhete kujunemist võrguvestluses suhtlusportaalis *comment@delfi*. Meediatekstide (uudised, intervjuud) suhtlustähendust on vaadelnud ka Reet Kasik (2003, 2004).

Artikkel koosneb neljast osast. Teises peatükis antakse ülevaade teksti tähendusfunktsioonidest ja tasanditest, toetudes M. A. K. Halliday ja N. Fairclough' teoreetilistele käsitlustele. Pikemalt käsitletakse teksti suhtlusfunktsiooni ja modaalsust, mida teksti analüüsis peetakse suhtlustasandi tähenduseks. Teksti modaalsus väljendab kirjutaja ja lugeja ning kirjutaja ja teksti vahelist suhet. Tuuakse välja, mille poolest erineb modaalsuse analüüsimine lause- ja tekstitasandil.

Kolmas peatükk käsitleb juhtkirja žanriomadusi. Selgitatakse registri- ja žanriteoorias kasutatavaid põhimõisteid, näidatakse, mille poolest tekstiliigid üksteisest erinevad ja kuidas kontekst mõjutab teksti. Juhtkirja žanriomadusi vaadeldakse teemadest, eesmärkidest ja funktsioonidest lähtuvalt. Tutvustatakse võimalusi juhtkirja struktuuri analüüsimiseks.

Neljas peatükk keskendub juhtkirjades avalduvatele olulistele suhtlusrollidele. Analüüsitud on viit erinevat suhtlusrolli: õpetaja, kritiseerija, teadja, tunnustaja ja küsija. Suhtlusrollid suhestatakse traditsiooniliste modaalsusliikidega ja seepärast on enne rollide analüüsimist antud lühike ülevaade ka vastava rolliga seotud modaalsusest. Iga rolli puhul on analüüsitud keelelisi vahendeid, mis rollile tekstis viitavad. Suhtlusrollid on seotud suhtumiste ja hinnangute edastamisega, seepärast on vaadeldud, missuguseid

hinnanguid tekstis esitatakse, kellele need on suunatud ja kuidas need mõjutavad kirjutaja ja lugeja suhet.

Viies peatükk käsitleb kirjutaja ja lugeja eksplitsioneerimist juhtkirjades. Vaadeldakse, millal peab ajaleht vajalikuks viidata endale ja oma lugejale ning kuidas seda tehakse. Analüüsitakse ka seda, millise protsessiosalisena ja missuguste verbidega seoses representeerib ajaleht ennast ja lugejat.

2. Keel kui suhtlus

2.1. Teksti tähendusfunktsioonid

Diskursuse- ja tekstianalüüs lähtub M. A. K. Halliday (1994) süsteemfunktsionaalsest grammatikast, mille järgi on funktsionaalsus keele peamine põhimõte. Keelt ei vaadelda eraldiseisva üksusena, vaid suhtlusena, osana sotsiaalsetest tavadest. Osaliselt on keelekasutus sotsiaalse keskkonna ja kultuuri poolt määratud, kuid samal ajal mõjutab ta ise ümbritsevat maailma. Norman Fairclough' (1992: 64) järgi konstrueerib keelekasutus kolme sotsiaalse elu välja: ta toodab ja kujundab 1) teadmisi, uskumusi ja väärtusi, 2) rühmadevahelisi suhteid ja rolle ning 3) sotsiaalseid identiteete.

Tekstitähendused on analüüsitavad kasutatud keelevahendite ja kontekstiliste aspektide kaudu. (Eggs, Martin 1997: 233.)

Keel toimib tekstides ideatsionaalselt, kujutades kogemust ja maailma, interpersonaalselt, olles osaline diskursuses osalejate vastastikuses mõjus, ja tekstuaalselt, sidudes teksti osad tervikuks ja liites tekstid kontekstiga (Fairclough 1995: 29–30). Iga lause ja väljend tekstis on mitmefunktsiooniline. Ei saa viidata mingile konkreetsele osale ja öelda, et sellel on teatud funktsioon. Kolm tekstitähendust on kõik omavahel seotud ja teksti funktsioonid on üksteisesse põimunud.

Tekstianalüüsi aluseks on tõdemus, et tekst koosneb valikutest. Iga konkreetse teksti puhul on tehtud valikud keelesüsteemis olemasolevate grammatiliste vormide, sõnavara ja süntaksi võimaluste hulgast. Vormilised valikud määravad, milline tähendus kujundatakse, kuidas olukorda esitatakse ja kuidas tekst kellelegi adresseeritakse.

2.2. Teksti modaalsus

Modaalsust vaadeldakse tekstianalüüsis keele suhtlustasandi tähendusena, mis täidab keelekasutuses interpersonaalset metafunktsiooni. Keele suhtlusfunktsioon on seotud keelekasutuse sotsiaalse põhiolomusega: samal ajal, kui lause vormitakse teateks, korrastatakse see ka interaktiivseks sündmuseks (Halliday 1994: 68). Keelekasutus on sotsiaalne tegevus ja keelekasutaja on sotsiaalne toimija, mitte ainult teate edastaja (Karvonen 1995: 22). Tekst mitte ainult ei representeeri maailma ja kogemusi, vaid selle nn tähistusfunktsiooni kõrval täidab tekst alati mingeid suhtluseesmärke. Lisaks maailma nimetamisele, kujutamisele ja teksti konstrueerimisele loob ning kinnistab keel ka sotsiaalseid suhteid, rolle ja identiteete (Heikkinen 1999: 42). Interpersonaalse tähenduse puhul on küsimus selles, kuidas laused ja neis olev tähenduspotentsiaal või tekst toimivad inimestevahelises suhtluses (Heikkinen jt 2000: 143). Keele interpersonaalsel tasandil on protsessiks suhtlus ning protsessiosalisteks on kirjutaja ja lugeja. Diskursuseosaliste all mõeldakse abstraktseid kirjutaja- ja lugejapositsioone, mitte konkreetset autorit ega tegelikke lugejaid.

Keele interpersonaalne metafunktsioon tähendab seda, et teksti tootja kasutab keelt kui vahendit selleks, et esitada oma hinnanguid, suhtumisi ja kommentaare ning luua suhe enda ja lugeja vahele. Kirjeldades ja tõlgendades tegelikkust, ta samal ajal väljendab oma suhet teatatava sisusse. Sellele vastavalt saab interpersonaalset tähendust vaadata kahest vaatepunktist: suhtlustähendusena (kirjutaja ja lugeja suhe) ja suhtumistähendusena (kirjutaja ja teksti suhe). Need suhted on omavahel seotud.

Suhtlustähendus on seotud suhtlejate rollidega. Teksti konstrueerides teeb kirjutaja seda teatud positsioonilt ja kirjutab ennast seega teatud diskursuserolli. Samal ajal määrab kirjutaja ka lugejale vastuvõtjana teatud rolli. Tekst konstrueerib endale nn ideaalse lugeja, pakub sellise lugejapositsiooni, millest lähtudes tekst tundub loomulik. N. Fairclough' (1995: 17) järgi on interpersonaalsete rollide puhul küsimus sotsiaalsetest suhetest, võimust ning identiteetidest.

Halliday (1994: 68) eristab kahte põhilist diskursuserolli, milles on andmine ja nõudmine. Kirjutaja kas annab midagi lugejale (nt informatsiooni) või ta nõuab temalt midagi. Vastavalt sellele moodustub automaatselt ka teksti vastuvõtja roll. Kui autor on andja, siis on teksti vastuvõtja saaja, kui aga autor esineb nõudjana, siis on vastuvõtjale määratud andja roll. Teised tekstiurijad on diskursuserollide amplituud laiendanud. Näiteks võib teksti autor võtta endale õpetaja, nõuandja, teadja, kritiseerija rolli (Heikkinen 1999: 215). Loomulikult ei nimeta kirjutaja neid rolle. Iga roll eeldab erinevat keelekasutust, seega saab keeleliste tunnuste põhjal järeldada, millise rolli autor on endale ja lugejale konstrueerinud. Seetõttu ei saa ka rääkida mingist rollide loendist või kindlatest tunnustest. Kirjutajapositsioon on iga konkreetse teksti tõlgendamise tulemus. Samuti võib tekstist välja lugeda, kellele tekst on mõeldud. Nt Vesa Heikkinen (1999) on juhtkirjade uurimisel eristanud rahvale, poliitikutele ja asjatundjatele suunatud juhtkirju.

Suhtumistähendus seostub sellega, milline on keelekasutaja suhe öeldusse, kuidas ta hindab tegelikkust (nt võimalikkus-võimatus, korduvus-ühekordsus, kohustuslikkus-vabatahtlikkus). Suhtumistähendus näitab, kuidas suhtleja on seoses räägitavaga.

V Heikkinen (1999: 216) on välja toonud küsimused, millele peaks suhtlusfunktsiooni analüüsi käigus vastuse leidma:

- mil viisil tekst kellelegi suunatakse,
- miks väljendid on tekstis just sellistena,
- millisena autor ennast tekstis näitab,
- milline on teksti funktsioon lugeja aspektist,
- milline on kirjutaja vaatepunkt tähistatule.

Traditsiooniliselt mõeldakse modaalsuse all kõneleja/kirjutaja võimalusi väljendada oma suhtumisi propositsiooni. Modaalsuse sisuks on kõneleja suhtumine (arvamus, hinnang, seisukoht) teatava sisusse, teatatava ja tegelikkuse vahekorrasse. Modaalsuse analüüsimine lause- ja tekstitasandil on aga erinev. Lauses saab lause elemendid jaotada eri funktsiooni täitvateks: propositsiooniks ja modaalsust väljendavateks keeleüksusteks. Propositsiooniks on lause tuumaks olev väide, mis tähistab või nimetab mingit olukorda, modaalne osis aga väljendab kirjutaja suhet propositsiooni. Teksti tasandil ei ole propositsioonilise osa ja modaalse osa eristamine

võimalik, kuna iga keeleväljend täidab samaaegselt nii tähistusfunktsiooni kui ka suhtlusfunktsiooni. Interpersonaalse metafunktsiooni ilminguid on igas tekstis, kuigi need ei pruugi alati eksplitsiitselt väljenduda. Väljendid ei pea olema iseenesest modaalsed, kuid nende seostamise ja kasutamise viis võib anda tekstile tähendusi, mida keelevahendil väljaspool seda konteksti pole. Kirjutaja väljendab oma suhtumist öeldusse ka propositsioonide valiku, järjestuse ja vormi kaudu. Ka propositsioonis on olemas interpersonaalne tähendusjoon, kuna igasugune valik on seotud teksti tegija vaatepunktiga (Kasik 2003: 45–46). Sõnad ja vormid, mis tähistavad tekstis edasi antavat maailma, konstrueerivad samal ajal ka diskursuseosaliste identiteete ja rolle (Kasik 2004: 35). See-ga on kõikidesse keelelistesse vormidesse sisse kirjutatud arusaamine kirjutajast ja teksti vastuvõtjast ning interpersonaalse tähenduse analüüs on põimunud tähistus- ja tekstuaalse tähenduse analüüsiga (Heikkinen jt 2000: 143).

Suhtlusfunktsioon avaldub tekstides kõnefunktsioonide (väite, küsimuse, käsu, palve), kõneviiside, aja, eituse, modaalverbide ja sõnavara kaudu. Leksikaalsetest vahenditest on modaalsuse markerijateks modaalverbid, modaalsed adverbid, modaalsed adjektiivid ja verbid, mis väljendavad mentaalseid protsesse (nt *arvama*). Modaalsust saab väljendada ka ütlemissõnadega refereerimise ja kaudse kõne kaudu (Leeuwen 2005: 165). Lisaks leksikaalgrammatilistele vahenditele on modaalsuse väljendamiseks ka muid võimalusi. Nii avaldub suulises kõnes modaalsus ka intonatsiooni kaudu, nt kas asjadest räägitakse kõhkleva, ettevaatliku, kindla või nõudliku tooniga (Fairclough 2003: 170). Tekstianalüüsis peetakse modaalsuseks kõiki tekstijooni, mis väljendavad kõneleja või kirjutaja hoiakuid enda, sõnumi vastuvõtja ja käsitletava teema suhtes (Fairclough 1995: 27).

Tekstianalüüsis nähakse modaalsust nii kirjutaja ja lugeja kui ka kirjutaja ja teksti vahelise suhtena. Kuid modaalsus on seotud ka ühiskonnas valitsevate sotsiaalsete suhetega ning keelelised valikud tekstis on üheks enese identifitseerimise vahendiks nende suhete aspektist. Näiteks kui keegi väidab midagi kindlalt, siis see näitab ka tema sotsiaalset positsiooni (nt eksperdid kasutavad väitlauseid). (Fairclough 2003: 166.)

S. Hunston ja G. Thompson (2001: 6) on välja toonud, et hinnangud täidavad suhtluses kolme funktsiooni: 1) kirjutaja arvamus väljendamine, milles peegeldub nii konkreetse isiku kui ka ühiskonna väärtussüsteem, 2) kirjutaja ja lugeja vaheliste suhete kujundamine ja säilitamine ning 3) diskursuse korrastamine. Kirjutaja ja lugeja suhteid võib vaadelda kolmest aspektist, milleks on manipuleerimine, kõhklemine ja viisakus. Manipuleerimise puhul kasutatakse hinnanguid lugeja mõjutamiseks, et veenda teda nägema asju teatud viisil. Kõhklemine on seotud tõenäosushinnanguga, kirjutaja kindlusega ja kahtlusega. Seda on peetud üheks viisakuse võtteks, et hoida alal suhteid lugejaga. Oluline on hinnangute puhul see, et igasugune hinnang väljendab ka ühiskondlikku väärtussüsteemi ning iga hinnanguga seda süsteemi ka kujundatakse. Väärtussüsteem on aga üks osa ideoloogiast, mis on iga teksti taga.

Modaalseid valikuid tehes on olemas sotsiaalsed piirangud, mis jäävad väljapoole konkreetse teksti või kõne sotsiaalseid suhteid. Fairclough toob siin näiteks tulevikusündmuste ennustamise: kes võib väita kindlalt, mis tulevikus võib juhtuda, kellel on ühiskonnas õigus seda teha? Selline sotsiaalne võim on majandustegelastel, poliitikutel ja valitsusel. (Fairclough 2003: 167.)

Hinnangute märkimiseks on ingliskeelses kirjanduses kasutusel mitmeid termineid: *modality*, *evaluation*, *appraisal*. Lisaks nendele on veel kasutatud termineid *affect*, *attitude* ja *stance* (Hunston, Thompson 2001: 2). Kõige enam kasutatavad neist on *modality* ja *evaluation*. N. Fairclough (2003: 164) on neid mõisteid eristanud järgmiselt: modaalsus on seotud autori hinnanguga tõenäosuse ja vajalikkuse kohta, *evaluation* on seotud sellega, mida autor soovib, mis on tema arvates hea ja mis halb. G. Thompson ja S. Hunston kasutavad üldiseks hinnangu märkimiseks terminit *evaluation*, mis väljendab kõneleja/kirjutaja suhtumist, arusaama, tundeid nende entiteetide ja propositsioonide suhtes, millest ta räägib. Modaalsus on aga selle üks alaliik. J. Martin ja P. White (2001) kasutavad terminit *appraisal* üldmõistena, mis tähendab igasugust hinnangu-list keelekasutust: kuidas kõneleja/kirjutaja väljendab oma suhtumisi ning kuidas ta sellega loob suhte enda ning tegelike ja võimalike vastuvõtjate vahele.

Teksti suhtlusfunktsiooniga seoses on oluline grammatilise metafoori mõiste, mille võttis kasutusele M. A. K. Halliday. Küsimus on selles, kuidas keelekategoriaid kasutatakse tähenduste loomiseks. Igal kategoorial on oma iseloomulikud ehk kongruentsed ülesanded, nt verb väljendab primaarselt tegevust (*ehitama*), substantiiv nähtusi (*maja*), adjektiiv omadusi (*kallis*). Nendest kasutusviisidest võib aga kõrvale kalduda nii, et nt substantiiviga väljendatakse tegevust (*ehitamine*) või omadust (*kallidus*). Seda kutsutaksegi keelekategoriate inkongruentseks ehk metafooriliseks kasutuseks. Grammatilist metafoori on kahte liiki: tähistustasandi metafoor ja interpersonaalne metafoor. Tähistustasandi metafoor on nt see, kui tegevust ja omadust väljendatakse nii, nagu oleks tegu asjaga. Interpersonaalne metafoor seostub sellega, kuidas kirjutaja väljendab hoiakuid ja suhtumisi teatesse ning lugejasse. Ka modaalsedel väljendusvahenditel on tüüpilisemad ja ebatüüpilisemad kasutusviisid. Metafooriline kasutus on nt see, kui käsku ei väljendata imperatiiviga, vaid indikatiiviga. Interpersonaalse metafooriga on tegemist ka siis, kui modaalsete tähenduste väljendamiseks ei kasutata modaalsuse väljendusvahendeid, vaid propositsiooni vormis lausungeid. Sel juhul väljendatakse kirjutaja arvamusi, nagu oleks see üldine tõde. Interpersonaalne metafoor on ka see, kui tulevikusündmustele viidatakse kui vältimatutele faktidele.

Käesolevas uurimuses ei ole tekstide analüüsimisel eristatud suhtlus- ja suhtumistähendust, kuna enamasti on need kaks tähendust omavahel põimunud. Juhtkirjade suhtlusfunktsiooni on vaadeldud tekstis esile tõusvate diskursuserollide kaupa. Kuna osalejate rollide moodustumisel on oluline osa modaalsuse väljendusvahenditel, siis on rollide funktsioonist lähtuvat jaotust seostatud ka traditsiooniliste modaalsusliikidega (nt õpetaja roll ja deontiline modaalsus). Suhtlustasandi rolle on ühes juhtkirjas mitu, juhtkiri võib kirjutajat esitada näiteks nii teadja, kritiseerija kui ka õpetaja positsioonilt. Seega ei peegelda diskursuserollide analüüs juhtkirjade liigitust.

3. Juhtkiri kui žanr

3.1. Žanri mõiste tekstianalüüsis

Süsteemfunktsionaalse grammatika teooriast on välja arenenud registri- ja žanriteooria (*register and genre theory*, edaspidi R>), mis käsitleb tekstide sarnasusi ja erinevusi. Püütakse analüüsida, mille poolest tekstid sarnanevad ja mille poolest need üksteisest erinevad ning miks see nii on.

Tekstide erinevuse väljatoomiseks on mitu tasandit. Esimene samm selleks on tekstides esinevate sõnade ja vormide kirjeldamine, nt kirjeldatakse hinnangulise sõnavara, nominalisatsioonide, isikuliste asesõnade, tegevusverbide kasutamist. Teiseks sammuks on püüda seletada ja tõlgendada neid lingvistilisi erinevusi, miks tekstidesse on valitud just sellised väljendusvahendid. Nende erinevuste üheks tõenäolisemaks seletuseks on see, et tekstide sotsiaalne kontekst on erinev. Iga tekst kannab endas selle konteksti mõju, milles see on kirjutatud. Konteksti on eri käsitlustes piiritletud erinevalt – keelekasutus-keskkonna, abstraktse tausta, teiste tekstide, väärtussüsteemide, üksiku väljendi tekstilise ümbruse, kitsamalt või laiemalt piiritletud tingimuste või koguni teksti sissekirjutatud tähendustena (Heikkinen jt 2000: 119). Kontekst siseneb teksti nende sõnade ja vormidega, mida tekstitootja kasutab. R> teooria järgi on olemas kolm põhilist kontekstilist aspekti, mis mõjutavad sõnavara ja vormide valikut. (Eggins, Martin 1997: 230–233)

1. Keelekasutussituatsiooni ametlikkus, sellest sõltub nii sõnavara kui ka grammatiliste vormide valik. Eriti suur erinevus on näiteks kirjalike ja suuliste tekstide vahel.
2. Keelekasutaja roll tekstis, sellest sõltub hinnanguliste sõnade ja vormide kasutus. Näiteks võib tekstitootja kirjutada õpetaja, kritiseerija, teadja vaatepunktist. See, missuguselt positsioonilt keelekasutaja teemat käsitleb, sõltub teksti eesmärgist.
3. Kolmas aspekt on seotud sellega, milliseid teadmisi tekstitootja eeldab teksti vastuvõtjalt, kui tuttavaks ta peab käsitletavat teemat vastuvõtjatele. Siia kuulub näiteks terminite ja võõrsõnade kasutamine, teistele autoritele ja tekstidele viitamine.

Nende kolme kategooria abil saab selgitada, miks tekstid üksteisest erinevad. Sellest aspektist on tekstide keelelised erinevused tingitud konteksti erinevustest.

Tekstide tähenduste ja funktsioonide analüüsimisel kasutatakse mõisteid *register* ja *žanr*. *Register* on süsteemfunktsionaalse keeleteooria põhimõiste. See viitab sellele, et keelekasutus muutub vastavalt olukorrale (Heikkinen jt 2000: 38). Me kasutame keelt eri situatsioonides erinevalt. Kontekst avaldab mõju tekstitähendustele ja keeleliste väljendusvahendite valikule. Väljendite ja vormide valik sõltub näiteks sellest, kas me näeme ja kuuleme üksteist või mitte, kas meil on samad taustteadmised, kas meil on vaja väljendada tugevaid hinnanguid. Register on siis tähenduspotentsiaal, mingiks olukorraks sobiv keelejoonte, retooriliste ja tekstuaalsete omaduste kogum. (Eggins, Martin 1997: 234.) K. Kerge (2000: 87) on lihtsustades öelnud, et register on olukeel, mille tingib rollisuhe.

Lisaks erinevustele registris erinevad tekstid ka žanriliselt. Mõiste *žanr* on kasutusel väga laialt. Traditsioonilistes kirjandusuurimustes tähendab žanr kirjandusliigiga hõlmatud kompositsioonitüüpi, näiteks novell, luule, romaan. Žanri lingvistilised definitsioonid tuginevad peamiselt vene kirjandusteoreetiku M. Bahtini (1986) kõnežanrite teooriale, milles vaadeldakse žanri kui interaktiivsete lausungite "suhteliselt püsivat tüüpi". Selline käsitus laiendab žanri mõistet, haarates nii suulisi kui ka kirjalikke, nii igapäevaseid kui ka kirjandusžanreid. Nii on keelekasutusžanr muu hulgas selline kokkupuude suhtlustasandil nagu liha ostmine lihunikult või retsept ajakirjas, koosolek töökohas jpm. Teisal defineeritakse žanri funktsionaalselt, lähtudes selle sotsiaalsest eesmärgist. R> teooria järgi on žanrid keelekasutuse viisid, et saavutada mitmesuguseid kultuuriliselt kindlaskujunenud eesmäärke, ja erinevate žanrite tekstid on tekstid, mis täidavad kultuuris erinevaid ülesandeid. Žanri mõiste kasutamisega saab teksti siduda selle konkreetsest esinemiskontekstist laiema kultuurikontekstiga. (Eggins, Martin 1997: 235–236.)

Tekstide loomist ja mõistmist, maailma tähenduslikustamist suunavad mitmekülgsed kultuurisidused mõtlemis-, suhtlemis- ja tegutsemisviisid. Keeleühiskonnal on mingi ühine arusaam selle kohta, missuguseid žanreid on olemas: me eristame intervjuud

uudisest, teame, kuidas kirjutada puhkuseavaldust või armastuskirja. Seega ei määra žanripiiri mitte ainult vorm ja sisu, vaid ka sotsiaalsed ja kognitiivsed kriteeriumid, nagu normid, tavad jms, ning meie ettekujutused ja ootused tekstipiiride kohta. Tekstitootjad järgivad teatud reegleid: ettekirjutusi, traditsioone, sissejuurdunud kombeid, mudeleid jne.

Žanreid iseloomustavad kolm tüüpilist omadust: sisu, vorm ja funktsioon. Funktsiooni all ei mõelda ainult, mida tekstiga tehakse, vaid ka kes teeb, kellele, kus ja millal jne (Leeuwen 2005: 122–123). Igal tekstil on oma eesmärk, mille saavutamiseks on tekst üles ehitatud struktuuriosade kaupa. Tekstid, millel on kultuuriliselt erinev eesmärk, on ka struktuurilt erinevad.

Süsteemfunktsionaalses lingvistikas on kaks lähenemist. Ühelt poolt peetakse žanrit registri sünonüümiks. Teise käsitluse kohaselt ja samuti R> teooria järgi on register konteksti sünonüüm ja on esimene keeleväline tase ning žanr on teine tase. Tekstianalüüsis kasutatakse mõiste *žanr* tähistamiseks ka terminit *tekstiliik*. Kriitilises tekstianalüüsis on tekstiliik pigem uurimisobjekt kui etteantud kategooria. Uurimisel küsitakse, milliseid võimalikke mingitele tekstidele ühiseid jooni tekst sisaldab. (Heikkinen jt 2000: 66.)

R> teooria teeb võimalikuks ennustamise ja otsustamise. Kui on olemas ettekujutus kontekstist, peaks olema võimalik ennustada teksti tähendusi ja neid vahendavaid keelelisi jooni. Kui jällegi on olemas tekst, peaks olema võimalik ennustada konteksti, kus tekst on toodetud. (Heikkinen 1999: 46.)

3.2. Juhtkirja olemus

3.2.1. Juhtkirja eesmärk ja ülesanded

Juhtkiri on arvamustekst, milles meediainstitutsioon esitab oma seisukohti, suhtumisi ja hoiakuid mõne uudise, probleemi või avaliku elu tegelase kohta. Juhtkirjade kaudu mõjutatakse avalikkuse mõtteid, kuna juhtkirjades on ajalehel õigus esitada oma arvamusi, nõudmisi, üleskutseid ja anda lugejale juhiseid kas otse või vihjamisi. Juhtkiri on mitmel viisil osa sotsiaalsest maailmast, kuna see

kujundab pilti tegelikkusest ja mõjutab tegelikkust (Heikkinen 1999: 23).

Juhtkiri on žanr, mida võib kirjeldada kui meediadiskursuse ühte spetsiaalset liiki, kuid samas kuulub see ka suuremasse arvamustekstide kategooriasse. Arvamusi võivad keelekasutajad väljendada erinevates diskursusetüüpides, nt igapäevavestlustes, väitlustes ja teistes diskursustes, milles väljendatakse millegagi nõustumist või mittenõustumist või tegeletakse veenmisega. Juhtkirjades väljenduvad arvamused ja ideoloogiad mängivad olulist rolli avaliku arvamuse kujundamises ja selle muutmises ning mõjutavad sotsiaalseid ja poliitilisi debatte ja otsuste tegemist. Ajalehtede lugejad ootavad, et juhtkirjad formuleerivad arvamusi hiljutiste sündmuste kohta. (Van Dijk 1996)

Juhtkirjad ei mõjuta niivõrd laiade masside arvamust, vaid on pigem suunatud eliidikihile. Juhtkirja arvamus on tavaliselt institutsionaalne. Isegi kui juhtkiri on kirjutatud ühe autori poolt, väljendab see kogu ajalehe kui institutsiooni arvamust. See tähendab, et seda arvamust jagab suurem osa toimetusest, kuid samas peegelduvad arvamustes ka nende sotsiaalsete gruppide seisukohad, kuhu ajalehe omanikud või toimetuse töötajad kuuluvad. Juhtkirjades esitatud arvamused ei ole isiklikud ega põhine isiklikel kogemustel, vaid neil on laiem sotsiaalne taust. See tingib ka juhtkirja struktuuri ja vormi, nt ei kasutata ainsuse 1. isiku asesõna, kuna autor ei esine üksikisikuna. Juhtkirjad on üldisikulisel, keskmel avalikul sündmusel ning nad toetavad üldisi sotsiaalseid, majanduslikke, kultuurilisi ja poliitilisi seisukohti, mida jagavad ka teised juhtpositsioonil olevad rühmad. (Van Dijk 1996)

Juhtkiri kui kommunikatsiooniakt peaks sisaldama kolme osapoolt: juhtkirja kirjutajad, lugejad ja inimesed, kes on ühel või teisel viisil seotud vastava teemaga (Le 2004: 688).

Juhtkirjadel on palju funktsioone: seletamine, veenmine, hoiatamine, kritiseerimine, õpetamine, ennustamine, kiitmine ja moraalse otsuse väljendamine (Pullerits 1997: 153). Juhtkiri juhib lugajat teatud seisukohavõtmisele või teatud asjade ideoloogilisele mõistmisele või konkreetsematele toimingutele (Heikkinen 1999: 224). Samuti tegelevad juhtkirjad moraaliotsustustega, väärtusotsustustega, ütleavad lugejale, mis on õige ja mis vale ning võitlevad

õigluse nimel (Pullerits 1997: 154). Lähtuvalt eesmärgist valitakse keelelised vahendid, need võivad olla kas avalikud ja paljastavad või vihjavad.

H. Katajamäki (2004: 155–173) jagab juhtkirja suhtlusfunktsioonid kolmeks: kirjutajakesksed, sõnumikesksed ja lugejakesksed. Kirjutajakeskseteks on lehe seisukohavõtt, lehe n-ö liini vedamine, aktuaalses diskussioonis osalemine, traditsiooni hoidmine. Sõnumikesksed funktsioonid on millegi tähtsa ütlemine, tausta andmine, asjade käsitlemine erinevatest vaatepunktidest, võimukandjate kritiseerimine, hindamine, hoiatamine tulevaste arengute eest, juhtnööride andmine; kaugemale ulatuvate protsesside analüüsimine. Lugejakeskseteks funktsioonideks on asjade selgitamine, lugeja arvamuste mõjutamine, diskussiooni ja tähelepanu äratamine, meedia loodud väärade käsituste parandamine.

Juhtkirjad keskenduvad sagedamini kodumaisele majandusele ja riigisisestele sündmustele, välisriikides toimuvale, rahvusvahelisele majandusele ja poliitikale, eriti konfliktidele, harvemini ka kultuuri- ja spordipoliitikale ning kohalike omavalitsuste poliitikale (Teikari 1990: 58).

Juhtkiri esindab argumenteerivat tekstitüüpi, milles võrreldakse nähtusi üksteisega ning esitatakse argumente poolt ja vastu (Katajamäki 2004: 69). Argumenteeriv tekst sisaldab arvamusi ja hoiakuid: selles vaieldakse ja esitatakse vastandusi (Lepajõe 2002: 270). Kirjutaja üritab lugeja mõttekäiku muuta, nii et see lõpuks ühtiks argumenteerija omaga (Lepajõe 2002: 272). Argumenteerimisel näidatakse, et kirjutaja positsioon on antud küsimuses ratsionaalselt seletatav. Argumenteerimisega õigustatakse oma seisukohta või kummutatakse kellegi teise seisukohta. (Kaldjärv 2003: 16) Juhtkirjad kasutavad kognitiivseid ja kultuurilisi argumente, mille puhul eeldatakse, et need äratavad lugejas huvi. Eesmärk on veenda selgitamise kaudu, selleks seostatakse uusi fakte juba tuntutega, ollakse objektiivne ja hästi informeeritud teiste seisukohtade esitamisel. (Le 2004: 690)

Juhtkirju on liigitatud mitut moodi. Heli Katajamäki (2004) jagab juhtkirjad kolmeks: kirjeldavad, kommenteerivad ja seisukohta võtavad. Poleemilise, seisukohta võtva juhtkirja kohta on H. Katajamäki (2004: 70) välja toonud, et selline juhtkiri on tihti irooniline

ja parodeeriv. Selles ei esitata varem esitatud vaateid ja seepärast jääb mõõnev/tunnustav aines kõrvale.

Riina Kallas (2001) on USA autoritele toetudes jaganud juhtkirjad eesmärgi järgi nelja põhilisse rühma:

1. Selgitavad ja interpreteerivad – selgitatakse mõnda tundlikku ja vastuolulist teemat.
2. Kriitilised – sisaldavad kriitikat mitmesuguste sündmuste, otsuste või situatsioonide kohta, pakkudes samas ka lahendusi. Eesmärk on juhtida lugejat nägema probleemi.
3. Veenvad – põhirõhk on lahendustel, mitte küsimuste esitamisel ja probleemide püstitamisel. Lugejat juhitakse teatud tegevusele.
4. Kiitvad – tunnustatakse inimesi ja organisatsioone millegi eest, milles neil on olnud edu.

Juhtkirjadele on tüüpiline ajastruktuur, kus asju esitatakse minevikust olevikku ja olevikust tulevikku, kuigi aeg-ajalt ajastruktuur ei ole nii selge. Ajastruktuuri põimub kirjeldamine, kommenteerimine ja julgustamine, kus minevikku ja olevikku kirjeldatakse ja kommenteeritakse ning tulevikuga seoses õhutatakse, õpetatakse ja kästakse (Heikkinen 1999: 187–190).

Vaadeldes Eesti ajalehtede juhtkirju, võib neid eesmärgi järgi ja-gada kahte suurde rühma. Ühed on selgitavad ja tõlgendavad, kus aja-leht seletab mingi sündmuse või otsuse tausta. Ajaleht ütleb välja liht-salt oma arvamuse vastava teema kohta, põhjendab oma arvamust, toetudes faktidele. Teine osa juhtkirjadest on poleemilised ja kriitili-sed. Kritiseeritakse toimunud sündmusi, tehtud otsuseid jne. Kritisee-rimisega toob ajaleht välja selle, mis neile ei meeldi, millega nad rahul ei ole ja mida nende arvates oleks pidanud tegema teisiti.

3.2.2. Juhtkirja struktuur

Van Dijk (1996) on analüüsinud juhtkirjades väljenduvaid arvamusi ja ideoloogiaid ning jaganud juhtkirja ülesehituselt kolme ossa:

- 1) sündmuse kirjeldus;
- 2) hinnang sündmusele – eriti tegevusele ja selles osalejatele;
- 3) pragmaatiline järeldus (soovitused, hoiatused).

Juhtkirja alguses on sündmuse kirjeldus. Sissejuhatuses selgitatakse lühidalt, millest juttu tuleb, mis juhtus, või tuletatakse lugejatele meelde sündmus, kui seda on eelmistes uudistes põhjalikumalt kirjeldatud. Sündmuse kirjeldus võib olla väga lühike, nt kui sündmus on laialt teada, võib sellele viidata ainult nominalisatsiooniga nagu järgnevas näites:

Vanalinnastuudio pealavastaja Roman Baskini koondamine on mitmes mõttes märgiline sündmus eesti teatris. (PM 13.02)

Teiseks, juhtkirjades on välja öeldud, mis oli sündmusega seoses hea ja mis halb, mis õige ja mis vale, seda eriti inimeste kohta, kes on vastava sündmusega seotud.

Ajalehe lugejad võivad oodata vastust küsimustele *Mis edasi? Mida me edasi teeme?* Sellistele implitsiitsetele küsimustele antakse vastus juhtkirja kolmandas osas, mis lõpetab juhtkirja. Öeldakse lugejatele, mida peaks tegema ja mida ei tohiks teha.

Juhtkirja esimene osa sisaldab tavaliselt rohkesti fakte, kuigi sündmust võib kirjeldada ka hinnangulist sõnavara kasutades. Teine, hinnanguline osa keskendub ajalehe arvamustele ning sisaldab väärtushinnanguid ja ideoloogiaid. Kolmas, pragmaatiline osa on tegevusele orienteeritud ja põhineb ühiskonnas valitsevatel normidel.

H. Katajamäki (2004) analüüsib juhtkirju funktsionaalsete osade kaupa. Juhtkirjas on 6–8 funktsionaalset osa, mis võivad moodustada suuremaid rühmi, mida ta nimetab funktsionaalseteks etappideks. Neid on juhtkirjades 3–6, neist kolm peavad olema igas juhtkirjas: olukorra määratlemine, sündmuste hindamine ja järeldused. Eri funktsionaalsetes osades luuakse tähendusi mõneti erinevate keeleliste vahendite kaudu.

Olukorra määratlemine on alati juhtkirja alguses. See võib sisaldada ka tausta kujundamist, mille üks eesmärk on kirjeldada olukorda üksikasjalikumalt ja seostada teiste sündmustega. Tausta andmisel võib olla ka õpetav funktsioon. (Katajamäki 2004: 121–123)

Hindamisel määratletakse mingi arengu tagajärjed, hoiatatakse, selgitatakse tagajärgi, spekulieritakse, hinnatakse arvamusi ja hin-

natakse või ennustatakse tulevikku. Järeldustes hinnatakse varem esitatut ja antakse õpetusi. (Katajamäki 2004: 131–138)

Adriana Bolivar (1994) on põhjalikult uurinud juhtkirjade struktuuri. Tema teooria järgi koosnevad juhtkirjad triaadidest, mis on kirjalikus tekstis väikseim kommunikatsiooniühik. Triaadi funktsioon on korraldada kirjalikus tekstis informatsiooni ja suhtumise edastamist. Triaad omakorda koosneb kolmest osast ehk voorust (*turn*):

- 1) sissejuhatuse (*lead*),
- 2) arenduse (*follow*),
- 3) hinnangu (*valuate*).

Sissejuhatuse tutvustab triaadi sisu ja selle üldist hoiakut. Arendus arendab sissejuhatust edasi, jätkates sama teemat ja hinnates eelnevat infot. Hinnang lõpetab üksuse, väljendades suhtumist kahes eelmises voorus öeldusse. Hinnang võtab kokku triaadi sisu ja esitab seisukoha. Kuigi kõik voorud võivad edastada suhtumisi, jääb ikkagi hinnangule kokkuvõttev oluline roll. Näide:

- 1) Eesti Töandjate Keskliit püüab veenda ametiühinguid ja valitsust selles, et sotsiaalmaks, mida praegu maksavad töandjad, tuleks muuta osaliselt või täielikult töötaja maksuks.
- 2) Ametiühingud nõuavad ja keskliit lubab, et töötajate netopalk sellest ei muutuks – kes saab enne muutust kätte 5000 krooni, saab 5000 kätte ka pärast.
- 3) Milleks sellisel juhul üldse muutus? (EPL 23.10)

Antud näites kirjeldatakse sissejuhatuses lugejale sündmust, millest juhtkirjas räägitakse, selleks on siis Eesti Töandjate Keskliidu ettepanek sotsiaalmaksu maksmise kohta. Tavaliselt esitatakse sissejuhatuses mingi sündmuse või olukorra kirjeldus, kuid see ei pea tuginema ainult faktidele, vaid sellest võib välja lugeda ka toimetuse suhtumist sündmusesse. Arenduses esitatakse teema kohta põhjalikumaid fakte, selgitatakse lähemalt keskliidu ettepanekut. Triaad lõpeb retoorilise küsimusega, millest on näha toimetuse negatiivne hoiak selle ettepaneku suhtes.

Sissejuhatuse esitab uut informatsiooni, arendus viitab sellele ja hinnang viitab neile mõlemale. Sissejuhatused on olulised, kuna sellega valitakse juhtkirja teema ja üldine hoiak. Arenduse funk-

sioon on olla peamiselt vahendaja alginformatsiooni ja lõpliku hinnangu vahel. Selline on sisulise (*content*) triaadi ülesehitus, mille ülesanne on viidata ja anda hinnang mingile sündmusele või olukorrale. Lisaks sisulistele triaadidele on olemas piiritlevad (*boudary*) triaadid. Need on teatud mõttes metatekstuaalsed, kuna nende peamine funktsioon on tegeleda diskursuse korrastamise või esitamisega, mitte sisuga. (Bolivar 1994: 290)

4. Juhtkirjade diskursuserollid

4.1. Õpetaja

4.1.1. Õpetamine ja deontiline modaalsus

Juhtkirjades võib näha mitmeid korduvaid suhtlusrolle, mille keelelisi väljendusvõimalusi on edaspidi analüüsitud. Tähtsamate kirjutajarollidena tõusid analüüsis esile õpetaja, kritiseerija ja teadja positsioon. Teiste hulgast eristusid ka tunnustaja ja küsija roll. Ülejäänud kirjutajapositsioonid esinesid juhuslikult ja marginaalsena. Ühes juhtkirjas võib kirjutaja võtta endale mitmeid suhtlusrolle, mis on üksteisega põimunud või tõusevad esile teksti eri osades. Näiteks on tüüpiline, et olukorda kirjeldavas osas esineb kirjutaja teadjana, seejärel sündmuse kritiseerijana ja/või õpetaja positsioonilt osutades, milline on või oleks olnud soovitav tegutsemisviis.

Õpetamine on üks tähtsamaid ja selgemini väljenduvaid juhtkirja suhtlusfunktsioone, millega sekkutakse ühiskonna ellu. Õpetamine näitab, et vastav isik või institutsioon on ühiskonnas piisavalt autoriteetne, et soovitusi anda ja kedagi õpetada. Juhtkiri esineb ajalehe või toimetuse nimel, kollektiivne ja institutsionaalne kõneleja aga tugevdab väljendatud seisukohtade autoriteetsust, mis ongi juhtkirjade eesmärgiks. Kirjutaja roll on paratamatult seotud lugeja rolliga. Õpetaja positsioonilt kirjutades konstrueerib autor vastuvõtjale õpetatava, õpilase rolli.

Teksti suhtlusfunktsioon avaldub eelkõige modaalsuse kaudu. Õpetaja roll on keeleliselt seotud deontilise modaalsusega ehk

lubatushinnanguga, mille tähendusskaalasse kuuluvad lubatavus, vajalikkus, kohustuslikkus ja nende eitavad variandid. Halliday (1994) järgi on olemas neli kõneakti, millest kahe puhul vahendatakse teadmisi (väitmine ja küsimine) ja kahe puhul tegevust (nõudmine ja pakkumine). Deontiline modaalsus on seotud tegevuse vahendamisega st nõudmisega. N. Fairclough' (2003: 173) järgi on deontilised laused seotud ka väärtushinnanguga, kuna deontilisus näitab, et soovitatav käitumine on kasulik ja hea.

Deontiline modaalsus on tihedalt seotud dünaamilise modaalsusega, kuna tasub esitada ainult selliseid käske ja keelde, mida adreassaat on võimeline täitma või mitte täitma. Ütlejal on mingid kogemused/teadmised käsu adreassaadi sisemiste omaduste ja situatsiooni muude olude kohta (Tragel 2001. 103).

Kognitiivses lingvistikas vaadeldakse deontilist modaalsust kui võimaliku takistuse puudumist või olemasolu, takistused võivad olla füüsilised või sotsiaalsed (nt Sweetser 1990). Simon Winter (1998: 94) arvab, et kõige olulisem suhtluses on sotsiaalne võim ning modaalsed väljendid peegeldavad sotsiaalseid võimusuhteid. Sotsiaalsete suhete analüüsimisel on olulised kaks aspekti: kellel on kelle üle võim; kes kellega räägib. Need aspektid võivad omavahel kombineeruda neljal eri viisil (Winter 1998: 99):

- 1) kõnelejal on võim ja kuulajat kohustatakse;
- 2) kuulajal on võim ja kõnelejat kohustatakse;
- 3) võim on kellelgi kolmandal ja kõnelejat kohustatakse;
- 4) võim on kellelgi kolmandal ja kuulajat kohustatakse.

Keegi kolmas võib olla reaalne isik või impersonaalne võim. Nendest neljast situatsioonist sõltub, milliseid modaalset väljendeid kasutatakse.

Deontilist modaalsust võib jagada alaliikideks sõltuvalt väljendite suhtlusfunktsioonist. Näiteks on Heikki Kangasniemi (1992) toonud välja järgmised liigid:

- 1) normidega seotud väljendid: luba, kohustus, keeld, indiferentsus (kui eitatakse tegevuse kohustust, on tegevus selles suhtes n-ö indiferentne, selle sooritamine sõltub agendist, nt *ei tarvitse*);
- 2) palved – kõneleja asetab ennast madalamale positsioonile kui adreassaat, kellel on võimalus palvest keelduda;

3) ettepanekud, nõuanded, hoiatused – erinevus palvetest seisneb selles, et soovitatud tegevus on kasulik adressaadi jaoks.

Deontilistes lausetes sisaldub imperatiivsus, mis eeldab ühelt poolt selle allikat, s.o lubajat, vajalikuks pidajat, käskijat, keelajat jne, ja teiselt poolt seda, kelle käitumist mõjutatakse. Hinnangu allikat on nimetatud deontilisuse autoriteediks ja autoriteedi poolt mõjutatavat deontilisuse agendiks. Deontilisuse autoriteet võib olla kõneleja, mõni muu isik või kollektiiv, administratiivne või seadusandlik võim, kuid mõjutavaks autoriteediks võivad olla ka ühiskonna sotsiaalsed normid, kultuur ja agendi enda sisemine veendumus. Lauses jääb sageli deontilisuse autoriteet väljendamata, kui hinnangu allika märkimist ei peeta oluliseks. (Uuspõld 1989: 470, EKG 1993: 185.)

Ajalehe juhtkirjas esineb deontilisuse autoriteedina ajaleht kui institutsioon. Ka ennast nimetamata on juhtkirja kaudu kõneleva institutsiooni autoriteet ühiskonnas vaikimisi omaks võetud suhete võrgustikus sellise rollina aktsepteeritav ja enesestmõistetav. Aegajalt peab juhtkirja kirjutaja siiski vajalikuks deontilisuse autoriteeti ka eksplitsiitselt väljendada. Analüüsitud materjalis on hinnangu andjat ehk autoriteeti õpetavas tekstis nimetatud väga harva, vaid 8 korral oli deontilises lauses ajalehe nimi – SL Õhtuleht 5 korral, Postimees 2 korral ja Eesti Päevaleht 1 korral. Kui autoriteet on eksplitseeritud, esineb ta koos mentaalse verbiga (*leiab*), selle nominaliseeritud vastega (*hinnangul* 3 korda) või ütlemissverbiga (*ütleb*, *kutsub*). Seoses verbiga *tahtma* oli hinnangu andjale viitamisel kasutatud 3 korral mitmuse 1. pöörde lõppu.

Sõnum võib olla suunatud kellele tahes, nii kõneakti osalisele kui sellest väljaspool seisjale või inimestele üldse. Tegemist on sel juhul üldistatud adressaadiga ning agent on lauses väljendamata. Deontilisuse agent on juhtkirjas enamasti vaadeldav selle taustal, kellele juhtkiri on suunatud, keda kirjutaja näeb oma teksti adressaadina, nn ideaallugeja positsioonil. Enamasti võib tekstist välja lugeda, kellele tekst on mõeldud. V Heikkinen (1999) on oma materjalis näiteks eristanud rahvale, poliitikutele ja asjatundjatele suunatud juhtkirju. Üks osa juhtkirjadest on suunatud poliitikutele, neile tehakse etteheiteid ja antakse nõu. Sellistes juhtkirjades samastab ajaleht end keskmise lugejaga, lihtkodanikuga ning vastan-

dab ennast poliitikutele ja ametnikele. Teine osa juhtkirjadest on suunatud kogu rahvale, keda mõjutatakse, õpetatakse või kutsutakse millekski üles. Juhtkiri võib olla adresseeritud ka mõnele konkreetsemalt määratud firmale või otsustajale, hinnates või õpetades, kuidas adressaat peaks end ühiskonnas positsioneerima.

Teksti vastuvõtjat võib kohustada avalikult või peidetult. Avalik õpetamine seisneb kohustust ja vajalikkust märkivate keeleliste vahendite kasutamises, nt modaalverbid *pidama*, *tulema*. Peidetud õpetamise puhul viidatakse teistele tekstidele, mis on kohustuslikud, nt seadused. (Heikkinen 2002: 43–46)

Õpetavad väljendid ootavad teksti vastuvõtjalt mingit mitte-keelelist reaktsiooni, õpetamisega püütakse juhtida vastuvõtja tegevust. Õpetavate väljendite hulka kuuluvad käsud, nõudmised, keelud, nõuanded, palved ja soovitusel. (Honkanen 2002: 138)

Järgnevalt on vaadeldud, missuguseid keelelisi vahendeid kasutatakse juhtkirjades käskude ja soovitude edastamisel ning keelele on õpetamine suunatud. Analüüsist on välja jäetud käskude refereerimised (nt *Lihtsustatult seletades soovitab SAK panna Eestil pöörõhu infokiirteede arendamisele*) ja kohustust väljendavate vahendite minevikuvormid (nt *Hoiatavalt pidanuks mõjuma siin-seal ilmunud lehelood otseselt või virtuaalselt ära kasutatud seksilastest*), kuna need ei ole otseselt tegevusele suunatud. Minevikuvorm näiteks kritiseerib juba tehtut. Refereerimist on käsitletud teadja rolliga seoses ning minevikuvormis deontilisi väljendeid kritiseerija rolliga seoses.

Kuna tekstitähenduste interpreteerimine on paratamatult mingis ulatuses uurija tõlgendus, siis ei saa tõlgendaja subjektiivsust täielikult elimineerida. Ka suhtlusrolle ei ole alati võimalik rangelt eristada, kuna funktsioonid on põimunud. Näiteks võib ka õpetamises näha kritiseerimist, kuna õpetusi antakse seepärast, et kirjutaja ei ole toimuvaga rahul. Samas võivad ka ühes lauses olla eksplitsiitselt väljendatud erinevad modaalsusliigid ja suhtlusrollid.

4.1.2. Õpetamise keelelised vahendid

Deontilist hinnangut väljendavad eesti keeles imperatiiv, jussiiiv, modaalverbid, verbipartikkel *las*, mitmesugused verbid, noomenid ja adverbid (EKG 1993: 185–187).

4.1.2.1. Imperatiiv ja käsklause

Kõige eksplitsiitsem õpetamise vahend on imperatiiv, aga seda leidub juhtkirjades väga harva. Kuna ajalehel ei ole juriidiliselt õigust kedagi käskida, on imperatiivi vältimine mõistetav: see on liiga kategooriline ja on tavaliselt otseselt tegevusele suunatud. Õpetuste ja soovitude andmisel eelistatakse juhtkirjades muid vahendeid. SL Õhtulehes oli seoses valimistega kahel korral kasutatud imperatiivi mitmuse 2. pööret. Nendes lausetes väljendub otsene õpetamine, mis on suunatud konkreetsele lugejale. Ajaleht annab valijatele otseselt nõu eelseisvateks valimisteks.

- (1) *Püüdke enne valimisi meelde tuletada, kelle te eelmine kord valisite ennast volikogus esindama. Hinnake, kas elu teie kodukohas on kolme aastaga edasi läinud ning milline on selle juures olnud valitud rahvaesindajate roll.* (SLÕL 18.10)

Kolmel korral kasutati ka imperatiivi mitmuse esimest pööret, kus käsu adressaadiks peetakse kogu (eesti) rahvast.

- (2) *Tundkem uhkust!* (PM 14.02)
- (3) Halvim, mis võib juhtuda, on siinkohal parastavalt naabri üle irvitamine: *meenutagem*, et ka meil üritas end kunagi öhkida enesetaputerrorist. (PM 14.10)
- (4) Kuid *mööngem*, et klaasjääga teedelt ridamisi kraavi vajuvad bussid on sügavalt ebanormaalne nähtus. (SLÕL 05.02)

Mitmuse esimese pöörde kasutamisega kaasab kirjutaja deontilisuse agendina ka iseenda ja hämardab otsest suunatust. Lause (2) puhul on tegu üleskutsega, mis on oma stiililt pidulik. Kuigi lausetes (3) ja (4) pöörduakse lugeja poole, kirjeldab verb pigem kirjutaja

tegevust. *gem-/kem-*vormi kasutataksegi peamiselt siis, kui tahetakse rõhutada kõneleja/kirjutaja rolli verbiga väljendatud tegevuses, samas kutsutakse kuulajat ühinema selle tegevusega (Erelt, Metslang 2004: 164). Ükski neist käskudest ei ole materiaalsele tegevusele suunatud, kõik väljendavad mentaalset protsessi. Selline verbivalik pehmendab imperatiivi tähendust. Verbi *meenutama* tähenduses peitub vihje sellele, et lugeja on vastavast sündmusest eelnevalt teadlik. Kirjutaja viitab sellega rahva ühisele mälule (vrd Fowler 1991: 219). Näites (3) väljendub õpetamine ka lause esimeses pooles, kus on kasutatud ülivõrdes negatiivset hinnangut tähistavat adjektiivi *halb*, mida võib tõlgendada kui implitsiitset viidet sellele, et nii ei tohiks teha.

Vaadeldud materjalis esines käskiv kõneviis kõigis näidetes jaatavas vormis, keelde ei olnud imperatiiviga edastatud. Kahel korral oli õpetamine väljendatud käsklausega, milles verb on *ma-*infinitiivis:

- (5) Postimees ütleb: kõik *valima!* (PM 19.10)
- (6) Sel pühapäeval kõik *valima!* (SLÕL 15.10)

4.1.2.2. Modaalverbid

Kõige sagedamini kasutatakse juhtkirjades õpetamiseks modaalverbe indikatiivis või konditsionaalis. Imperatiivi asemel modaliseeritud väitlauseid kasutades saab vältida otsest direktiivsust ning viidet käsu adressaadile (Metslang 2004: 250). Lause näitab sel juhul, et viidatud tegevuse toimumine oleks vajalik, soovitav või hea. Nõuete modaliseeritud variandid (*sa peaksid akna avama*) on käskude (tavaliselt imperatiivi jaatavad laused) ja keeldude (imperatiivi eitavad laused) vahepealsed võimalused (Fairclough 2003: 168).

Kokku leidis ainekust 87 modaalverbikonstruktsiooni. Kõige tavalisemad õpetamiseks kasutatavad modaalverbid on *pidama* (39 korda) ja *tulema* (28 korda). Teisi modaalverbe leidis märksa vähem: *tasuma* (8 korda), *maksma* (1 kord), *tohtima* (3 korda) ja *võima* (8 korda). *Pidama* ja *tulema* väljendavad tugevamat kohustuslikkust, teised modaalverbid väljendavad vajalikkust ja soovitavust.

Selleks et õpetamine ei oleks liiga kategooriline, kasutatakse modaalverbe tingivas kõneviisis. Nii on vormiliselt tegemist pigem soovitude ja ettepanekute kui käskudega.

Juhtkirjades on õpetavad modaalverbid siiski indikatiivis sagedamini kui konditsionaalis (58 korral indikatiivis ja 29 korral konditsionaalis): õpetaja autoriteeti ei peeta vajalikuks pehmendada. Ülevaate erinevate modaalverbide kasutusest eri kõneviisides annab järgnev tabel.

Tabel 1. Modaalverbide kasutamine indikatiivis ja konditsionaalis

Modaalverb	Indikatiiv		Konditsionaal	
	Jaatus	Eitus	Jaatus	Eitus
Pidama	28	–	10	1
Tulema	23	–	5	–
Tasuma	3	1	4	–
Maksma	–	1	–	–
Tohtima	–	2	–	1
Võima	–	–	8	–

Enamik kohustust märkivatest modaalverbidest esines sagedamini indikatiivis, vaid *tasuma* esines võrdselt nii indikatiivis kui ka konditsionaalis. Erinev on aga modaalverbi *võima* kasutus: kõik õpetavad laused on konditsionaalis. See tuleneb sellest, et indikatiivis väljendab *võima* lubamist. Õpetav funktsioon tuleb esile ainult konditsionaalis, kuna konditsionaali üks funktsioon on soovi väljendamine.

Eitavaid lauseid leidsid indikatiivis olevate modaalverbide puhul väga vähe, vaid neli lauset. Sellest järeldub, et keelde edastatakse juhtkirjades suhteliselt harva. Eitust on kasutatud ainult verbide *tohtima* (2 korda), *maksma* ja *tasuma* puhul, kusjuures modaalverbi *tohtima* ongi juhtkirjades kasutatud ainult keelu edasiandmiseks. Joel Sang (1983: 125) on eituse uurimisel leidnud, et *maksma* ja *tasuma* on negopetaalsed verbid, s.t esinevad eesti keeles sagedamini eitavas lauses. Juhtkirjades esines aga *tasuma* enamasti jaata-

vas kõnes, *maksma* puhul aga ei saa teha eituse-jaatuse osas järeldusi, kuna vastav verb esines analüüsitud materjalis vaid üks kord.

- (7) Riigikogu *peab* ka mõistma, et antud küsimuses on kiirustamine voorus. (EPL 07.10)
- (8) Toompealaste eluasemepettuse taustal *tuleb* kaaluda erakondade rahastamist vaid riigieelarve kaudu. (SLÕL 08.10)
- (9) Eesti poliitikutel *tasub* aga silmas pidada, et Vene-poliitikas viib sihile rahulik enesele truuks jäämine. (PM 11.02)
- (10) Tänuikkus NATO vihmavarju alla pääsemise eest *ei tohi* muutuda allaheitlikkuseks ega oma mina kaotuseks, riigisisesest otsustusprotsessist loobumisest rääkimata. (SLÕL 10.02)
- (11) Ja *ei maksa* end petta lausega, et valimiste eel on tõde rahva kätes. (SLÕL 03.02)
- (12) Kahtlemata tähendab järelevalveraporti avaldamine 6 kuud enne liitumist, et Eestil nagu teistelgi kandidaatmaadel, *ei tasu* käsi rüppe lasta. (PM 10.10)

Verbide *tulema* ja *pidama* tähendus on sarnane. Võrreldes *pidama*-tarindiga reguleerivad *tulema*-tarindi kasutust teatud piirangud, nt agent ei saa olla tavaliselt elutu, samuti ei saa *tulema*-verbi kasutada eksistentsiaalse sisuga lausetes (Penjam 2005: 35). Pille Penjami (2005: 117) uurimuse andmetel oli 1990. aastate ajakirjandustekstides modaalse *tulema*-tarindi puhul deontilisuse agent väljendatud 11,6% lausetest. Katrin Mandra (2005) on analüüsinud deontilist modalsust väljendavaid verbe poliitikute arvamuskirjeldustes ja leidnud, et *pidama* puhul on deontilisuse agent enamasti olemas, *tulema* puhul mitte. Modaalverbi *tulema* suurt osakaalu juhtkirjades on Timo Nurmi (1991: 735) põhjendanud sellega, et *tuleb* tundub mingil määral ametlikuna ja sobib juhtkirjade keelde ka selle poolest, et selles on iseenesest midagi tulevikule viitavat. Üldiselt vaadatakse juhtkirjades tulevikku: mida edaspidi tuleb või tuleks teha.

Konditsionaali kasutatakse direktiivsuse pehmendamiseks. Konditsionaal annab soovitusle tagasihoidlikkuse ja ebakindluse varjundi. Enamasti on laused jaatavad. Eitust on kasutatud modaalverbide *pidama* (1 lause) ja *tohtima* (1 lause) puhul. Karl Pajusalu ja Renate Pajusalu (2004: 264) seovad konditsionaali kasutuse viisakusteooriaga: konditsionaali funktsiooniks on vähendada ettepa-

neku pealetükkivust ja viidata kõneleja ebakindlusele. Nende uurimuse andmetel on konditsionaalivormis ettepanekud enamasti impersonaalsed: kõneleja soovib, et sündmus toimuks tulevikus, aga ei ütle, kes peaks tegevuse sooritama.

- (13) Vaata Maaailma kursuste kasulikkuses pole seega kahtlust, aga *tuleks* hakata aktiivsemalt otsima lahendusi probleemile, et raudvara puudumise tõttu ei jää ca 40% kursuste läbijatest internetikasutajaks. (EPL 15.10)
- (14) Mõtlemata *peaks* aga, miks firmad teevad annetusi ning kui partei raha vastu võtab, siis kuidas see annetus partei edasist tegevust mõjutab. (SLÕL 08.10)
- (15) Seepärast *võiksid* nii ärijuhid kui poliitikud ühiskonnaasjade korraldamisel tõsiselt võtta eespool nimetatud konverentsi peaesineja Margaret Wheatley manitsust, et väga tugev konkureerimine ei too edu, sest looduses domineerivad üksteist toetavad suhted. (EPL 14.10)
- (16) Teiseks *tasuks* mõelda ka võimalikele globaalsetele arengutele põllumajanduse vallas. (EPL 08.10)
- (17) Seda *ei tohiks* nüüd, aastal 2003, küll kuidagi unustada. (PM 07.02)
- (18) Jah, kaasaegset kunsti tarbivad Eestis vähesed, kuid seda seika *ei peaks* eelarvepoliitikaga kinnistama vaid hoopis häbenema. (EPL 10.10)

87st modaالverbiga lausest esines deontilisuse agent 39 lauses. Agent oli olemas järgmiste modaالverbide puhul: *pidama* (25 lauset), *võima* (8 lauset), *tasuma* (5 lauset) ja *tohtima* (1 lause). *Võima* puhul oli agent esitatud kõigis lausetes. Indikatiivi ja konditsionaali seost agendi olemasoluga saab vaadelda ainult verbide *pidama* ja *tasuma* puhul. *Tasuma* puhul ei ole agendi esinemises erinevust: agent oli olemas 3 korral konditsionaalis ja 2 korral indikatiivis. *Pidama* puhul saab aga öelda, et kui modaالverb esineb konditsionaalivormis, on agent enamasti lauses väljendatud (9 lauses 11st). Indikatiivi puhul oli agendita ja agendiga lauseid enam-vähem võrdselt. Lauses agendi olemasolu vaadeldes tuleb selgelt esile modaالverbide *pidama* ja *tulema* kasutuserinevus – *tulema* puhul ei olnud üheski lauses agendi eksplitseeritud.

4.1.2.3. Muud leksikaalsed vahendid

Õpetamise funktsiooni saab lisaks modaalverbidele edasi anda ka teiste leksikaalsete vahenditega. Vaadeldud juhtkirjades on kohustatuse väljendamiseks kasutatud nelja adjektiiviga koos *olema*-verbiga: *lubamatu*, *mõistlik*, *vajalik* ja *ebaõiglane*. Näidetes (21) ja (22) on verb tingivas kõneviisis, mis annab õpetamisele soovitusliku varjundi. Kahes lauses on väljendatud adjektiiviga käsku ja kahes lauses keeldu. Adjektiivide puhul on keelu edastamiseks kasutatud leksikaalset eitust (*lubamatu*, *ebaõiglane*).

- (19) SL Õhtulehe hinnangul *on lubamatu*, et võrreldes sõiduautodega tehakse liiklusohutuse alal mõõndusi transpordifirmadele, eriti neile, kes tegelevad reisijateveoga. (SLÕL 05.02)
- (20) Et vabatahtlikult keegi iseenda õigusi piirama ei hakka, siis *on vajalik* sama range ja reglementeeritud aruandluse rakendamise kui see, millega riik puistab erafirmade raamatupidamisi. (SLÕL 13.10)
- (21) Postimehe hinnangul *oleks* NATO-l *mõistlik* palve täita ja Türgi kaitsmist kavandama hakata. (PM 12.02)
- (22) Riiklikku arengukava ajaperspektiivi arvestades (2003-2006 ehk kõigest kolm aastat) *oleks ebaõiglane* rahandusministeeriumi lähenemine täiesti maha teha. (EPL 26.10)

Ühel korral esinesid õpetamisel adverbid *tarvis* ja *vaja*.

- (23) Kui sündmuste kaasaegsed on areenilt lahkunud, *läheb* mineviku mõistmiseks *tarvis* uusi ja hoopis teistsuguseid müüte. (PM 24.10)
- (24) Rohkem *on vaja* ja paremat, et armastus kasvaks. (EPL 24.10)

Substantiividest kasutati kohustamisel sõnu *mõte* koos eitusega (*pole mõtet*) ja *aeg* ühendites *on ülim aeg* ja *on viimane aeg*.

- (25) Otsese vajaduseta *pole mõtet* lihtsalt varasema lubatud kuupäeva pärast kumme vahetama tormata. (PM 11.10)

- (26) Kirjanike Liidul näibki olevat ülim aeg selgusele jõuda, kas jätkata edukalt toime tuleva kutseühinguna pisut esoteerilist klubielu või tõusta taas tribüünile. (PM 08.10)
- (27) Uuringust vaatab vastu totaalne ebavõrdsus, mille vähendamiseks on viimane aeg pihta hakata. (EPL 12.10)

Näites (26) esineb ka episteemilist modaalsust märkiv modaalverb *näima*, mis annab õpetamisele pehmema tooni.

Lisaks modaalverbidele võivad deontilist tähendust sisaldada ka muud verbid, nt *kohustama*, *vajama*, *kõlbama*, *kutsuma* (2 korda).

- (28) Selleks *kohustab* meid ka demokraatia põhimõte. (PM 19.10)
- (29) Just selle pärast *ei kõlba* poliitikat kujundavatel aruteludel kulutada aega eeskujude importimisele, Eesti poliitika reeglid ei saa olla automaatselt head või halvad seetõttu, et naabritel on nii. (EPL 21.10)
- (30) SL Õhtuleht *kutsus* kõiki 20. oktoobril valima. (SLÕL 15.10)
- (31) Teadus aga *vajab* raha ilmtingimata! (PM 03.02)

Õpetavate väljendite hulka võib lugeda ka soovid. F. R. Palmeri (2001: 13) järgi väljendavad soovid suhtumist propositsiooni, mille tegelik staatus ei ole teada või mis viitavad mittetegelikele olukordadele. Soovid on osaliselt deontilised ja osaliselt episteemilised. H. Kangasniemi (1992: 269) aga eristab eraldi modaalsuseliigi terminiga *volitives*, mis sisaldavad erinevaid soovide ja lootuste väljendusi. Mõnesid neist võib pidada varjatud direktiivideks, mis on otseste käskude kõhklevamad variandid.

Juhtkirjades on soovitamiseks kasutatud verbi *tahtma*. Helle Metslangi (2004: 252) järgi väljendab kõneleja performatiivlausega oma tahet, soovi, lootust, arvamust, mis näitab, et käsu saajalt oodatakse selle täitmist. Kõik laused verbiga *tahtma* ei ole aga otseselt tegevusele suunatud, vaid näitavad ainult kirjutaja arvamust. Piiri soovituse ja soovi vahele ei ole alati võimalik tõmmata. Kokku leidis juhtkirjades seitse lauset verbiga *tahtma*. Soovitus on verbi *tahtma* puhul väljendatud otse pealause predikaadiga, soovituse sisu aga kõrvallause tingiva kõneviisiga. Pealause verb võib olla nii indikatiivis kui ka konditsionaalis. Konditsionaalivormis olev tahtevaljendusverb annab soovitusele tagasihoidlikuma varjundi.

- (32) *Tahame*, et kõik erakonnad oleksid tulusid ja toetajaid avalikustades avameelsed. (SLÖL 09.10)
- (33) SL Õhtuleht *tahaks*, et riigi rahakotti säästev roheline mõtlemine leviks meie riigiasutustes laiemalt. (SLÖL 13.02)

Õpetaja rolli ei saa alati seostada konkreetsete keelevahenditega. Tihti peale tuleb õpetamine välja suuremast tekstiosast (nt lõigust) mitmete hinnanguliste sõnade koosmõjust. Näiteks järgnevas näites õpetatakse rahvast, kirjeldades lihtsalt sündmusi, mille suhtes ajaleht on kriitiliselt meelestatud. Õpetamine seisneb viimases lauses, milles näidatakse, mis juhtub, kui rahvas oma käitumist ei muuda.

- (34) Nagu äsjased valimised näitasid, toimib võimu ja rahva suhetes lumepalliefekt. Mida rohkem silmakirjalikke vaatamänge, seda rohkem hääli; mida rohkem hääli, seda rohkem võimu ja raha vaatamängudeks. Lõpptulemus on igal juhul üks: kuni rahvas ei hooli võimust, ei hooli võim millestki peale iseenda. (PM 23.10)

Juhtkirja kui arvamuskirjutise žanritunnuste hulka kuulub ka põhjendamine: kirjutaja esitab argumente, selgitusi ja õigustusi, miks adressaat peaks midagi tegema. Põhjendusi võib olla kahte tüüpi: 1) soovitatav tegu on mingi teise olukorra tagajärg (sidesõnadega *sest, kuna*); 2) soovitatava tegevusega jõutakse mingi teise olukorran (selleks *et*). (Kangasniemi 1992: 144–146)

- (35) Selleks, et rahasumma ei muutuks, *tuleks* muuta palgaga seotud maksude määrasid ning arvestuspõhimõtteid. (EPL 23.10)

Lauses võib olla ka muid modaalseid sõnu, mis muudavad käsu tugevamaks või pehmemaks. Lauses (36) intensiivistab käsku paratamatusadverb, näites (37) pehmendab modaalverb *ehk* soovitus.

- (36) See *tuleb tingimusteta* hukka mõista. (PM 25.10)
- (37) Alustada *tuleb ehk* päris algusest – näiteks asutavast kogust, nagu Afganistanis. Appi tuleks kutsuda lääneriike, keda tshetsheenid usaldavad rohkem kui Venemaad. (PM 25.10)

4.1.3. Õpetamise adressaat

Nii nagu Vesa Heikkinen on jaganud juhtkirju rahvale, poliitikutele ja asjatundjatele suunatuteks, võib ka Eesti juhtkirjade analüüsimisel eristada kolm rühma, keda ajaleht püüab õpetada, kes on modaalsusanalüüsi terminites n-õ deontilisuse agendiks.

Juhtkirja õpetused on enamasti suunatud poliitikutele või otuste tegijatele. Ajaleht annab poliitikutele nõu, mida nad peaks rahva heaolu nimel tegema. Õpetamise adressaat on lauses otseselt nimetatud 20 korral (kas institutsiooni, kollektiivi või konkreetsete poliitikutena). Kāsu adressaadile viitamisel on kasutatud mitmust 5 korral (adressaat on esitatud homogeense rühmana, nt *poliitikud*, *mõõdukad*, *Tallinna juhid*) ja kollektiivsubstantiivi 11 korral (nt *Eesti*, *Riigikogu*, *riik*, *sotsiaalministeerium*). Konkreetseid üksikisikuid oli õpetamisel mainitud 3 korral (nii ametinimetuse kaudu nt *president* kui ka nimeliselt nt *Siiri Oviir*). Ühes lauses oli kasutatud ka mitmuse 1. põõret.

- (38) Eesti linnade, eriti Tallinna juhid *peaksid* kindlasti neisse valdadesse koolitusele minema, et selgeks saada, kuidas sõnade asemel tegusid teha. (EPL 12.10)
- (39) Et mitu asjatundjat nimetas eduaruannet väga palju ette vaatavaks, *tasuks* Eestilgi hakata mõtlema, mis saab pärast liitumiskõneluste lõppu. (PM 10.10)
- (40) Siiri Oviir ja Hannes Danilov *peavad* vaatamata tekkinud kohtuvaidlusele leidma töötavad lahendused – kõik, kes soodusretsepti vajavad, peavad selle ka saama. (PM 05.02)
- (41) *Peame* arvestama metsarahva tagasihoidlikkust ja rahusoo-ve, seisuste puudumist. (EPL 21.10)

Kui deontilisuse agendiks on riigi nimi, siis viidatakse sellega metonüümselt riigi valitsusele. Valitsejarühmade esitamine kollektiivsubstantiivina jätab mulje rühmast kui homogeensest tervikust, mis tegutseb nagu üksikindiviid. *Eesti* ja mitm 1. isiku kasutamisel luuakse mulje valitsejate ja rahva ühtsusest, samas hajub vastutus kõigi ja seega eikellegi vahel (vt ka Kukk 2001: 150).

Tihti peale ei ole deontilisuse agent lauses otseselt nimetatud, kuid see tuleb tekstist välja (nt on eelnevalt nimetatud või eeldata-

valt teada). Näites (42) antakse nõu palgaga seotud maksude määra kohta, mis on iseenesest mõistetavalt suunatud poliitikutele, aga kirjutaja eeldab lugejat teadvat, et peale riigikogu ja valitsuse pole kellelgi võimalust esitatud soovitusi täita:

- (42) Selleks, et rahasumma ei muutuks, *tuleks* muuta palgaga seotud maksude määrasid ning arvestuspõhimõtteid. (EPL 23.10)

Adressaat jääb varju, kui otsustajatest rääkides kasutatakse umbisikulist tegumoodi. Järgnev lause sisaldab ka kriitikat, väljendab ajalehe negatiivset suhtumist sellesse, et niimoodi tehakse.

- (43) SL Õhtulehe hinnangul on *lubamatu*, et võrreldes sõiduautodega tehakse liiklusohutuse alal mõõndusi transpordifirmadele, eriti neile, kes tegelevad reisijateveoga. (SLÕL 05.02)

Teine osa õpetustest on üldisikulised, suunatud meile kõigile, kogu rahvale. Erinevalt poliitikutele suunatud juhtkirjadest pole rahvale suunatud juhtkirjades deontilisuse agent tavaliselt konkretiseeritud. Nt lauses (44) õpetatakse valijat, kellele oma hääl anda, kuigi adressaati ei ole otseselt väljendatud.

- (44) Eelistada *tuleb* neid inimesi ja erakondi, kes orienteeruvad kohaliku elu korraldamisele. Eelistada *tuleb* tegelikke poliitikuid, mitte «parteibroilereid», kes lähevad üksnes oma erakonnale hääli korjama ning kellest pole lootagi otsustajat ja vastutajat valla või linna käekäigu eest. *Peab* teadma, et ükski minister ei loobu omavalitsusse valituna oma ametist. (PM 19.10)

Viies lauses on eksplitsiitselt väljendatud ka käsu adressaat. Kahel korral on õpetus suunatud mingile konkreetsemale rühmale lugejaskonnast, kasutades selleks mitmust (nt *autojuhid*). Ühel korral oli kogu rahvale suunatud õpetuse puhul kasutatud pronoomenit *meie* ja kahel korral *kõik*:

- (45) Kui ennekõike linnas sõitvad autojuhid peaksid otsustama pigem lamellkummide kasuks, siis rohkem maal liikuvatele

- juhtidele on naelrehvid kindlasti parem võimalus. (PM 11.10)
- (46) Selleks *kohustab* meid ka demokraatia põhimõte. (PM 19.10)
- (47) Sel pühapäeval kõik *valima!* (SLÕL 15.10)

Väiksem osa õpetusi on suunatud spetsialistidele ja organisatsioonidele. Sellisel juhul on alati tekstis nimetatud see, keda õpetatakse.

- (48) Headele külastajatele *tasuks* mõelda ka jalgpalliliidul. (EPL 18.10)

Lisaks otsestele õpetustele leidub juhtkirjades ka selliseid soovitusi ja nõuandmisi, mis vormiliselt on küll õpetused, aga lugejal on raske näha, kuidas deontilisuse autoriteet saaks deontilisuse agendi mõjutada. Sellised pöördumised on tõlgendatavad pigem lehe arvamusakaldusena, et niimoodi peaks olema. Selliseid soovitusi antakse siis, kui sündmused toimuvad väljaspool Eestit ning ajaleht ei saa oma soovitustega sündmuste käiku mõjutada.

- (49) Armee *peaks* tsiviilelanikke kaitsma, suhtuma neisse kui Vene kodanikesse, mida nad ju ongi. (PM 25.10)

Seitsmel korral oli agendi positsioonis elutu subjekt. Kuna elutu subjekt ei saa olla deontilisuse agendiks, siis on tegemist korraldusega, milles adressaat jääb varju (Uuspõld 1989: 474). See, kellele käsk tegelikult on suunatud, ilmneb kontekstist. Järgnevas näites on sellisena tõlgendatav muuseumi juhtkond või keegi, kes muuseumi arengu eest vastutab. Ajaleht ei pea seda otseselt teadma, õpetus on esitatud pigem soovitatava olukorra kirjeldusena.

- (50) Muuseumi tehniline sisseseade ja oskusteave *peavad* võimaldama tutvumist kogu maailma kunstiga. (EPL 10.10)

Kokku leidus vaadeldud juhtkirjades 115 lauset, kus õpetamise funktsiooni väljendamiseks oli kasutatud eksplitsiitset väljendusvahendit. Neist ainult 40 lauses oli olemas ka agent, mis näitab se-

da, et juhtkiri esitab soovitusi ebamääraselt ja ebaisikuliselt. Sellise tekstistrateegiale on juhitud tähelepanu ka varem, nt T. Nurmi (1991) on leidnud, et selline nähtus on ülemaailmne, et kedagi juhtkirjades otseselt ei kästa, kuigi õpetatakse, kuidas asjad peaksid olema.

4.2. Kritiseerija

4.2.1. Kritiseerimine ja negatiivne väärtushinnang

Juhtkirjade üks esiletõusvamatest funktsioonidest on kritiseerimine. Modaalsuse tasandil on kritiseerimine seotud väärtushinnanguga, mis seisneb sündmuse positiivses või negatiivses väärtustamises. Väärtushinnangut võib nimetada ka *õnneks/kahjuks*-hinnanguks. H. Kangasniemi (1992: 5) järgi on väärtushinnangu puhul tegemist moraalseste ja esteetiliste hinnangutega (nt mis on hea, ilus, õige jne). Inglise keeles on väärtushinnangu kohta kasutatud termineid *evaluation/evaluative statements/evaluatives* ja *value judgements*.

Tavaliselt esinevad väärtushinnangulised sõnad koos suhteprotsesse märkivate verbidega (nt *olema*). Hinnanguline element on sel juhul adjektiiv või nimisõnafraas (nt *see on hea raamat*, *see raamat on imeline*). Väärtushinnangut võivad märkida ka adverbid ja mentaalseid protsesse tähistavad verbid. Väärtushinnangu alla kuuluvad ka ütlused, mis edastavad hoiakut tähtsuse ja kasulikkuse kohta, kuna see, mis on kasulik ja tähtis, on ka soovitav ja hea. Väärtushinnangud on seotud ka diskursusega. Näiteks sõna *kommunist* võib olla hinnanguline, aga ainult teatud diskursuses. (Fairclough 2003: 172)

Selliste emotsionaalsete kommentaaride lisamine teksti teeb autori lugejale lähedasemaks. Hinnangud näitavad, et kirjutaja ei edasta lihtsalt oma teadmisi (ei näita ainult oma intellektuaalset üleolekut), vaid ta on teemaga ka isikulikumalt seotud (Simon-Vandenberg 1996: 405). Eriti oluline on selliste kommentaaride lisamine poliitilistesse tekstidesse.

Leo Hoyer (1997: 183) on uurinud inglise keele modaalseid ad-
verbe ja toonud välja erinevad väärtushinnangute tüübid, mida ad-
verbidega saab väljendada:

- 1) hinnang selle kohta, et miski on soovitav või ebasoovitav,
- 2) on põhjust olla rahul või rahulolematu,
- 3) sündmus on üllatav või ootamatu,
- 4) on asjakohane või oodatud,
- 5) on õige või vale,
- 6) on mõistlik või mõistmatu.

J. Martin ja P. White (2001) on terminiga *attitude* tähistanud hin-
nangut, millega antakse edasi emotsionaalseid ja väärtushinnangu-
lisi suhtumisi (nt *armastan*, *imetlen*). See hinnang on omakorda
jagatud kolme alaliiki: *affect*, *judgement* ja *appreciation*. Kõik
need hinnangud võivad olla kas positiivsed või negatiivsed. Kõik
väljendid, mis neid hinnanguid märgivad, asuvad skaalal, mille
ühes otsas on tugev positiivne hinnang ning teises otsas tugev ne-
gatiivne hinnang. *Affect* väljendab autori emotsioone, autor näitab,
kuidas mingi sündmus või nähtus teda emotsionaalselt mõjutab (nt
ma olen kurb, *ma vihkan*). Selliste hinnangutega kutsub autor oma
teate vastuvõtjat jagama seda emotsiooni või vähemalt nägema, et
selline emotsioon on arusaadav ja mõistetav. *Judgement* näitab tä-
hendusi, mis väljendavad positiivset või negatiivset hinnangut ini-
meste käitumisele seoses ühiskonnas valitsevate normidega, kas
käitumine on moraalne või ebamoraalne, legaalne või illegaalne,
sotsiaalselt aktsepteeritav, normaalne või ebanormaalne jne.
Appreciation märgib esteetilist hinnangut (nt *ilus*, *kole*, *armas*).

Väärtushinnang sõltub ka üldistest eesmärkidest, mis vastavas
ühiskonnas valitsevad. Kõik, mis tekstis nendele eesmärkidele vii-
tab, on hinnanguline. Väärtushinnang ei pruugi ilmned a ühest
konkreetses lauses, vaid see võib avalduda suuremas tekstiosas
erinevate väljendite koosmõjuna. Väärtushinnanguline sõna on
tekstis väga esile tõstetud, see annab tekstile tugevama modaalsuse
kui teisi hinnanguid märgivad sõnad. (Hunston 1994: 197)

Kõneleja või kirjutaja positiivset või negatiivset suhtumist
sündmusse saab edasi anda mitut moodi. Positiivne või negatiivne
suhtumine tuleb välja peaaegu igast juhtkirjast, ilma et autor peaks
spetsiifiliselt ütleva, et talle see meeldib või ei meeldi. Samuti tu-

leb ka grammatiliste vormide kasutamisest välja kõneleja hinnang, kuid ei ole olemas spetsiaalseid grammatilisi vorme suhtumise väljendamiseks. Spetsiifilised vahendid suhtumise edasiandmiseks, millel mingeid teisi funktsioone ei ole, on ainult leksikaalsed. EKG (1993: 101) järgi väljendavad väärtushinnangut iseseisvas lauses üldlaienditena toimivad adverbid, kõrvallause ja sekundaartarin-dite puhul põhilausele jäävad hinnanguverbid, -adjektiivid, -substantiivid ja -adverbid. Väärtushinnangu saab anda ka modali-seeritud lausetele, st et lauses võib olla teisigi modaalsuse väljen-dusvahendeid (nt modaalverbid, tingiv kõneviis). Sündmused, mi-da hinnatakse, ei pea olema tegelikkuses toimunud.

Väärtushinnang nähtub sageli juba lause leksikaalsest koosseisust, ilma et seda eraldi väljendataks. Sellest, missugust sõnavara kasutatakse sündmusest rääkides, järeldub kirjutaja suhtumine sündmustesse. Näiteks järgmisest lausest tuleb selgelt välja kirju-taja kriitiline suhtumine riigiametnike tegevustesse, kuna nende tegevust (krediitkaartide kasutamist) kirjeldatakse võrdlevalt nega-tiivseid referente tähistavate väljenditega (*piinama, nälg, alaväär-suskompleks*).

Eesti tähtsamate riigiametnike krediitkaartide kasutamist jälgides tundub, nagu piinaks neid hullemal juhul nälg, paremal juhul ala-väärsuskompleks. (SLÖL 13.02)

Väärtushinnang ilmneb ka teksti tähistustasandi valikutest, näiteks sellest, kuidas tekstiosalisi nimetatakse (nt *terroristid, vabadus-võitlejad*), samuti lauses kasutatavatest osalistega seotud täienditest (nt *võltsid ponnistused*) ja tegusõnadest (nt *erakonnad valetavad*).

Tavaliselt on juhtkirjad kriitilisel positsioonil nii meie ühiskon-nas kui ka kogu maailmas toimuva suhtes, eeskätt kritiseeritakse poliitiliste ringkondade tegemisi ja otsuseid. Kritiseerimise puhul esitatakse lugeja kritiseeritava rollis. Kui kritiseerimine ei ole otse-selt lugejale suunatud, siis on lugejad lihtsalt info saajad, informee-ritavad.

Juhtkirjade kriitilisus tuleb eriti selgelt välja sellest, missugu-seid substantiive, adjektiive ja verbe nad kasutavad päevakajalistest sündmustest rääkides. Sõnavalikul on hinnangulises tekstis keskne roll, kuna sama asja võib väljendada vägagi erinevalt. Kritiseerimi-

sega kaasneb tihtipeale ka õpetamine, ajaleht pakub ise lahendusi. Näidatakse, kuidas tuleks nüüd toimida, mida peaks ette võtma.

4.2.2. Kritiseerimise keelelised vahendid

4.2.2.1. Negatiivsed hinnangusõnad

Kõige tavalisem ja selgem kritiseerimise vahend on negatiivsete hinnangusõnade lisamine lausesse, millega kirjutaja annab eksplitsiitselt edasi oma suhtumist sündmustesse. Hinnangusõnad on erineva intensiivsusega, osa neist annab lausele tugevama hinnangu, osa nõrgema. Hinnang antakse tavaliselt faktidele, kas siis minevikus toimunud sündmustele või hetkeolukorrale. Mõnikord võib aga negatiivselt hinnata ka mitterealeid sündmusi, autor võib teha oletusi ning neid siis vastavalt hinnata. Sellistes lauses on kirjutaja lihtsalt oma arvamuse väljendaja. Lauseid, mis sisaldasid negatiivset hinnangusõna, oli kokku 40. Kõige rohkem oli hinnangusõnu Eesti Päevalehes – 16 lauses. Postimehes esines negatiivne hinnangusõna 14 lauses ja SL Õhtulehes 10 lauses. Kuna negatiivsete hinnangusõnadega lausete hulk on üsna väike, ei saa teha suuri järeldusi erinevate ajalehtede kohta.

Kõige rohkem leidis juhtkirjades negatiivsetest hinnangusõnadest adjektiive: 16 hinnanguadjektiivi 25 lauses. Sündmuste kritiseerimiseks kasutati sõnu *kurb*, *halb*, *veider*, *kahetsusväärne*, *küüniline*, *taunitav*, *jahmatav*, *jube*, *ohtlik*, *ebanormaalne*, *hull*, *kummaline*, *tülgastav*, *õudne*, *hale*, *mõistmatu*. Adjektiivi *halb* kasutati viies, adjektiivi *kurb* neljas ja adjektiivi *hull* kolmes lauses, ülejäänuid ühes lauses.

Negatiivne hoiak võib olla väljendatud nii otseselt ja rõhutatult öeldistäitega (näited 51–63) kui ka noomenifraasi sisestatud täiendiga (näited 64–66), kuid sagedamini esinevad hinnanguadjektiivid öeldistäitena. Täiendina esines negatiivne hinnanguadjektiiv vaid kuues lauses.

(51) Praegune pantvangikriis on *jahmatav* ja *jube*. (PM 25.10)

- (52) Ja see on eriti *küüniline*: on teada, et inimene võtab kätt väristades vastu iga summa, et reaalsest maailmast põgeneda. (PM 17.10)
- (53) Eesti Päevalehe arvates on ametnike parteistumine *taunitav*, kui see toimub sunniviisiliselt ehk kui inimene ei ühine ühe või teise parteiga mitte oma maailmavaatelise äratundmise järgi, vaid hirmust kaotada töökoht või kasutades parteistumist avalikus teenistuses karjääri tegemiseks. (EPL 09.10)
- (54) SL Õhtulehel on *kurb*, et nii Iraagi küsimuse kui ka rahvusliku leppe puhul pole erakondadel nende isiklikest huvidest kaugemalevaatavaid seisukohti. (SLÕL 15.02)
- (55) Kui lahkub arvukalt kompetentseid ametnikke, on see *halb*, sest siis ei ole loota pädevaid otsuseid. (EPL 08.02)
- (56) Eemalt vaadates tundub üsna *veider* näiteks kas või seegi, et Vanemuise teatris töötab 16 tuletõrjujat. (PM 13.02)
- (57) Et selline kriis NATOs üldse tekkis, on väga *kahetsusväärne*. (PM 12.02)
- (58) Kui see hakkab nii olema igal aastal, on tendents seda *ohlikum*, et tegelikult kahaneb arstide arv ka teistviisi – vanad lähevad pensionile. (EPL 06.02)
- (59) Kui neist läheb välismaale mõni protsent vaid ühel aastal ja kui suurem osa neist tuleb tagasi, poleks asi eriti *hull*. (EPL 06.02)
- (60) Uus luud ministeeriumis pühib hooga, *kummaline* vaid, et kokkuhoiuprogramm on vaja läbi viia just enne valimisi. (EPL 08.02)
- (61) Kui näiteks Lähis-Idast tulevad terroriuudised mõjuvad puhuti juba rutiinina, siis nüüdsed plahvatused Balil on seda *õudsemad*, et keegi ei osanud säärast rünnakut oodata. (PM 14.10)
- (62) Seda *haledam* on nende tegevus, kes niigi madala valimisaktiivsuse käes vaevlevas riigis autute võtetega poliitika prestiiži alla kisuva. (PM 17.10)
- (63) Kui sellega on tegelnud sajad ametnikud, poliitikud, juristid, arstid jne, siis on *mõistmatu*, et alles rakendudes hakkasid kitsaskohad välja tulema. (SLÕL 07.10)
- (64) Kuid mõõngem. et klaasjääga teedelt ridamisi kraavi vajuvad bussid on sügavalt *ebanormaalne* nähtus. (SLÕL 05.02)
- (65) Kaitsepolitseis toimunud enam kui paarikümne ülekuulamise protokollid heidavad valgust meie lähiajaloo ühele *tülgastavamale* erastamisskandaalile. (PM 09.10)

Hinnanguadjektiivivi intensiivsust lauses on võimalik suurendada erinevate vahenditega. Näiteks lauses (57) on selleks rõhutav määrsõna *väga*, lauses (64) adverb *sügavalt*. Samuti saab võrdlusastmetega suurendada hinnangu tugevust (näide 62), väga tugeva hinnangu annab ülivõrde kasutamine:

- (66) SL Õhtulehe arvates on *kõige halvem* valik 20. oktoobril valimata jätmine. (SLÕL 15.10)

Lause (66) on suunatud tulevikku, sisaldades lisaks negatiivsele hinnangule ka õpetamist. Ajaleht püüab lugeja käitumist oma arvamusega mõjutada.

Kritiseerimise puhul võib lauses esineda ka kriitikat pehmendavaid leksikaalseid vahendeid, nt lauses (56) on selleks adverb *üsna*, mis lisab lausele kõhklevama, ebakindlama varjundi. Selles lauses näitab verb *tunduma*, et tegemist on arvamusega, mis jällegi annab negatiivsele hinnangule pehmema tooni.

Negatiivsete adjektiivide puhul on neljas lauses nimetatud ka hinnangu andja, selleks on kasutatud ajalehe nime. Kahel korral on hinnangu andjale viitamisel kasutatud ajalehe nime ja sõna *arvates* (*Eesti Päevalehe arvates*), mis pehmendab negatiivset hinnangut. Kahel korral esineb ajalehe nimi mentaalset protsessi väljendavas lauses (adjektiiviga *kurb*) valdajamäärusena (*SL Õhtulehel on kurb*), lisades lausele emotsionaalsust. Näites (56) esineb kognitiivne verb *tunduma*, mis seob hinnangu lause kirjutajaga, kuigi otseselt pole öeldud, kelle hinnang see on.

Kriitika ei pea olema suunatud ainult tegelikkuses aset leidvatele sündmustele, negatiivselt võib hinnata ka võimalikke protsesse (näide 55).

Hinnanguadverbe kasutati kümnes lauses. Kõige tavalisem negatiivne hinnanguadverb on *paraku*, mida esines vaadeldavates juhtkirjades kuues lauses. Adverbidest kasutati veel neli korda adverb *kahjuks* negatiivse hoiaku edasiandmiseks. Mõlemad esinevad grammatiliselt sidumata lauselaiendina ja seepärast pole hinnangusõnaga eksplitsiitselt seostatud hinnangu andjat.

- (67) Ameerika Ühendriikidest, kust konkurents on kõige suurema au sees ja paljud tänapäeva ühiskonnale iseloomulikud trendid alguse saanud, saabub *paraku* kõige sagedamini ka uudiseid massimõrvadest koolides, kaubanduskeskustes ja muudes avalikes kohtades. (EPL 14.10)
- (68) *Kahjuks* registreeritavate täiendamisel rahvaloenduse andmeid ilmselt ei kasutata. (EPL 11.10)

Näitest (68) on näha, et lauses võivad olla põimunud erinevaid modaalsusi väljendavad vahendid. Tõenäosushinnangut märkiv adverb *ilmselt* viitab sellele, et kirjutaja ei ole oma väites täiesti kindel. See omakorda annab kritiseerivale hoiakule pehmema varjundi.

Negatiivset väärtushinnangut väljendasid neli substantiivi: *mure*, *kahju*, *oht* ja *paratamatus*, igaüht oli kasutatud vaid korra.

- (69) On *paratamatus*, et koos kõige progressiivsega, millele Eesti on avatud juba tosin vabaduseaastat, kandub meieni ka sellega kaasnev saast. (PM 16.10)
- (70) SL Õhtuleht on *mures* põhikooli poolelijätvate laste suure arvu pärast. (SLÕL 12.02)
- (71) Kui Euroopa Liitu astumisega suureneb arstide lahkumine Eestist praegusega veelgi, on *oht*, et 2020. aastal otsime Eestis arste tikutulega. (EPL 06.02)
- (72) SL Õhtulehel on *kahju*, et Eesti on üks väheseid Euroopa riike, kes keelas sõjavastase meeleavalduse. (SLÕL 15.02)

Substantiivide puhul on hinnangu andja nimetatud kahel korral, kasutades selleks ajalehe nime (näited 70 ja 72).

Negatiivseid verbe on juhtkirjades kasutatud väga vähe. Vaid üks verb andis edasi negatiivset hoiakut – *häbenema*. Deontiline *peaks* määrab kirjutaja negatiivse hinnangu andjaks, et kirjeldatav nähtus on häbenemist väärt, kuigi puudub otsene viide subjektile, kes peaks häbenema.

- (73) Jah, kaasaegset kunsti tarbivad Eestis vähesed, kuid seda seika ei peaks eelarvepoliitikaga kinnistama, vaid hoopis *häbenema*. (EPL 10.10)

Negatiivsete hinnangusõnade puhul oli hindaja eksplitsiitselt välja toodud 40 lausest 6 lauses, kasutades selleks ajalehe nime. Hindajat representeeritakse eelkõige SL Õhtulehes (viiel korral). Ühel korral sisaldus hindaja ka Eesti Päevalehes.

4.2.2.2. Muud vahendid

Lisaks leksikaalsetele vahenditele on muid võimalusi kriitilise suhtumise esiletõstmiseks. Kuna negatiivse hinnangu andmine ei ole nende vahendite peamine funktsioon, siis on tõlgendamise küsimus, millal need just kritiseerimist väljendavad.

Negatiivset suhtumist saab väljendada tingiva kõneviisi kasutamisega. Tingiva kõneviisi üheks põhifunktsiooniks juhtkirjades on minevikus toimunud sündmuste kritiseerimine. Konditsionaali minevikuvorm väljendab implitsiitselt kriitikat, kirjutaja arvates asjad ei läinud nii, nagu lauses kirjeldatud ja nagu kirjutaja oleks oodanud (konditsionaali funktsioonidest juhtkirjades vt Sarapuu 2003). Verbivorm on sel juhul minevikus ja lause propositsioon väljendab "õiget", soovitud, oodatud lahendust. Konditsionaali minevikuvorm viitab sündmusele, mis ei ole tegelikkuses toimunud. Kontekstist tuleneb kõneleja hinnang sellele sündmusele, nt kahetsus, etteheide (K. Pajusalu ja R. Pajusalu 2004: 261).

Analüüsitud juhtkirjades kasutati minevikus toimunu kritiseerimiseks tingivat kõneviisi 17 lauses. Näiteks järgnevas lauses muudab konditsionaalivorm lause hoiaku negatiivseks, kuigi iseenesest *ootama*-verb on positiivse tähendusega.

- (74) SL Õhtuleht *oleks oodanud*, et tilluke Eesti riik ei torma Iraaki sõnades vallutama, vaid ootab ära ÜRO Julgeolekunõukogu otsuse. (SLÕL 07.02)
- (75) Et mitte saada süüdistatud valimispopulismis, *oleks* korrektne *olnud* teha vastav ettepanek pärast valimisi. (SLÕL 05.02)

Kritiseerija rolli väljendab tihtipeale modaalverbi *pidama* tingiva kõneviisi minevikuvorm. Sellega viidatakse sellele, et kirjutaja arvates oleks asjad pidanud minema teisiti.

- (76) Hoiatavalt *pidanuks mõjuma* siin-seal ilmunud lehelood otsestelt või virtuaalselt ära kasutatud seksilastest, aga seni on asi piirdunud vaid taunivate hinnangutega. (PM 16.10)

Varjatud kritiseerimine sisaldub ka lauses, kus räägitakse sellest, mis oleks võinud juhtuda, kuigi tegelikult ei juhtunud. Lisaks negatiivsele hinnangule sisaldavad sellised laused ka tõenäosushinnangut. Näites (77) näitab adverb *ehk* kirjutaja kõhklevamat hinnangut. Näites (78) on võimalikkuse väljendamiseks kasutatud modaalverbi *võima*.

- (77) See *oleks ehk leevendanud* kriitikat seaduse ja selle tegijate kohta, samuti *oleks* tarbijad *pääsenud* vähemate eksitustega. (SLÕL 07.10)
- (78) Ohvrite seas *oleks võinud* kergesti *olla* ka mõni teispool lahte külas viibiv eestlane. (SLÕL 14.10)

Kritiseerivates lauses võib kriitiline suhtumine olla ka otse väljendatud iseseisva pealausega ja täitmata soovi väljendav konditsionaalivorm esineb kõrvallauses.

- (79) Pole veel nähtud, et kantsler *vahetaks* ametiauto väiksema vastu ning *kasutaks* erakõnede jaoks isiklikku mobiili. (SLÕL 13.02)

Lisaks minevikus toimunud sündmuste kritiseerimisele võib kritiseerimisena tõlgendada ka tingiva kõneviisi olevikuvormi. Näiteks esineb kritiseeriv hoiak retoorilistes küsimustes. Näited selle kohta on esitatud retooriliste küsimuste juures.

Grammatilistest vahenditest väljendab negatiivset suhtumist ka eitus, millega kummutatakse juba sõnastatud asjaolude tõelevastavus. Kritiseerimise puhul kasutab kirjutaja eitavat kõnet mingi fakti esitamiseks, mis talle ei meeldi. Alati ei pruugi olla tegemist kindla faktiga, vaid kirjutaja arvamusega, mille ta esitab väitlausena. Järgnevas näites väljendab lisaks eitusele kriitikat ka nimisõnafraas *võltsid ponnistused*. Lause teises pooles esineb kirjutaja tulevikusündmuste suhtes enesekindla teadja rollis (*lõhe* *vaid kasvab*). Kritiseerimist tugevdab indefiniitpronoomen *mingi*.

- (80) Rüütli siirastest ja ülejäänud poliitikute võltsidest ponnistustest *pole mingit kasu* – lõhe poliitikute ja identiteedikriisis vaevleva rahva vahel vaid kasvab. (SLÕL 03.02)
- (81) Nende suurmeeste huvi, elevust ja järgimist pälvinud tegevust *poleks* meie reaalsuses aga nagu *olnudki*. (PM 03.02)

Näites (81) on eitavas lauses kasutatud konditsionaali ja sidesõna *nagu* selleks, et näidata vastupidist sellele, mida eitusega väljendatakse. *ki*-liide tugevdab veelgi väidet.

Kriitikat saab väljendada ka retooriliste küsilauseetega, mis näitavad kirjutaja negatiivset suhtumist hetkel toimuvasse. Retoorilistest küsimustest järeldub väide, mis on jaatuse-eituse poolest sisuliselt vastupidine küsilause vormistatule (EKG 1993: 167). Retoorilistele küsimustele ei oodata vastust, nende funktsioon on panna lugejat antud teema üle mõtlema, samas aga peegeldab see selgelt toimetuse arvamust. Retooriline küsimus võib näidata ka seda, et kirjutaja teab vastava teema kohta midagi. Näidetes (82) ja (83) on hästi näha kriitika poliitikute tegude suhtes.

- (82) Mis kasu on tulumaksu vähendamisest rääkimisest, kui koos Keskerakonnaga viiakse sisse hoopis astmeline tulumaks? (SLÕL 26.10)
- (83) Millal on Eesti valitsus enne rahvusvahelist ühisavaldust oma rahvale öelnud, mida ta Iraagist ja Eesti võimalikust osast selles konfliktis arvab? ((PM 08.02)
- (84) Popmuusika ekspordis ülieduka Rootsi edu üheks põhjuseks on peetud oskuslikku integreerumist või sulandumist euroopaliku popmuusika helikeelde. Kas ei võiks see nii olla ka Eestis? (EPL 16.10)
- (85) Kuidas saakski see teistmoodi olla, kui tema isa Ottavio Angotti on pärast samalaadse karistuse kandmist suutnud puggeda Kasahstani presidendi Nursultan Nazarbajevi lähikonda ja suunab seal hiidriigi naftajõgede voolamist Euroopasse. (PM 09.10)

Näites (84) sisaldub ka ettepanek, kuid samas ei olda rahul praeguse olukorraga. Konditsionaali ja modaalterbi kasutamisega antakse hinnangule kõhklevam varjund.

4.2.3. Kriitika objekt

Ajakirjandusele on iseloomulik kriitiline positsioon, kirjutatakse rohkem negatiivsetest asjadest kui positiivsetest. Enamasti on juhtkirjad kriitilised poliitikute suhtes, süüdistatakse neid nende tegemiste ja otsuste pärast. Kritisereeritakse nii poliitiliste otsuste tegijaid üldiselt, valitsust, ministreid kui ka konkreetseid parteisid. Tihti peale pole küll otseselt öeldud, et selline käitumisviis on halb, vaid see järeldeb sõnavalikust (nt *erakonnad valetavad*). Kritisereeritakse nii minevikus toimunud sündmusi kui ka praegust olukorda. Hinnata võib ka mittereaalset sündmusi, oletusi. Enamasti on kriitika objekt tekstis nimetatud. Selleks on tavaliselt kasutatud mitmuse (nt *erakonnad*) või kollektiivsubstantiive (*riik, riigikogu*). Paaril korral on poliitikute tegemiste kritisereerimisel kasutatud pronoomenit *meie*. Mõnikord on kriitika suunatud ka konkreetsetele isikutele, näites (90) on selleks president, kuigi üldiselt juhtkirjades presidenti ei kritisereerita. Kahel korral oli kasutatud ka umbisikulist tegumoodi (näited 92, 93), mis võimaldab jätta kriitika objekti täpsustamata. Poliitikute kritisereerimisel võib kasutada ka abstraktseid mõisteid (nt *võim*), mis esinevad lauses aktiivse tegijana (näide 94).

- (86) Muus osas valetavad erakonnad nii et suu suitseb. (SLÕL 17.10)
- (87) Tundub, et riigil puudub tervikplaan, kuidas rahvastiku arvestuse põhiandmebaasid kõigepealt kõiki täpseid andmeid sisaldavaks muuta ning kuidas neid seejärel pidevalt ajakohasena hoida. (EPL 09.10)
- (88) Riigikogu lõpetanud koosseisu tegude kroonikast leidub küllalt seda, mida asjaosalised enam meenutada ei taha. Leidub nüri protseduurilist vigurdamist, obstruktsiooni, tühjade sõnadega lihtsalt aja tapmist. Leidub reetmist ja leppimist, intriige ja lehmakauplemist. (EPL 14.02)
- (89) Ajal kui maailm räägib teise kirjaoskuse omandamisest, toodame meie hariduseta töötuid ja abivajajaid, halvemal juhul seadustega pahuksisse sattujaid. (SLÕL 12.02)
- (90) Kuigi avalikult on president Arnold Rüütel end justkui erakonnapoliitikast taandanud, osaleb ta aktiivselt oma endise erakonna kampaanias. (EPL 15.02)

- (91) Hunt vaatab ikka metsa poole, nii nagu iga riigikogu liige peab ikka ja ainult silmas oma rahakotti. (SLÕL 10.10)
- (92) Aga me ei arva, et uus ravikindlustusseadus tuli just nii uisapäisa vastu võtta nagu seda tehti. (SLÕL 07.10)
- (93) Enam ei tehta poliitikat, vaid diile. (SLÕL 21.10)
- (94) Paraku on võimu (st rahajaotaja) hoiak teaduse vajadustesse siiani ebalev. (PM 03.02)

Näites (91) kasutatakse võrdleva argumendina vanarahvatarkust, negatiivse hinnangu tugevdamiseks on lausesse lisatud rõhutavaid sõnu (iga liige, ikka ja ainult).

Kriitika võib olla suunatud ka muudele organisatsioonidele või spetsialistidele. Sel juhul on lauses öeldud, keda kritiseeritakse.

- (95) Firmade jaoks ei saa sageli tegemist olla aadete toetamisega, eriti kui rahakest tilgutatakse kõikidele parteidele paarisaja tuhande kaupa. (SLÕL 08.10)
- (96) Siit järeldubki, et politsei tegevus on suunatud tagajärgedele, mitte põhjustele. (EPL 13.02)
- (97) Nüüd loodab haigekassa arstide mõistlikkusele. Mida see tähendab? Kas soovitakse arstidel soodusravimeid välja kirjutada näiteks igale kolmandale patsiendile? Miks visatakse jälle esimesena tulle arst? (PM 05.02)

Näites (95) märgib modaalverb *saama* koos eitusega võimatust, kirjutaja on oma ütluses täiesti kindel. Iroonilisust lisab deminutiiv *-kene* (*rahakest*). Näite (97) esimene lause ise ei sisalda kriitikat, vaid kriitilisus tuleb välja järgnevalt esitatud küsimustest.

Negatiivselt võib hinnata ka sündmusi, kus otseselt ei kritiseerita kedagi. Tihtipeale toimuvad sellised sündmused väljaspool Eestit ning ajaleht ei pea vajalikuks või võimalikuks konkreetset süüdlast nimetada. Sellistes lausetes esineb kirjutaja pigem olukorra negatiivse hindajana kui kritiseerijana (nt *Praegune pantvangi-kriis on jahmatav ja jube*). Näites (53) on negatiivne hinnang suunatud nominalisatsiooniga esitatud sündmusele, kuid tegelikult kritiseeritakse kas ametnikke või neid, kes sellise olukorra taga on (*ametnike parteistumine on taunitav*).

Nagu juba eespool mainitud, ei pea hinnatavad sündmused olema alati realselt toimunud, hinnata võib ka oletusi.

Mõnikord on juhtkirjades kritiseeritud ka mõne teise riigi poliitikat. Sel juhul esitab kirjutaja lihtsalt oma hinnangu toimuva kohta.

- (98) Kui seda ei juhtunud, hakkas USA väitma, et tõendeid ei saagi leida, sest nende otsimine on sama, mis nõela otsimine heinakuhjast. Selline heitlik ja läbimõtlematu poliitika ei ole päris suurvõimu vääriline. (PM 06.02)

Kritiseerida võib ka konkreetseid isikuid, kes on mõne halva teoga hakkama saanud.

- (99) End Tarmo Kruusiks nimetav tegelane on korda saatnud erakordselt küünilise teo. (EPL 17.10)

Rahvast juhtkirjades tavaliselt otseselt ei kritiseerita, kuid lauses (100) on viide kogu Eesti rahvale. Ajaleht püüab õpetada lugejat, et ei tasu poliitikuid uskuda. Näites (101) viidatakse kogu rahvale verbi mitmuse 1. isiku pöördelõpuga.

- (100) Kuid sellega ongi hüvede kärpimine läbi ning loll oli see, kes toompealaste vastupidist loba uskuma jäi. (SLÕL 10.10)
(101) Vabadussõja tegelikkusest teame häbematuult vähe. (EPL 24.10)

Kritiseerija rolli esiletoomiseks võib kasutada nii leksikaalseid vahendeid, eitust, konditsionaali kui ka retoorilisi küsimusi. Juhtkirjade kriitika on enamasti suunatud poliitikutele, kuid negatiivselt on hinnatud ka erinevate organisatsioonide ja spetsialistide tegevusi ning sündmusi, mis toimuvad väljaspool Eestit.

4.3. Teadja

4.3.1. Teadmiste vahendamine ja tõenäosushinnang

Sageli esineb juhtkirja kirjutaja teadjana, kelle ülesandeks on vahendada lugejale oma teadmisi ja arvamusi. Informatsiooni edastamine on ka üks juhtkirja põhifunktsioone. Lugejale konstrueeritakse nii info saaja roll. Kirjutaja võib tekstis esineda nii enese-

kindla kui ka kõhkleva ja ebakindla teadjana. Teadja rollis peitub hinnang sündmuste tõlevastavuse kohta. Keeleliselt on teadja roll seotud tõenäosushinnanguga ehk episteemilise modaalsusega.

Tõenäosushinnangus avaldub kõneleja/kirjutaja suhtumine situatsiooni tõenäosusesse, tema käsitus lausesisu tõele vastavuse astmest. Lause modaliseerimisest järeldub enamasti, et kõneleja teadmine pole täiesti kindel. See hinnang väljendub tavaliselt leksikaalsete vahendite abil. Tõenäosusmodaalsus jaguneb tõenäosuskaalal 100% ja 0% vahel sujuvalt astmeteks: täiesti tõsikindel – suure tõenäosusega – keskmise tõenäosusega – väikese tõenäosusega – ebatõenäoline (EKG 1993: 187). Tõenäosuskaala astmeid on eri keeleteadlased esitanud erinevalt. Ellen Uuspõld (1989: 469) on näiteks soome keeleteadlastele tuginedes esitanud järgmise skaala, mis väljendab kõneleja ebakindlust lausesisu paikapidavusest: tõenäoline (üle 50%), võimalik (50%), vähetõenäoline (alla 50%). Tõenäosushinnang põhineb tavaliselt kõneleja arvamusel, kuid võib ühtlasi kajastada ka üldsuse arvamust (Uuspõld 1989: 469). Samuti võib kõneleja edasi anda kellegi teise hinnanguid.

EKGs on eraldi tõenäosushinnangust esitatud võimalikkushinnang, mille põhiasemed on võimalik, paratamatu, mittevõimalik ja mitteparatamatu, hõlmates endas ka dünaamilist modaalsust. Käesolevas uurimuses on tõenäosushinnangu all vaadeldud ka hinnanguid sündmuste võimalikkuse kohta, lähtudes sellest, et kui kirjutaja esitab sündmuse võimalikuna, siis peab ta seda ka teatud tingimustel tõenäoseks.

Leonard Talmy (2000) jõudünaamika mudelist lähtudes võib episteemiline modaalsus olla kõneleja järeldus takistuste olemasolu või puudumise kohta (nt *homme võib juba hilja olla* – praegu takistust ei ole, aga homme võib olla). Takistused võivad olla füüsilised või sotsiaalsed. L. Talmy peab primaarseks füüsilisi takistusi. Simon Winter (1998: 99) aga arvab, et tõenäosushinnangus on olemas impersonaalne jõud, milleks on tõendid, mille põhjal kõneleja midagi arvab. Näiteks lauses *John peaks kodus olema, kuna tuled põlevad* näitab kõneleja, et see tõend sunnib teda järeldama, et John on kodus.

Kognitiivse lingvistika vaatepunktist on hinnangud seisundite ja sündmuste tõlevastavuse kohta inimeste jaoks komponendiks.

Episteemilised hinnangud on tõenäoliselt üldise inimarusaamise põhikategooria. Inimene võrdleb oma oletusi/eeldusi asjade kohta ükskõik millise muu informatsiooniga, mis tal on maailmast, ja teeb siis oma järelduse. (Nuyts 2001: 23)

Mõnikord on eristatud subjektiivset ja objektiivset episteemilist modaalsust. John Lyonsi (1977) järgi väljendab objektiivne modaalsus mõõdetavat võimalust, et situatsioon on tõene või mitte. Objektiivne modaalsus on seotud teaduslike või üldiselt aktsepteeritud spekulatsioonide ja järeldustega. Subjektiivne episteemiline modaalsus sisaldab aga ainult subjektiivset arvamust tõe kohta.

Osa keeleteadlasi ei ole sellise eristusega nõus. Näiteks Jan Nuyts (2001: 34) väidab, et hinnangute puhul saab erineda tõendusmaterjali kvaliteet. Episteemiline hinnang, mis põhineb paremal ja tugevamal tõendusmaterjalil, on objektiivsem. See kuulub tema arvates juba evidentsiaalsuse alla. Evidentsiaalsus ei sisalda aga mingit eksplitsiitset hinnangut asjade tõelevastavuse kohta. Evidentsiaalsuse ja episteemilise modaalsuse vahel on tihe seos ja seepärast on osades modaalsuskäsitlustes loetud evidentsiaalsust episteemilise modaalsuse liigiks (Nt Palmer, Bybee). Ka soome modaalsuseuurija Heikki Kangasniemi (1992) arvates näitavad evidentsiaalsed suhtumisi propositsiooni tõelevastavuse kohta.

Episteemilist modaalsust on liigitatud mitmeti. H. Kangasniemi (1992) on välja toonud kuus tõenäosushinnangu tüüpi: võimalik, tõenäoline, kindel, võimatu, ebatõenäoline ja ebakindel. F. R. Palmer (2001) on jaganud episteemilised otsustused kolmeks: oletuslik (*speculative*), järelduslik (*deductive*) ja eelduslik (*assumptive*). Oletuslik väljendab ebakindlust ja teadmatust (nt *Ta võib olla kontoris*). Järelduslik näitab järeldust, mis on tehtud nähtava materjali põhjal (nt *Ta peaks olema kontoris* – tuled põlevad). Eelduslik otsustus on järeldus sellest, mis on üldiselt teada (nt *Ta on kindlasti kontoris* – ta alustab alati kell 8).

Susan Conrad ja Douglas Biber (2000: 59) jagavad episteemilise hinnangu viieks liigiks:

- 1) näitab kindluse või kahtluse astet propositsiooni suhtes, nt *võib-olla, kahtlemata*;
- 2) kommenteerib propositsiooni tegelikkusele vastavust, nt *tegelikult*;

- 3) näitab, et propositsioon on mingil viisil ebatäpne, nt *me mõlemad tantsisime, kui ta nagu kukkus ja minestas*;
- 4) viitab informatsiooni allikale kas otse (nt *tema sõnul*) või kaudselt (*väidetavalt*);
- 4) piiritleb informatsiooni või annab vaatenurga, millal propositsioon on tõsi, nt *enamikul juhtudel, meie vaatenurgast*.

Episteemiline modaalsus on seotud teadmiste vahendamisega, autor väljendab oma arvamusi tõe kohta (Fairclough 2003: 167). Hinnangulisi väljendeid kasutatakse selleks, et saavutada diskursuses teatud eesmärki, mõju lugejale/kuulajale. Modaalsete vahenditega kohandatakse lausungit *strateegiliselt* vastavalt kirjutaja ja lugeja vahelisele suhtele (nt viisakuse eesmärgil, hooplemiseks või tagasihoidlikkuse väljendamiseks, asjade tähtsuse vähendamiseks) ning tegeliku suhtlussituatsiooni omadustele. (Nuyts 2001: 44)

Kõneleja/kirjutaja valib alati keelelised vahendid lähtuvalt oma eesmärgist. Ta ei pruugi muidugi seda eesmärki avalikult paljastada, vaid peidab selle teksti. Seega on olemas põhjused, miks kirjutaja valib oma teksti konkreetseid väljendusvahendid. Kui keeles on näiteks ühe semantilise kategooria väljendamiseks erinevaid võimalusi, siis peavad selleks olema ka põhjused, mis tingivadki erinevate keeleliste vahendite kasutuse eri eesmärkidel.

Episteemiline modaalsus on juhtkirjades seotud nii mineviku, oleviku- kui ka tulevikusündmustega. Minevikust rääkides võib kõneleja anda hinnangu sündmuste võimalikkuse kohta. Ta väljendab lihtsalt oma arvamust, mis tema arvates oleks võinud juhtuda, kuid ei juhtunud. Samuti võib ta esitada oma arvamuse sündmuste põhjuste kohta. Sel juhul on ta minevikusündmuste hindaja rollis, kuid hinnanguga võib seostuda ka kritiseerimine. Tõenäosushinnanguga edastatakse suhtumist ka olevikus toimuvasse. Kõige rohkem kasutatakse aga tõenäosust märkivaid vahendeid tuleviku ennustamiseks, kuna tulevikulisus on juhtkirjadele iseloomulik. Näidatakse, kuidas tulevikus asjad kõneleja arvates on. Tuleviku ennustamiseks ei kasutata tihtipeale modaliseerivaid vahendeid, vaid esitatakse oletus kindla kõneviisi väitlausena, viidates tulevikusündmustele kui vältimatutele faktidele.

Varem on nimetatud, et eri diskursuserollid võivad avalduda juhtkirja eri struktuuriosades. Ei saa öelda, et mingis osas või voo-

rus oleks mingi roll domineeriv. Teadja roll on aga selles suhtes teistest erinev. Suhestades teadja rolli triaadidega, on näha, et teadja positsioonis esineb kirjutaja kõige sagedamini olukorra kirjeldamise vóorus, kuna triaadi alguses esitatakse lugejale infot, mis ongi teadja rolli funktsionaalne eesmärk.

Episteemilist modaalsust võivad väljendada modaalsed adverbid, adjektiivid, mentaalset protsessi väljendavad verbid ja modailverbid. Grammatilistest vahenditest väljendavad tõenäosushinnangut veel kõneviisid. Eesti keele tõenäosushinnangut väljendavatest vahenditest on ülevaade esitatud EKG-s (1993) ning Ellen Uuspõllu modaalsust käsitlevas artiklis (1989).

4.3.2. Teadja rolli väljendumine lauses

4.3.2.1. Modaalsete vahendite puudumine

Teadja rolli väljendamiseks ei pea lauses olema spetsiaalseid keelelisi vahendeid, mis viitaksid vastavale suhtlusrollile. Teadja rolli puhul esitatakse tekst kindla kõneviisi väitlausena. Kindla kõneviisi funktsiooniks on millegi tõdemine. Kirjutaja esineb sellistes lauses asjade ja sündmuste teadja ning seletajana, kelle ülesandeks on anda lugejale informatsiooni. Esitavaks teabeks võivad olla faktid, mille puhul pole viidatud teateallikale. Teadja rolli väljendavad laused on enamasti jaatavad, mis tugevdab seda rolli.

- (102) Ligi kaks kolmandikku Eesti elanikest on USA võimaliku sõjakäigu vastu ega soovi ka oma kodumaa osalemist selles konfliktis. (PM 08.02)
- (103) Paljude eelnõude hulgas, mis tööd lõpetaval riigikogul seaduseks vormistamata jäävad, on ka keskerakondlaste Mihhail Stalnuhhini ja Vladimir Velmani esitatud vähemusrahvuste seadus. (EPL 12.02)

Kui aga sündmus või olukord, millest kirjutatakse, ei ole päris kindel fakt, siis võib lausesse olla lisatud ka allikas, mille põhjal kirjutaja nii väidab. Järgnevas näites viidatakse kirjutaja teadmiste allikale impersonaalivormiga, konkreetset allikat nimetamata (*avaliku saladusena räägitakse*).

- (104) Avaliku saladusena räägitakse aga sellest, et ehitussektoris kehtib nn. 10%line komisjonitasu ehituse maksumusest, millega õnnelik tellimuse saanud ettevõtte tänab tellijat väljavalimise eest. (SLÕL 06.02)

Üldise tõena esitatakse juhtkirjades ka subjektiivseid arvamusi. Sel juhul on tegemist interpersonaalse metafooriga, teadja rolli esiletoomiseks jäetakse lausest välja modaalsed vahendid, mis viitaksid, et tegu on arvamuse/hinnanguga. Interpersonaalse metafoori abil on võimalik implitseerida subjektiivne arvamus tõseks olukorrad kirjelduseks.

- (105) Põlvkondadevahelise vastuolu, mis sotsiaalministeeriumis käärib, on ühelt poolt tinginud noore kantsleri juhtimisstiili, teisalt personalipoliitika. (EPL 08.02)

Teiseks interpersonaalse metafoori liigiks juhtkirjades on viitamine tulevikusündmustele kui vältimatutele faktidele, jättes jällegi mainimata, et see on kirjutaja enda arvamus. Järgneva näite puhul peab kirjutaja tõenäoliseks, et märtsini on Res Publica toetus üsna suur, kuid ta esitab oma ennustuse kindla faktina.

- (106) Märtsini püsib Res Publica kindlalt kätte võidetud toetuse laineharjal. (EPL 22.10)

Teadja rolli tugevdamiseks ja info objektiivsuse rõhutamiseks võib lauses olla nimetatud ka teateallikas. Nii saab kirjutaja viidata, et tema ei kanna vastutust info tõlevastavuse eest, kuid saab näidata ennast asjadest informeeritud teadjana. Kokku esines vaadeldud juhtkirjades teateallikas 29 lauses: Postimehes 18 lauses, Eesti Päevalehes 9 lauses ja SL Õhtulehes 2 lauses. Siit on selgelt näha, et just Postimees peab vajalikuks kasutada teadja rolli tugevdavaid argumente, viidates usaldusväärsuse tagamiseks info päritolule. Samas näitab see ka seda, et Postimehe juhtkirjades kirjeldatakse rohkem verbaalseid sündmusi: mida keegi kusagil ütles. Teateallikat representeeritakse verbaalse protsessi osalisena, öeldu sisu on enamasti edasi antud refereerimisega (näide 107), kuid mõnikord ka tsitaadina (näide 108).

- (107) Aprillis 2000 teatas Vladimir Putin, et on võitnud Tšetšeeni sõja ja olukorda vabariigis hakkavad kontrollima siseministeeriumi jõud. (EPL 25.10)
- (108) "Inimesed on muutnud küsitavaks isegi iseenda olemasolu, kui nad interneti jututubades väidavad, et nad on keegi teine. Lojaalsus ettevõttele, riigile ja abikaasale on kadunud..." kuulutas möödunud reedel Pärnus juhtimiskonverentsil esinenud Stockholmi majanduskõrgkooli professor Jonas Ridderstrale. (EPL 23.10)

Toetudes V Heikkineni (1999: 145) liigitusele, saab analüüsitud juhtkirjades teateallikaga seoses kasutatud ütlemissõnad jagada kolme rühma:

- neutraalne ütlemissõna (Gen+sõnul, *ütleva, rääkima, tõdema*);
- kommunikatsiooni laadi iseloomustav sõna (*teatama, toonitama, väitma, tunnistama, põhjendama, meenutama, raporteerima, soovitama*);
- suhtumist väljendav sõna (*nõus olema, südamele panema*).

Kommunikatsiooni laadi iseloomustavaid sõnu oli kasutatud 15 lauses ja neutraalseid ütlemissõnu 12 lauses, suhtumist väljendav sõna esines ainult 2 lauses. Kõige sagedamini esinesid sõna *ütleva* (6 korda) ja Gen+sõnul (4 korda).

Juhtkirjades esinevad teateallikana võimukandjad (need võivad olla nii konkreetsed poliitikud kui ka metonüümiliselt kasutatud riiginimed), spetsialistid, organisatsioonid ja firmad, kuid metafoorselt võib selleks olla ka abstraktne mõiste. Verbaalse protsessi agendi positsioonis on juhtkirjades nimetatud selliseid abstraktse tähendusega substantiive, mis viitavad mingile dokumendile (näide 109).

- (109) Just läbikukkunud riigid nagu Afganistan kujutavad endast suuremat ohtu kui tugevad riigid, nii *ütleva eelmisel kuul vastu võetud USA rahvuslik strateegia* ja sellega jääb nõustuda ka Eestil. (PM 07.10)

Võimukandjatest on refereeritud nii üksikisikute (näide 110) kui ka riikide ütlusi (näide 111). Spetsialistid on esitatud nii üksikisiku

(näide 108) kui ka kollektiivse rühmana (näide 112). Firmede ja organisatsioonide puhul on alati täpselt nimetatud, kelle arvamusi ja ütlusi edastatakse (näide 113).

- (110) Sellega kaasnes Euroopa Komisjoni presidendi Romano Prodi tugev toetus laienemise rahastamiseks, *Prodi sõnul* on ühenduse mittelaienemine kulukam kui selle laienemine. (PM 10.10)
- (111) Nii *tõdes Prantsusmaa*, et kui tõesti muud üle ei jää, pole välistatud ka Iraagi desarmeerimine jõudu kasutades – veel mõned nädalad tagasi oli Prantsusmaa ähvardanud sõttamimekule veto panna. (PM 06.02)
- (112) *Mõnedki koolijuhid on otse välja öelnud*, et astusid erakonda selleks, et koolile rohkem raha saada. (EPL 05.02)
- (113) Võib olla on siiski õigus *arstide liidul, kes väidab*, et asi pole niivõrd rahas, kuivõrd üldises ebakindluses tervishoius. (EPL 06.02)

Kõige rohkem on juhtkirjades viidatud võimul olijate väidetele.

4.3.2.2. Leksikaalsed vahendid

Tõenäosuse eri astmete väljendamiseks on modaalset sõna kasutatud kokku 182 lauses. Kõige rohkem esineb modaalverbe (79 lauses) ja adverbide (75 lauses). Adjektiive oli kasutatud 25 korral, verbe 11 korral ja muid modaalseid väljendeid 3 korral. Kasutatud modaalsõnad ja nende esinemissagedus oli järgmine.

Adverbid: *tõenäoliselt* (15), *kindlasti* (12), *ilmselt* (11), *ehk* (9), *võib-olla* (8), *vaevalt* (4), *tegelikult* (2), *usutavasti* (2), *ilmtingimata* (1), *loomulikult* (1), *arvatavasti* (1), *vaieldamatult* (1), *eeldatavasti* (1), *tahes-tahtmata* (1), *tõepoolest* (1), *väidetavalt* (1), *küllap* (1), *nähtavasti* (1), *teadagi* (1), *teatavasti* (1).

Adjektiivid: *võimalik* (13), *kindel* (5), *selge* (3), *paratamatu* (1), *võimatu* (1), *väheusutav* (1), *kahtlane* (1).

Mentaalsed verbid: *arvama* (3), *veenduma* (3), *teadma* (3), *oletama* (1), *uskuma* (1).

Modaalverbid: *võima* (26), *saama* (19), *pidama* (15), *näima* (14), *tunduma* (4), *pruukima* (4), *paistma* (1).

Järgnevalt on vaadeldud tõenäosushinnangut märkivaid sõnu nende tugevusastme järgi ehk siis selle järgi, milline on väidetes kirjutaja roll – kas ta esineb enesekindla või kõhkleva ja ebakindla teadjana. Enesekindlat teadmist väljendavad nii suurt kui ka väikest tõenäosust väljendavad sõnad. Kõhklev ja ebakindel teadja peitub keskmist tõenäosust näitavate sõnade kasutamises.

Üks tavalisemaid episteemilise modaalsuse väljendusvahendeid juhtkirjades on modaalne adverb. Modaaladverbid on erineva intensiivsusega ja asuvad tõenäosuskaala eri punktides. Modaaladverbi kasutamine annab lausele tugeva hinnangulise tähenduse, kuigi kirjutaja ei ütle, et tegemist on subjektiivse arvamusega. Modaaladverbide kasutamisega teeb kõneleja oma ütluse kas pehmemaks või tugevamaks. Osad adverbid sisaldavad oma tähenduses ka evidentsiaalset komponenti (Nuyts 2001: 57). Tõenäoliselt on see nende kasutamise üheks põhjuseks.

Tugevat tõenäosust, millegi paratamatust väljendavad adverbid *ilmtingimata* ja *tahes-tahtmata*:

- (114) Meil ei ole *ilmtingimata* õigeid ja valesid erakondi, on ainult puhtama ja määrdunuma südametunnistusega inimesed neis. (EPL 03.02)
- (115) *Tahes-tahtmata* jõutakse niiviisi kuldsele keskteele, mis, arvestades eesti kultuuri mitmekesisust ja üldist viljakust, näibki olevat ainuvõimalik kriteerium preemiate määramise komisjonile otsuse langetamiseks. (PM 14.02)

Kuna näites (114) on tegemist eitusega, siis ei väljenda lause paratamatust, täielikku kindlust, vaid pigem võimalikkust. Näites (115) on kirjutaja kindel, et nii juhtub.

Lause täielikku tõelevastavust märgivad *tõepoolest*, *teatavasti*, *kindlasti*, *vaieldamatult*, *teadagi*, *tegelikult* ja *loomulikult*.

- (116) Seos riigi sotsiaal- ja tervishoiukulutuste ning palgalt makstava sotsiaalmaksu vahel on *tõepoolest* paljude töötajate jaoks ähmane. (EPL 23.10)
- (117) Tasuta lõunaid *teatavasti* pole. (SLÕL 16.10)
- (118) *Kindlasti* on see asjaosalistele kurb ja valus, ent legendidelgi on oma aeg ja ruum. (PM 13.02)

- (119) Rahvusvahelise ekspertžürii otsus, et Eestit esindab tänavu Eurovisioonil rockbänd Claire's Birthday lugu "Eighties Coming Back" seab Eesti *vaieldamatult* julge sammu ette. (EPL 10.02)
- (120) Kuigi esialgsed spekulatsioonid andsid mõistetavatel põhjustel alust kahtlustada kõigepealt muulastest kurjategijaid, oli siiski tegu kohaliku protestijaga, mis *teadagi* ei kahanda ega tee olematuks juhtunu traagilisi tagajärgi. (SLÕL 14.10)
- (121) *Tegelikult* konsulteerib NATO niigi kogu aeg, sellise käigu andis Türgi aga märku, et teised pole temast piisavalt kiiresti ja piisavalt hästi aru saanud. (PM 12.02)
- (122) Aga *loomulikult* langevad poripritsmed kõigile erakonna liikmetele, kui selle juhtfiguurid oma väljapaistvaid patuseid liiga innukalt kaitsma tõttavad. (EPL 03.02)

Nende adverbide kasutamisega rõhutab kirjutaja oma väite kindlust. Esitab ennast asjade teadjana, jättes ütleмата, et tegemist on kirjutaja arvamusega. Sõnad *teatavasti* ja *teadagi* on tähenduselt sarnased, nende kasutamisega viitab kirjutaja, et öeldu ei ole ainult tema arvamus, vaid see tugineb ühiskonnas laiemalt omaksvõetud arvamusele. Kirjutaja teeb ennast sellega lugejale lähedasemaks, kaasab lugeja oma väidetesse, viitab, et ka lugeja teab seda. Nende kahe adverbi tähenduses sisaldub evidentsiaalsus, viidatakse mingile umbmäärasele allikale, kusagilt on teada, et see on nii. Juhtkirjades on evidentsiaalide peamine funktsioon toetada argumente, et rõhutada ajalehe tõsidust ja sõltumatust (Le 2004: 706).

Sõna *kindlasti* näitab, et väites ei ole mingit põhjust kahelda. Adverb *vaieldamatult* viitab juba ette vastuargumentide puudumisele. Adverbid *tõepoolest*, *tegelikult* ja *loomulikult* rõhutavad öeldu tõsikindlust. V Heikkinen (1999: 228) nimetab selliseid adverbide loomulikustamisadverbideks, mis esitavad lause sisu vastuvaieldamatuna, sellisena, et kõik peaks seda võtma loomuliku tõsiasjana. Tihtipeale kasutatakse neid aga siis, kui asi ei tundu lugejale tingimata iseenesest mõistetavana. Sel juhul on tegemist oma arvamuse pealesurumisega, eesmärgiga saada lugeja heaks kiitma midagi, mida muidu on raske heaks kiita.

Suurt tõenäosust väljendavad *tõenäoliselt*, *ilmselt*, *arvatavasti*, *nähtavasti*, *küllap*, *eeldatavasti* ja *usutavasti*:

- (123) 1990-ndate lõpus oli uurijatel ja kohtuvõimul pealehakkamist juba rohkem, aga Maapanga juhtumis jäi see realiseerimata: ainsaks karistatud patuoinaks jääb *tõenäoliselt* Malle Eenmaa, sedagi kaheldava kuritegelikkusega, kuid kergesti välja nopitava teo eest. (EPL 19.10)
- (124) Võltsvaatemänge enese auks ja ülistuseks on rahva raha eest korraldanud *ilmselt* iga võim igal ajal ja igal pool. (PM 23.10)
- (125) Kuigi nädalajagu päevi kestnud skandaal võib ehk kergitada pisut opositsiooniliste Isamaaliidu ja Res Publica toetust, avaldub selle suurim mõju *arvatavasti* hoopis valimisaktiivsuses. (EPL 04.02)
- (126) Muistset põhimõtet, mille järgi iga vald peab oma vaesed toitma (ja oma lapsed kasvatama), ei ole *nähtavasti* lõpuni mõistetud ja omaks võetud. (EPL 12.10)
- (127) Põhjused olid samad ja *küllap* läheb nii ka nüüd. (PM 17.10)
- (128) *Eeldatavasti* leitakse see summa pärast koostööleppe sõlmimist rahvusvahelise IAVI fondiga. (PM 03.02)
- (129) *Usutavasti* jääb tema nimi ka edaspidi püsivalt seotuks mure ja lootusega meie rahva püsimajäämisest. (PM 04.02)

Adverb *küllap* on järeldav, näitab, et juhtus enne nii ja juhtub ka nüüd. Kommentaariadverb *tõenäoliselt* rõhutab võrdlust mingi 'üldise objektiivse tõega', jättes märkimata, et tegemist on kirjutaja subjektiivse hinnanguga (Heikkinen 1999: 218). Seda sõna kasutatakse peamiselt tuleviku ennustamiseks. *eeldatavasti* näitab, et on mingid põhjused/eeldused, mille põhjal kirjutaja arvab, et asi on nii.

Lauses võib olla esitatud ka argumente, miks kirjutaja väidet on põhjust võtta teadmisenä. Näiteks lauses (130) toetub kirjutaja järeldus varem toimunud. Lauses (131) on eksplitsiitselt väljendatud ka hinnangu andja. Kuna aga verb *mõistma* viitab nõustumisele, arusaamisele, siis ei ole tõenäosushinnang otseselt seotud kirjutajaga, vaid see on kellegi teise hinnang, mida kirjutaja aktsepteerib.

- (130) Kui alguse järgi otsustada, siis eesmärgi esimese ja vähemkõlavama poole täitmisega saab Vaata Maailma *tõenäoliselt* hõlpsasti hakkama. (EPL 15.10)

- (131) *SL Õhtuleht mõistab*, et sõda on *tõenäoliselt* ainus vahend, et nn. kurjuse telje riikide ja terrorismikolletega arveid klaarida. (SLÕL 07.02)

Semantiliselt võivad adjektiivid ja adverbid olla enam-vähem samaväärsed, nt *tõenäoliselt* = *on tõenäoline* (Nuyts 2001: 57). Kasutusfunktsioonilt ei ole aga modaaladverbid ja -adjektiivid võrdsed. Adjektiividega vormistatakse hinnang omaette pealauseks. See teeb hinnangu osa rõhutatumaks ja esiletõstetumaks võrreldes lauseadverbiala kasutamisega.

Hinnanguline adjektiiv esineb pealauses (tavaliselt koos *olema*-verbiga) ja see, millele hinnangut antakse, kõrvallauses. Adjektiivid *kindel*, *selge* ja *paratamatu* väljendavad täit tõsikindlust.

- (132) Ja nii *on kindel*, et soodusravimite seaduslik 20 protsendi piir saavutatakse *kindlasti*. (PM 05.02)
- (133) Samas *on ka selge*, et ei ole *võimalik* teha eraldi määrusi kruusakattega teede, linnatänavate ja suurte maanteede jaoks. (PM 11.10)
- (134) Näib *paratamatu*, et tee avamiseks ajaloo- ja kunstitõe peab iga ühiskond lähimineviku käsitlemisel läbi elama plakatikunsti etapi. (EPL 24.10)

Näide (132) on huvitav selle poolest, et on kasutatud kaks korda samatüvelist tugevat tõenäosust märkivat sõna, millega rõhutatakse kirjutaja ennustuse paikapidavust.

Kognitiivsetest verbidest märgivad enesekindlat teadjat *teadma* ja *veenduma*. Kognitiivne verb esineb pealauses ning modaliseeritav lause vormistub kõrvallausena.

- (135) *SL Õhtuleht on veendunud*, et suurem osa tänasest 101 riigikogulasest ei leia endale iialgi sama tasuvat tööd. (SLÕL 14.02)
- (136) Kuigi *on teada*, et tervishoiuasutustes, nende seas haiglates, liiguvad väga suured summad. (EPL 05.02)

Mentaalsete verbide kasutamisega saab kirjutaja ennast isiklikumalt siduda teksti ja lugejaga. Predikaatne seos subjektiga rõhutab, et tegemist on subjekti seisukohaga. Verbi *teadma* on juhtkirjades

alati kasutatud koos eituse ja pronoomeniga *meie* (näide 137) või *da*-infinitiivis koos *olema*-verbiga (näide 136). Eituse puhul ei esi- ne kirjutaja enesekindla teadjana, vaid sellega väljendatakse, et tal puudub info vastava teema kohta.

- (137) *Me ei tea*, kas isamaalise abilinnapea Liisa Pakosta ajal ametisse nimetatud Kirsman oli poliitiline figuur või mitte. (SLÕL 06.02)

Mentaalsete verbide tähenduses sisaldub ka evidentsiaalne tähenduskomponent. Seda on peetud peamiseks põhjuseks, miks kõneleja valib selle teiste alternatiivsete episteemiliste väljendusvahendite hulgast. (Nuyts 2001. 122.)

Kõneleja/kirjutaja kasutab mõnikord mentaalset verbi, kui tahab vähendada oma positsiooni tähtsust. See võib ilmned näiteks, kui kõneleja teab suhtlusteemast rohkem kui tema vestluskaaslane, kuid ei taha oma üleolekut näidata, et mitte olla üleolev, ülbe või pealesuruv ja/või mitte lasta taustaerinevustel mõjutada suhtlust. Mentaalseid verbe kasutatakse tihti tugevate väidete pehmendamiseks. Näiteks kui kõneleja kardab, et ta võib solvata kuulajat või talle haiget teha. (Nuyts 2001: 163–164.)

Tuleviku ennustamiseks kasutatakse juhtkirjades sageli modaalverbi *pidama*, mis väljendab suurt tõenäosust. M. Erelt (2001: 22) nimetab *pidama* sellist kasutust nn järelduslikuks evidentsiaalsuseks. Kõneleja usub, et sündmus on kindel või väga tõenäoline. Verb on kas indikatiivis või konditsionaalis. Juhtkirjades on enamasti tulevikule viitamisel *pidama* konditsionaalivormis. Konditsionaali kasutamist võib tõlgendada nii, et tuleviku ennustamine on seotud teatud tingimustega. Näites (138) on see tingimus ka välja toodud (*lubaduste põhjal*):

- (138) Täna on riigikogus taas võimalik eelnõusid menetlusse anda ning lubaduste põhjal *peaks* kümme aastat tagasi heaks kiidetud “Riigikogu liikmete ametipalga, pensioni ja muude sotsiaalsete garantiide seaduse” kohta vähemalt kolm põhjalikku muutmise eelnõud tulema. (EPL 07.10)

Tõenäosuse väljendamiseks kasutatakse ka modaalverbi *saama*, mis koos *da*-infinitiiviga väljendab võimalikkust tahtele allumatute situatsioonide puhul ja üldisikulisel lauses (Uuspõld 1989: 472). Tuumverbide kasutuse uurimuse andmetel (Pajusalu jt 2004: 24) on üle poole *saama* ja *da*-infinitiivi sisaldavatest fraasidest eitavad, väljendades millegi toimumise võimatust. Sama võib väita ka juhtkirjade analüüsi põhjal. Vahel on *saama* kasutused ka õnnestumise tähenduse varjundiga, nt *muusikaks ei saanud seda õieti nimetada* näitab et on mingid omadused, mis takistavad seda liigitamast muusikaks (Pajusalu jt 2004: 25). Sarnane näide esines ka käesoleva uurimuse materjali hulgas. Eituse puhul peegeldub lauses kindel teadmine.

- (139) Juhtumit, kus väidetav isa levitas internetis ringkirja 8-aastase müasteeniahaige Triinu abistamispalvega ning rahakogumisega Hansapangas avatud kontole, *ei saa* muud moodi nimetada. (EPL 17.10)

Lisaks adverbidele, adjektiividele, kognitiivsetele verbidele ja modaalverbidele võivad tõenäosust väljendada ka muud leksikaalsed vahendid. Näiteks võib kasutada substantiive (nt *tõenäosus*, *lootus*) ja erinevaid väljendeid (*kindla peale*).

- (140) Nii Tallinnas kui Tartus jätkab *suure tõenäosusega* linna-juhtimist Keskerakonna ja Reformierakonna kaksikliit. (PM 22.10)
- (141) *Kindla peale* on aga Claire's Birthday Eurovisioonile saatmises mängu ilu. (EPL 10.02)

Kõhklev teadja peegeldub lausetes, mis sisaldavad keskmist tõenäosust märkivaid vahendeid. Keskmist tõenäosust näitavad *võib-olla* ja *ehk*, mis väljendavad võimalikkust, oletust millegi kohta. Näites (142) on kirjutaja lihtsalt esitanud oma arvamuse sündmuste/seisundite kohta, miks see võis nii olla, kuid ta ei ole selles kindel. Adverb *ehk* viitab oletatavale võimalusele, mis võib samas olla ka loodetav võimalus (EKSS I, 2). Kirjutaja arvates on võimalik, et ennustatu saab tegelikkuseks, kuid ta ei ole selles kuigi kindel. Näites (143) sisaldub lisaks võimalikkusele ka lootus, kirjutaja

soov. Mõlemat adverbi on kasutatud nii minevikust, olevikust kui ka tulevikust rääkides.

- (142) Tankirünnakut ei tulnud kunagi — aga ei tulnud *võibolla* just seetõttu, et NATO liitlasväed seda täies ettevalmistuses ootasid. (PM 12.02)
- (143) Olukord *ehk* leebuks, kui USA ja/või ÜRO relvainspektorid esitaksid tõendeid massihävitusrelvade kohta. (SLÕL 07.02)

Adverb *väidetavalt* sisaldab evidentsiaalsust, kirjutaja distantseerib ennast lausesisu paikapidavusest ja seepärast kasutab adverbi, mis viitab kaudselt teateallikale. Kirjutaja ei võta endale väite sisu eest vastutust.

- (144) Siinsed ärituused viisid ta *väidetavalt* kokku ei kellegi muu kui Vladimir Putini, kindral Aleksandr Lebedi ja multimedialise Borisss Berezovskiga isiklikult. (PM 09.10)

Adjektiividest märgib keskmist tõenäosust *võimalik*, mis esines nii mineviku-, oleviku- kui ka tulevikusündmuste puhul. Adjektiivi *võimalik* võib kasutada ka täiendina nimisõna fraasis, näidates vastava sündmuse võimalikkust (näide 146).

- (145) *Võimalik*, et sotsiaalministeeriumi sisehaiguse põhjuseks on see, et otsused ei ole olnud läbipaistvad. (EPL 08.02)
- (146) Teistel pole midagi vastu panna ja tulemuseks on keskera-kondlaste *võimalik* triumf ka kevadistel valimistel. (SLÕL 22.10)

Adjektiiv *võimalik* esines nii mineviku-, oleviku- kui ka tulevikusündmuste puhul. Sõna *võimalik* võib kasutada ka õpetamise puhul, nagu näites (147), kus tugevat õpetamist väljendatakse nii, nagu teisiti ei saakski toimida.

- (147) Soovitus jätta Tallinnas meeleavaldus ära on nõuanne, millest *pole võimalik* keelduda. (SLÕL 11.02)

Mentaalseid protsesse tähistavatest verbidest väljendavad keskmist tõenäosust *arvama*, *uskuma* ja *oletama*. Enamasti asuvad mentaal-

sed verbid episteemilise skaala erinevates punktides. Kuid see ei kehti kõikide verbide kohta, nt *uskuma*, *arvama*, *oletama* on suhteliselt lähedased. Need lihtsalt näitavad, et on kuskil positiivsel skaala poolel. (Nuyts 2001: 110–111)

- (148) *Võib arvata*, et nõukogude okupatsioonita oleks esilinastus toimunud aastakümneid varem. (EPL 24.10)
- (149) Euroopa Komisjoni eilne eduaruanne Eesti ja muudegi kandidaatmaade kohta *lisab julgust oletada*, et Euroopa Liidu kümne maaga laienemine saab 2004. aastal teoks. (PM 10.10)
- (150) *Me ei usu*, et kohalike valimiste eel erakondade poolt pakutud summa, kõikides 7 ja 3 miljoni vahel, vastaks tõele. (SLÕL 09.10)

Näites (150) esineb verb *uskuma* eitavas lauses, mis muudab verbi-ga edastatavat tõenäosust. Kui muidu näitab *uskuma* keskmist tõenäosust, siis eituse puhul on tegemist suure tõenäosuse väljendamisega.

Kognitiivseid verbe võib kasutada lauses koos modaalverbiga. Näites (148) lisab *võib* lausele veelgi nõrgema tooni. Näites (149) on ära toodud ka põhjus, millele väide toetub (*Euroopa Komisjoni eilne eduaruanne*).

Modaalverb *võima* on mitmetähenduslik, see võib tähistada nii episteemilist, deontilist kui ka dünaamilist modaalsust. *võima* näitab, et kellelgi on võimalus teha midagi, et keegi oskab, suudab, saab, tohib teha midagi, et miski on võimalik. Modaalverb *võima* väljendab võimalikkust ja keskmist tõenäosust (EKG 1993: 189). Ühetähenduslikult võimalikkuse tähenduses on ta selliste situatsioonide puhul, mis subjekti tahtele ei allu (Uuspõld 1989: 472). Kui on aga mõeldav sõltuvus kellegi tahtest, siis võib ka olla muu modaalne tähendus. Kolmandapöördeline *võib* (*võivad*) väljendab enamasti passiivilaadsena esitatud võimalust (Pajusalu jt 2004: 23). Modaalverb *võima* esineb juhtkirjades lausetes, kus avaldatakse arvamust tulevikusündmuste võimalikkuse kohta. Tegemist on võimalusega, et asjad lähevad nii. Oletuslik tähendus on sellistes lausetes nõrgem.

- (151) Omanäoline ja klassikalisele euromallile mitte vastav rokkilugu *võib* Eurovisioonil vabalt nii triumfeerida kui ka kolinal viimaseks jääda, oli ka finaalijärgsel peol muusikute hulgas üldlevinud arvamus. (EPL 10.02)

Samas *võib* seda modaalverbi kasutada ka mineviku ja oleviku puhul. Minevikusündmuste hindamisel kasutatakse modaalverbi konditsionaalis, räägitakse sellest, mis oleks võinud juhtuda, kuid ei juhtunud. Nendes lausetes *võib* sisalduda ka kritiseeriv suhtumine.

- (152) See *oleks võinud* olla veelgi veenvam, kui USA oleks ajanud rahulikku ja argumenteeritud poliitikat sellest ajast peale, kui Iraagi probleem taas üles kerkis. (PM 06.02)

Oleviku puhul näitab *võima* võimalikkust, et asjad on nii. Kirjutaja ei ole selles kindel, vaid esitab lihtsalt oma arvamuse sündmuste kohta.

- (153) Ametlik koalitsioonikokkulepe *võib* olla vaid sõlmitud leppe n.-õ. jäämäe veepealne osa. (SLÕL 21.10)

Modaalverbid *näima*, *paistma* ja *tunduma* märgivad keskmist tõenäosust. Esinevad koos *vat*-vormi või alistava kõrvallausega.

- (154) Kohati *näib*, et siiani püsib õhus naiivselt räme küsimus kümne aasta tagant. (PM 03.02)
- (155) Sama nippi korرات Tallinna soojahindadega, kusjuures linnavalitsuse valimiseelne soov raporteerida hinnatõusu ärajäämisest *paistis olevat* tunduvalt tugevam kui soojatootja soov hindu kergitada. (SLÕL 16.10)
- (156) Konstantin *tundub olevat* kõverpeeglikangelane, kes pärast pikki otsinguid leidnud endale meelepärase niši. (PM 16.10)

Koos eitusega väljendab võimalikkust ka modaalverb *pruukima*. Kirjutaja väidab teadvat, et asjad ei pea nii olema, vaid võivad olla ka teisiti.

- (157) Terrorism *ei pruugi* lähtuda mitte ainult välismaalt, vaid selle pisik *võib* edukalt idaneda ka kohalikes peades. (SLÕL 14.10)

Väikest tõenäosust näitab adjektiiv *vaevalt*, mis esineb üksnes jaatavais lauseis ja viitab sellele, et kirjutaja ei usu situatsiooni paikapidavusse. Väiksema tõenäosushinnangu puhul esineb kirjutaja enesekindla teadja rollis, olles ise suhteliselt kindel fakti või sündmuse tõe mittevastavuses.

- (158) *Vaevalt* on eriti palju neid, kes suudaksid meelde tuletada näiteks mõnd Kesklinna vanema saavutust, jättes arvestamata alluvate skandaalse Pariisi-sõidu. (SLÕL 23.10)

Väiksemat tõenäosust väljendavad adjektiivid *väheusutav* ja *kahtlane*. Adjektiiv *võimatu* näitab ebatõenäosust, kuid näites (161) väljendab ta koos eitusega väikest tõenäosust. Võrreldes teiste adjektiividega sisaldub sõna *väheusutav* tähenduses viide hinnangu andjale, kuna sõna on tuletatud kognitiivset protsessi tähistavast verbist. Hindajat ei ole küll eksplitsiitselt väljendatud, kuid adjektiiv seob hinnangu andja teksti kirjutajaga.

- (159) Näiteks *on väheusutav*, et miski suudaks väärata Keskerakonna suurt edu ja Edgar Savisaare partei ei kujuneks ka järgmises parlamendis suurimaks fraktsiooniks. (PM 22.10)
- (160) *On kahtlane*, kas valimistevabal aastal oleks nii palju uhkeid avamisi. (SLÕL 18.10)
- (161) Samas *pole võimatu*, et kogu loo puhul on tegemist kahe partei poolt kokkulepitud valimisetendusega, et näiliselt tüli kiskuvad kaasad taas teineteise ebavõrdsesse rüppe saaksid maanduda. (SLÕL 04.02)

Väike tõenäosus peegeldub ka lauses, kus on kasutatud modaalset väljendit *pole ka erilist lootust*.

- (162) *Pole ka erilist lootust*, et oma kampaania peamiselt konkurentide mustamisele rajanud erakonnad istuksid tänasest läbirääkimiste laua äärde läbinisti ausate kavatsustega. (SLÕL 21.10)

4.3.2.3. Konditsionaal

Konditsionaaliga väljendatakse juhtkirjades üsna tihti tõenäosust. Hinnang tõenäosuse kohta on sel juhul tulevikku suunatud, konditsionaali kasutatakse selleks, et avaldada arvamust situatsiooni tõenäosuse kohta tulevikus. Räägitakse sellest, kuidas on tulevikus asjad kõneleja arvates. Seega kaasneb tõenäosusega ka oletuslik tähendus. Tekstiurijad on esile tõstnud, et poliitilise teksti ajasuhetele on üldisemaltki omane tulevikkusuunatus. Tüüpilised on viited tulevikus varitsevatele ohtudele või aset leidvatele muutustele. Veel toimumata tulevikusündmustega spekuloides on kerge sobitada neid oma seisukohtadega, näidata võimalikke positiivseid või negatiivseid arenguid (vt nt Kukk 2000: 131). Soome ajalehtede juhtkirju kriitilise tekstianalüüsi meetodil uurinud V Heikkinen (1999) on pööranud tähelepanu, et tulevikulisus on iseloomulik ka juhtkirjadele. Vähemalt selle tunnuse poolest sarnanevad juhtkirjad poliitiliste tekstidega. Tulevikusündmustele viitamisel on verb konditsionaali olevikuvormis.

Konditsionaali kasutamist võib tõlgendada nii, et see pehmen-dab teadja rolli, et tuleviku ennustamine ei tunduks liiga enesekindel. Eksplitsiitselt ei ole küll väljendatud, et tegemist on kirjutaja arvamusega, kuid implitsiitselt sisaldub see tähendus siiski tingivas kõneviisis.

- (163) Sellega kaasneksid kulud raamatupidamistarkvara ümbertegemisele, raamatupidajate ja ametnike koolitusele. (EPL 23.10)

Lisaks konditsionaalile võib lauses olla ka teisi tõenäosust väljendavaid vahendeid, näiteks tüüpiline kommentaariadverb *tõenäoliselt*.

- (164) Mis kõige olulisem – SAK-i lähenemine *annaks tõenäoliselt* paremaid tulemusi kui riigiametnike oma. (EPL 26.10)

Tunduvalt tagasihoidlikuma varjundi annab konditsionaalivormis tulevikuennustusele adverb *ehk* (näide 143: *olukord ehk leebuks*).

Kirjutaja arvates on võimalik, et ennustatu saab tegelikkuseks, kuid ta ei ole selles kuigi kindel.

Lauses võib sisalduda tõenäosuse puhul ka tingimusi, mis peaksid olema täidetud, et tagajärg/tulemus oleks tõenäoline. Kirjutaja väidab teadvat, millise tagajärgena on esitatud tingimuste täitmine. Tingimusi ja selle tulemusi väljendatakse tavaliselt irreaalsete *kui-siis*-lausetega, kus kõrvallause märgib tingimust ja pealause selle tingimuse täitmise puhul järgnevat tagajärge. Nii pea- kui ka kõrvallause verb on tavaliselt konditsionaalivormis.

- (165) Praktilisema väärtuse *omandaksid* tööandjate ettepanekud siis, kui sotsiaalmaks *muutuks* tänasest veelgi isikustatumaks (näiteks *antaks* võimalus tasuda hambaravi eest rahaga, mis inimene ise on ravikindlustuseks maksnud). (EPL 23.10)

Tingimus ei pruugi alati väljenduda tingimuslausena. Näiteks võib tingimuse välja lugeda lauses esinevast nominalisatsioonist:

- (166) *Infoteede ja inimkapitali eelisarendamine laiendaks* eestlaste võimalusi enda realiseerimiseks ja rakendamiseks, nii linnas kui maal. (EPL 26.10)

Nominalisatsioon on transformeeritav samatähenduslikuks *kui-kõrvallauseks* (*Kui infoteid ja inimkapitali eelisarendataks, siis laieneksid eestlaste võimalused...*). Samuti võib tingimus järelleuda kontekstist, see võib olla esitatud eelmises lauses:

- (167) Nüüd on teisiti – kõigepealt peavad iirlased ütlema referendumil oma arvamuse Nizza lepingu kohta. Iirlaste “ei” *tähendaks* laienemisele poliitilist katastroofi ja seda sõltumata eduaruandest. (PM 10.10)

Tuleviku ennustamise pehmemendamiseks kasutatakse juhtkirjades sageli modaalverbi *pidama* konditsionaalivormi, mis väljendab seda, et sündmus on üsna tõenäoline, kuigi mitte päris kindel.

- (168) Ütles ju eduaruanne sedagi, et kümne kandidaatmaaga *peaks olema* võimalik lõpetada liitumiskõnelused selle aasta lõpuks. (PM 10.10)

Mõnikord esineb tuleviku ennustajana modaalverb *võima*, mis rõhutab lauses rohkem seda, et tegemist on võimalusega, et asjad lähevad nii.

- (169) Ühtpidi viib see kindlasti terrorismivastaste meetmete tõhustamisele, teiselt poolt *võiks* viia paindlikuma lähenemisi viisi otsimisele pikaleveninud sõja lõpetamiseks. (SLÕL 25.10)

Tulevikusündmuste tõenäosuse eri astmete väljendamiseks kasutatakse peale modaalverbide ka modaaladjektiive ning muid hinnangulisi väljendeid: *on kahtlane, pole erilist lootust, on väheusustav*. Selliste väljenditega algavate lausete kõrvallausete verb on juhtkirjades sageli konditsionaalivormis. Näited on esitatud eelmises alapeatükis.

Teadja roll väljendub juhtkirjades nii kindla kõneviisi väitelausetes kui ka modaalasust väljendavates keelelistes vahendites. Modaalsete vahendite kasutamine viitab kommenteeritava protsessi tõenäosuse astmele. Protsessi võimalikkus ei ole seotud teadmise ebakindlusega. Kirjutajat saab tõlgendada teadjana nii juhul, kui ta esitab protsessi kindlalt toimuvana, kui ka siis, kui ta esitab selle võimalikuna või ebakindlana. Nii mineviku- ja olevikusündmuste hindamisel kui ka tulevikusündmuste ennustamisel jätab juhtkirja sissekirjutatud teadja tihti peale ütlemata, et tegemist on oletusega, vaid esitab arvamusi kui fakte.

4.4. Tunnustaja

Lisaks juhtkirjale tüüpilistele õpetaja, kritiseerija ja teadja rollile võib juhtkirja kirjutaja mõnikord konstrueerida endale ka mõne muu rolli. Need rollid ei ole aga nii kesksed kui kolm eespool analüüsitud rolli. Juhtkiri võib kommenteerivate sündmustega ka rahul olla, hinnata neid positiivselt ja tunnustavalt. See diskursuse-roll on seotud positiivse väärtushinnanguga, olles vastandmärgiline kritiseerija rollile. On ajakirjandusele tüüpiline, et tunnustamist esineb tunduvalt vähem kui kritiseerimist. Tavapärane on anda hinnang praegusele olukorrale või juba toimunule, aga analüüsiga

on hõlmatud ka juhud, kus positiivne väärtushinnang on tulevikku suunatud. See sisaldub soovlauseses ja õpetavates lauseses, kust järeldub see, mis kirjutajale meeldiks. Õpetaja rolli juures on viidatud sellele, et tihtipeale ei ole võimalik eristada soovi ja soovitud. Lauseid verbiga *tahtma* on analüüsitud õpetaja rolli juures ning muid soovi väljendavaid vahendeid käesolevas alajaotises.

Tunnustaja nagu kritiseerijagi roll väljendub enamasti leksikaalsete vahendite abil. Oma hoiaku edasiandmiseks võib lausesse lisada positiivset hinnangut märkivaid sõnu, mis annavad lausele tugeva hinnangulise ja emotsionaalse sisu. Kuid lausest võib välja lugeda positiivse hoiaku, ilma et seal oleks eraldi sõnu, mis väljendaks spetsiaalselt positiivset suhtumist. Näiteks räägitakse järgmises lauses Aino Järvesoost, kelle tegusid kiidetakse.

- (170) Temast sai Eesti suurim eraannetaja, kes käis välja väga palju raha väga konkreetseteks tegudeks, et kas või veidigi tagasi hoida iibekõvera ohtlikku languskraadi. (PM 04.02)

Selles näites seostatakse iibe langusega sõna *ohtlik*, viidates sellega, et kirjutaja arvates on nähtus halb, järelikult on selle vastu seisimine (*tagasi hoida*) hea. Tagasihoidmisega seostatavad väljendid (*suurim eraannetaja, väga palju raha, konkreetsed teod*) saavad niiviisi positiivse väärtuse.

Kokku esines vaadeldud juhtkirjades 40 lauses positiivne hinnangusõna. Kõige tavalisem viis oma hoiakute väljendamiseks on erinevate hinnanguadjektiivide lisamine lausesse. Hinnanguadverbe ja -verbe kasutatakse märksa vähem ning hinnangusubstantiive leidis mõni üksik.

Hinnangut sisaldavad verbid, mis väljendavad mentaalseid protsesse. Hinnanguverbi tekstiline iseärasus on, et see käib mingi tegevuse või situatsiooni kohta ja seda kasutatakse alati pealause verbina, millele järgneb kõrvallause selle infoga, mis autorile meeldib või ei meeldi. Positiivset hinnangut väljendati juhtkirjades 7 erineva verbiga 15 lauses. Hinnanguverbidest oli kõige rohkem kasutatud verbi *lootma* (7 korda), mis on tulevikku suunatud ja näitab autori soovi, seda, milline olukord meeldiks kirjutajale, mida ta ootab tulevikult. Samuti on tulevikku suunatud verbi *ootama* kasutus.

- (171) Esialgu jääb vaid *loota*, et Afganistan suudab stabiilsust säilitada ja areneda normaalseks riigiks. (PM 07.10)
- (172) Ei jää muud üle, kui *oodata* ja *loota*, et lähipäevil kompromiss siiski tuleb. (PM 12.02)

Ühel korral esinesid verbid *meeldima*, *pöialt pidama*, *tähelepanu väärima*, *aru saama* ja kahel korral verb *mõistma*.

- (173) SL Õhtulehele *meeldib*, et Rüütel – ainsa Eesti riigijuhina – muretseb rahva tuleviku pärast. (SLÕL 03.02)
- (174) Tuleb *tõsiselt pöialt pidada* Eesti teadlasele Mart Ustavile, et tema globaalse tähendusega uuringud HIV-vaktsiiniga saaksid edukalt jätkuda. (PM 03.02)
- (175) *Tähelepanu väärib* seegi, et rahalise stabiilsuse tagamiseks ei ole Vanalinnastudio võtnud suunda põlatud padukommertsitotaaalsele ekspluateerimisele. (PM 13.02)
- (176) Me *saame aru* – selleks, et vaadata kaugele, peab astuma väikesi samme. (SLÕL 03.02)
- (177) SL Õhtuleht *mõistab*, et sõda on tõenäoliselt ainus vahend, et nn kurjuse telje riikide ja terrorismikolletega arveid klareerida. (SLÕL 07.02)

Kõige suurema intensiivsusega on neist verbidest *meeldima* ja *tähelepanu väärima*. Verbid *aru saama* ja *mõistma* näitavad seda, et sündmus on mõistetav, et selline asjade käik on igati normaalne, otseselt ei kiideta kedagi, aga samas ollakse toimunuga rahul. Näidetes (171) ja (172) on autor hinnanguverbiga väljendanud oma soovi, kõrvallauses on esitatud see, millist olukorda soovitakse. Mingil määral esineb nendes lausetes ka kriitikat ja negatiivset suhtumist, nimelt ei olda rahul praeguse olukorraga ning seepärast oodatakse ja loodetakse midagi muud. Tuleviku suhtes ollakse positiivselt meelestatud, kuigi nendest lausetest võib välja lugeda teatava kahtluse selle kohta, kas olukord muutub ikkagi paremaks.

15 lausest kaheksas on positiivsete hinnanguverbide puhul väljendatud ka hinnangu andja. Hindaja eksplitseerimisega rõhutatakse rohkem seda, et tegemist on subjektiivse hinnanguga. Hindaja esineb sellistes lausetes tavaliselt subjektina. Selleks kasutatakse lauses kas siis ajalehe nime (näidetes 173, 177) või pronoomenit *meie* (näites 176). Hinnangu andjale võib viidata ka ainult öeldisverbi pöördelõpuga:

- (178) *Mõistame*, et Iraagi vastase kampaaniaga teenis Eesti valitsus plusspunkte USA valitsuse silmis. (SLÕL 07.10)

Positiivsust märkivaid hinnanguadjektiive on palju ning need on erineva intensiivsuseastmega. Osa neist rõhutab tugevalt mingi sündmuse positiivsust, osa aga märgib lihtsalt, et toimunu on autori jaoks vastuvõetav või mõistetav. Positiivset hinnangut väljendas 11 erinevat adjektiivi 17 lauses. Hinnanguadjektiividest kasutati juhtkirjades adjektiive *hea*, *positiivne*, *tore*, *märkimisväärne*, *õige*, *mõistetav*, *normaalne*, *arusaadav*, *uhke*, *kiiduväärt* ja *ideaalne*. Kuus korda esines sõna *hea*, kaks korda sõnad *tore* ja *positiivne* ning ülejäänud ainult ühel korral.

Hinnanguadjektiive võib kasutada nii otseselt hoiaku väljendamiseks (st öeldistäitena iseseisvas suhtelauses) kui ka mingi asja või nähtuse iseloomustamiseks (st täiendina nominaalfraasis). Tavalisem on siiski see, et neid kasutatakse otseselt suhtumise väljendamiseks, täiendina esines hinnanguadjektiiv ainult kolmes lauses. Näidetes 179–187 edastab adjektiiv suhtumist ning näidetes 188–190 iseloomustab mingit nähtust.

- (179) Ent *hea* on, et heitlemise tulemusel jäi peale otsus tegutseda koos ÜROga ja otsida veenvaid argumente Iraagi ohu tõestuseks – mida USA1 ka leidub, nagu Powell eile demonstree-
ris (PM 06.02)
- (180) *Positiivne* on, et Hansapank, kus avatud kontole pettur raha üritas koguda, suutis kiiresti reageerida. (EPL 17.10)
- (181) Ühest küljest on eurotoetused muidugi *toredad* – aitavad Tallinnale järele neid piirkondi ja tegevusalasid, millel viimane kümnend on keskmisest kehvemini möödunud. (EPL 08.10)
- (182) Muidugi oleks *õige* ja *hea*, kui kas mootorsõidukimaksu või aktsiiside kaudu oleks võimalik lamellkummidega sõitjaid soosida, kuid sellise arvepidamise haldamine on meeletult kallis ning lõppkokkuvõttes end ei õigusta. (PM 11.10)
- (183) Sestap on *mõistetavad* selle ümber toimuv kemplus ning tulekustutamine. (SLÕL 07.10)
- (184) *Kiiduväärt* on iga samm, mis seda sotsiaalset vähkkasvajaid veidigi taltsutab. (EPL 13.02)

- (185) Ligi kolmesajaliikmeline loomeliit võib *uhke* olla nii oma loomingulise kui ka ühiskondlik-poliitilise mineviku üle. (PM 08.10)
- (186) See on täiesti *normaalne*. (PM 14.10)
- (187) Kui esirinnas teevad seda maailma valitsejad nagu USA, Venemaa, Inglismaa, Saksamaa, Prantsusmaa jne, siis on kõik *arusaadav*. (SLÕL 07.02)
- (188) *Ideaalne* lahendus oleks, kui Saddam Hussein mõistaks, et tema kassi-hiiremäng on läbi kukkunud. (PM 06.02)
- (189) Kogu eesti teatri kontekstis on Vanalinnastudio direktori Anne Veesaare otsustavus aga *märkimisväärne* samm. (PM 13.02)
- (190) Kui uuel kantsleril õnnestub piir panna raiskamisele riigi-aparaadis, olgu siis kokkuhoiuks kas või üks miljon, on see põhimõtteliselt *positiivne* tendents. (EPL 08.02)

Lausetes (182) ja (188) seoses adjektiividega *ideaalne* ja *õige* on lause öeldis tingivas kõneviisis, mis näitab kirjutaja soovi ja on seega tulevikku suunatud. Lause (182) pealausega väljendatakse küll kirjutaja soovi, kuid vastandava osalausega selgitatakse, et see soov on ebareaalne, seda ei ole võimalik saavutada. Adjektiivid *mõistetak*, *arusaadav* ja *normaalne* väljendavad teistest hinnanguadjektiividest nõrgemat suhtumist, need annavad edasi pigem neutraalset vastuvõetavushinnangut kui positiivset, kuid siiski järeldub nende sõnade kasutuskontekstist pigem rahulolu toimuvaga kui selle kritiseerimine.

Näites (185) ei ole adjektiiviga väljendatud otseselt kirjutaja suhtumist, vaid hinnangu andjana on potentsiaalselt nimetatud teist subjekti (*loomeliit*), kuid lubatavushinnang (*võib uhke olla*) seob teksti kirjutaja sama hinnanguga.

Erinevalt hinnanguverbidest pole hinnanguadjektiividega lausetes eksplitsiitselt hindajale viidatud, kuigi vaikimisi on sel juhul ühemõtteliselt tegemist kirjutaja/toimetuse/väljaandja hinnanguga.

Hinnanguadverbid annavad edasi väga tugevat hinnangut, üksik grammatiliselt seostamata adverb lauses on modaalsuse seisukohast väga silmapaistev vahend. Adverbidest esines juhtkirjades ainult kaks hinnangut väljendavat sõna: *loodetavasti* (4 korda) ja *õnneks* (2 korda). Võib-olla ei soovita juhtkirjades oma subjektiivset hinnangut nii tugevalt rõhutada. Adverb *õnneks* väljendab posi-

tiivset suhtumist toimunusse või hetkeolukorda ning on seotud nii mineviku kui ka olevikuga.

- (191) Tookord piirdus asi *õnneks* peamiselt lähedalolnute ehmatusega. (SLÕL 14.10)
- (192) Ja ainult lihtsameelse valija (aga selliseid on *õnneks* vähe) ees saavad Stalnuhhin ja Velman hoobelda, justkui oleksid nad eestivenelaste õiguste eest tublilt võidelnud. (EPL 12.02)

Adverb *loodetavasti* väljendab tavaliselt kirjutaja soovi ning on tulevikku suunatud (näide 193). Ühes lauses oli aga seda adverbki kasutatud minevikusündmuse hindamisel (näide 194).

- (193) *Loodetavasti* ei takerdu aasta lõpukuudel, mil algavad paljud heategevuslikud aktsioonid, inimeste tahe ja soov heategevuses osaleda. (EPL 17.10)
- (194) *Loodetavasti* ei pidanud küsija silmas teadust tervikuna. (PM 03.02)

Kuna adverb on grammatiliselt sidumata, siis hindajat nendes lauses ei ole kunagi nimetatud.

Hinnangusubstantiive kasutatakse väga vähe. Positiivset hinnangut andis edasi üks substantiiv – *rahulolu*. Lauses on nimetatud ka hinnangu andja (*Postimees ja tema lugejad*), aga kuna tegemist on ainsa näitega, siis ei saa siit mingeid järeldusi teha hinnanguväljendi sõnaliigi ja hindaja eksplitseerimise seoste kohta.

- (195) Postimehel ja tema lugejatel on põhjust topelt *rahuloluks*. (PM 14.02)

Soovi edastamiseks ei pea kasutama konkreetset sõna, mis näitaks kirjutaja soovi. Järgnevas näites on pealausega väljendatud positiivset suhtumist, soovi ja konditsionaalivormis kõrvallausega väljendatakse seda sündmust, mida soovitakse.

- (196) Eesti huvides on, et ÜRO Julgeolekunõukogu – aga iseäranis USA ja Euroopa – taas ühise keele leiaksid. (PM 15.02)

Ühel korral oli soovi väljendatud jussiivi abil.

(197) Loogika vastu aga ei saa — niisiis, sild see *tulgu!* (PM 12.10)

Tunnustaja rolli edastamiseks oli ühel korral kasutatud verbi *kiitma*. Otseselt pole küll öeldud, et ajaleht ise on see, kes kiidab, vaid kiitmine on esitatud umbisikulise kohustuslikkusena (*tuleb kiita*), viies tunnustuse laiemale pinnale.

(198) Eesti Päevaleht leiab, et üldjoontes *tuleb* parlamenti siiski *kiita*. (EPL 14.02)

Kui kritiseerimiseks on juhtkirjades lisaks leksikaalsetele vahenditele kasutatud palju ka muid keelelisi vahendeid, siis positiivne hinnang sündmustele ilmneb enamasti vastava sõnavara kaudu. Kõige tavalisemad hinnangusõnad positiivse väärtushinnangu väljendamiseks on *hea*, *tore*, *positiivne*, *loodetavasti*, *õnneks* ja *lootma*. Pooled laused, kus esines positiivne hinnangusõna, on pärit Postimehest. SL Õhtulehes ja Eesti Päevalehes oli selliseid sõnu tunduvat vähem. Võrreldes teiste ajalehtedega toob Postimees sagedamini välja positiivsemaid sündmusi ja olukordi.

4.5. Küsija

Juhtkirjades võib kirjutaja tõsta üles mõne probleemi, esitada küsimusi, mille peale lugeja tema arvates peaks mõtlema. Erinevalt eespool käsitletud retoorilistest küsimustest ei sisalda probleemina esitatud küsimused kriitikat ega enamasti üldse mingit hinnangut. Küsimuste põhieesmärgiks on panna lugejaid juurdlema antud teema üle, kuid neid saab eristada ka kitsama funktsiooni järgi.

Mõned küsimused ei ole suunatud konkreetselt lugejale, vaid need puudutavad laiemaid teemasid, mille puhul ei kirjutajal ega lugejal ole tegelikult võimalust olukorda mõjutada. Selliseid küsimusi kasutatakse rahvusvaheliste probleemidega seoses, millele otsitakse maailmapoliitikas lahendusi. Tegemist ei olegi alati otseselt kirjutaja esitatud küsimustega, vaid maailmas üles kerkinud

probleemidega Teksti kirjutajat võib mõnes mõttes selliste lausete puhul vaadelda kui info vahendajat, kes annab probleemi(d) lugejale edasi, pakkudes talle mõtlemisainet.

- (199) Ent nende jõudude purustamine vaid lisas küsimusi: kuidas tagada räsitud Afganistani stabiilne areng ning kas Talibani ja al-Quaida purustamine andis surmahoobi ka rahvusvahelisele terrorismile? (PM 07.10)

Küsimusi võib kasutada ka lihtsalt tekstimoodustusvõttena, et äratada lugejas tähelepanu. Kõigepealt esitab kirjutaja mingi väite või arvamuse, millele järgneb küsimus ja sellejärel kirjutaja enda vastus, millega arvamust põhjendatakse.

- (200) See kõlab eriti hästi Ida-Virumaal. Miks? Aga sellepärast, et seal otsustasid Keskerakonnale hääli ostvad ettevõtlikud inimesed minna nii kaugele, et asuti manipuleerima alkoholist sõltuvate inimestega. (PM 17.10)

Kirjutaja võib küsimusi esitada siis, kui ta ei tea nendele vastust. Seda võib kasutada mineviku sündmustele põhjuseid otsides (näide 201) või tuleviku sündmustega spekuloides (näide 202). Eesmärgiks on viidata, et tegemist on probleemiga, mille üle tasuks mõtelda.

- (201) Missugused trumbid olid tsentristlikul linnavalitsusel taga taskus, kui nad juba ammu anne lepingu sõlmimist tulid lagedale vee hinna kontrolli all hoidmise valimisreklaamiga? (SLÕL 16.10)
- (202) Kas oma erakonna valimiskaotuseni viinud parteijuhi ameti mahapanemine on vastutuse enesele võtt või hoopis põgenemine uppuvalt laevalt? Kas mõõdukad valivad Toomas Hendrik Ilvese lahkumise järel endale tugeva juhi või on kriisis partei saatuseks hääbuda? (SLÕL 24.10)

Näites (202) esitab kirjutaja lugejale erinevaid võimalusi, kuidas asjad võiksid minna, kuid ta ei anna vastuseid ega oma hinnangut sündmuste tõenäosuse kohta.

Mõnikord esitatakse juhtkirjades küsimusi selleks, et panna lugeja sügavamalt mõtlema mingi aktuaalse teema või probleemi üle

ja tegema siis oma järelduse. Kirjutaja ei ütle sõnaselgelt välja, mida tema asjast arvab või mis on õige ja mis vale, vaid loetleb lugejale teema erinevaid tahke, et lugeja otsiks ise vastuseid. Sellised küsimused puudutavad hetkel Eesti ühiskonnas arutusel olevaid teemasid. Kirjutaja näitab lugejale, et kõik ei ole nii lihtne, nagu see esmapilgul paistab.

- (203) Nagu ikka lihtsate lahenduste juures, tekib ka siin hulk küsimusi. Näiteks – keda lugeda välismaalaseks? Kas ajutise elamisloa omanikud tohivad võistlusel osaleda või mitte? Kas Eestis elamisluba omav välismaalane tohib osaleda? (EPL 16.10)
- (204) Esiteks, kuidas mõõta, et töötaja teadlikkus on tõusnud? Teiseks, kui teadlikkus on tõusnud, siis mis on selle rahaline väärtus? (EPL 23.10)
- (205) Kuidas mõjub uus kord ühiskonna abitute ja hammasrataste vahele jäänute peale? Kas saame olla kindlad, et juba sügisel ei täitu eeter kohtute, prokuratuuri ja politsei hädakisast, et eelarve ei võimalda uut seadust täita ja vaja on raha juurde saada? (EPL 07.02)

Küsimuses võib kaudselt peituda kirjutaja hinnang. Näites (204) räägitakse sellest, et tahetakse muuta sotsiaalmaks töötaja maksumaksja, kuna töötajad ei taju reaalselt vastutust sotsiaalkindlustussüsteemi rahastamisel. Ajaleht ei ole aga kindel, et selline otsus on just kõige parem lahendus ja seepärast näitab lugejale küsimuste vormis, milles seisnevad tema arvates selle nõrgad kohad. Selline probleemiesitus on üsna lähedane kritiseerimisele, kuigi puudub konkreetne kritiseeritav. Kirjutaja esineb pigem kahtlejana. Alati ei saagi täpset piiri tõmmata küsimuste vahele, mis esitavad negatiivset suhtumist ja mis on mõeldud lugeja tähelepanu äratamiseks ja lugeja suunamiseks.

5. Kirjutaja ja lugeja eksplitseerimine juhtkirjades

5.1. Kirjutajale viitamine

Teksti interpersonaalse tasandi osalisteks on kirjutaja ja lugeja. Just need kaks osalist ja nende rollid suhtluses on diskursuse analüüsi objektiks. Järgnevalt on vaadeldud seda, kuidas juhtkirja kirjutaja ajalehele kui institutsioonile viitab ning milliste tegevustega seoses ta väljaannet juhtkirjades esitab. Ajalehed kasutavad endale viitamisel ajalehe nime või *meie*-deiksist.

5.1.1. Ajalehe nimi

Üks viis, kuidas ajalehe toimetuse ennat tekstis eksplitsiitselt esitab, on ajalehe nime kasutamine. Kuna juhtkiri on arvamuskirjutis, milles väljendatakse suhtumisi ja hinnanguid, siis väljaande nime kasutamise saab ajaleht näidata ennat arvamuste ja hinnangute andjana.

Ajalehe nime oli juhtkirjades kasutatud 45 korral. Kõige sagedamini toob oma nime esile SL Õhtuleht (26 korral). Postimehes ja Eesti Päevalehes kasutati endale viitamisel ajalehe nime tunduvalt vähem, Postimehes 11 korda ja Eesti Päevalehes 8 korda. Ajalehe toimetuse rõhutamise annab juhtkirjale emotsionaalsema ja subjektiivsema varjundi, seob arvamuse selle allikaga, mitte ei esita nn üldkehtivat tõde. Eesmärk võib olla jõuda lugejale lähemale, siduda lugeja keelevahendite kaudu konkreetse lehega. Postimees ja Eesti Päevaleht on selles suhtes palju tagasihoidlikumad.

Funktsionaalses lingvistikas eristatakse kolme situatsioonitüüpi: tegevus, protsess ja seisund (Fowler 1991: 73, Halliday 1994). Tegevused ja protsessid võivad olla materiaalsed (välised, füüsiliselt tajutavad), mentaalsed (sisemised) või verbaalsed. Neid tegevusi ja protsesse võib veel omakorda rühmitada alaliikideks. Näiteks mentaalsete protsessidena võib eristada tundmist (emotsionaalsed protsessid), mõtlemist (kognitiivsed protsessid) ja tahtmist (intentionaalsed protsessid).

Kui ajaleht on juhtkirjas esitatud nimeliselt, siis esineb ta enamasti mentaalse protsessi agendina, kes midagi arvab, loodab, soovib, tahab jms. 45 lausest, kus teksti kirjutaja oli representeeritud ajalehe nime kaudu, esines ajaleht 37 lauses mentaalse protsessi agendina. Kõige sagedamini on tegemist kognitiivsete ehk mõtlemisprotsessidega, mida märgivad järgmised verbid ja nende nominaliseeritud variandid: *arvama* (2 korda), *arvates* (5 korda), *hinnangul* (4 korda), *seisukohal olema* (1 kord), *veenduma* (3 korda), *leidma* (1 kord), *kindel olema* (1 kord), *mõistma* (1 kord) ja *päri olema* (1 kord).

- (206) *SL Õhtuleht arvab*, et uue ravikindlustusseadusega oleks pidanud kauem töötama. (SLÕL 07.10)
- (207) *Postimehe arvates* ei lähe nii mitte. (PM 05.02)
- (208) *SL Õhtulehe hinnangul* võiksid erakonnad vähemalt ühes küsimuses leida eneses jõudu jõuda koalitsiooniülesele kokkuleppele — et vähemalt haridussüsteem peab olema apoliiitiline. (SLÕL 06.02)
- (209) *Eesti Päevaleht on jätkuvalt seisukohal*, et oma riigi pidamise puhul pole küsimus kulutuste suuruses, vaid nende põhjendatuses. (EPL 07.10)
- (210) *Eesti Päevaleht on veendunud*, et elame ajal, mil Eesti peab oma eduka arengu huvides ära kasutama kõik head ideed, tulgu need ükskõik millisest riigist. (EPL 16.10)
- (211) *Eesti Päevaleht leiab*, et üldjoontes tuleb parlamenti siiski kiita. (EPL 14.02)
- (212) Kuid *Postimees on kindel*, et on, kelle ja mille vahel valida. (PM 19.10)
- (213) *SL Õhtuleht mõistab*, et sõda on tõenäoliselt ainus vahend, et nn. kurjuse telje riikide ja terrorismikolletega arveid klaarida. (SLÕL 07.02)
- (214) *SL Õhtuleht on päri*, kui mingis valdkonnas seadust üldse pole, siis on Savisaare mõttekäik loogiline. (SLÕL 07.10)

Teise rühma moodustavad mentaalsed protsessid, mis näitavad kirjutaja emotsionaalset seisundit. Sellistes lausetes võib väljenduda ka positiivne või negatiivne suhtumine. Kirjutaja tundeid väljendati järgmiste verbidega: *on põhjust rahuloluks, meeldima, kurb*

olema, mures olema, on kahju, üllatunud olema, hämmastab. Väljendit kurb olema leidis kaks korda, teisi ühel korral.

- (215) *Postimehel* ja tema lugejatel *on põhjust* topelt *rahuloluks*. (PM 14.02)
- (216) *SL Õhtulehele* meeldib, et Rüütel — ainsa Eesti riigijuhi-na — mureseb rahva tuleviku pärast. (SLÕL 03.02)
- (217) *SL Õhtulehel on kurb*, et nii Iraagi küsimuse kui ka rahvusliku leppe puhul pole erakondadel nende isiklikest huvidest kaugemalevaatavaid seisukohti. (SLÕL 15.02)
- (218) *SL Õhtuleht on mures* põhikooli poolelijätvate laste suure arvu pärast. (SLÕL 12.02)
- (219) *SL Õhtulehel on kahju*, et Eesti on üks väheseid Euroopa riike, kes keelas sõjavastase meeleavalduse. (SLÕL 15.02)
- (220) *SL Õhtuleht on siiralt üllatunud*, et apsakad seaduses ja rakendusaktides tulid välja alles pärast seaduse vastuvõtmist. (SLÕL 07.10)
- (221) *SL Õhtulehte hämmastab* kõigepealt Haapsalu ametnike naaalsus teadmatute töötute olukorda ära kasutades, seejärel aga ajakirjanduses oma tegude õigustamine ja tagasijamine. (SLÕL 11.10)

Mentaalsetes protsessides esineb kirjutaja veel tahtjana, kes ootab midagi tulevikult. Soovi väljendamiseks on kasutatud verbe *lootma* (2 korda), *tahtma* (3 korda) ja *ootama* (1 kord). Näide (224) väljendab küll soovi, kuid on teistest näidetest erinev selle poolest, et see ei ole tulevikku suunatud, vaid kirjeldab kirjutaja mittetäitunud soovi.

- (222) *Eesti Päevaleht loodab väga*, et Soomet ja teisigi ümberkaudseid rahulikke riike vapustanud sündmus jääb maailma selles nurgas harukordseks. (EPL 14.10)
- (223) *SL Õhtuleht tahaks*, et riigi rahakotti säästev roheline mõtlemine leviks meie riigiasutustes laiemalt. (SLÕL 13.02)
- (224) *SL Õhtuleht oleks oodanud*, et tilluke Eesti riik ei torma Iraaki sõnades vallutama, vaid ootab ära ÜRO Julgeolekunõukogu otsuse. (SLÕL 07.02)

Mentaalsetest verbidest oli veel kasutatud verbe *ennustama* ja *soovima*, mis on lähedased tegevusverbidega.

- (225) Novembri lõpul ennustas *Eesti Päevaleht*, et hoolimata koalitsioonierakondade pingutustest ei kujune lähenevate valimiste põhiteemaks maksud ja maksumäärade võimalik muutmine. (EPL 03.02)
- (226) *Postimees* soovib arukust riigijuhtidele ning kannatlikkust ja külma pead diplomaatidele, kes eelseisvatel pingelistel päevadel edasisi tegevusplaanid vaevavad. (PM 15.02)

Verbaalse protsessi osalejana oli ajaleht nimetatud 5 korral, kasutades verbe *tõdema* (2 korda), *kutsuma* (2 korda) ja *ütleva*.

- (227) Saaremaa silla loo kohta *tõdeb Postimees* filosoofiliselt: ta liigub siiski. (PM 12.10)
- (228) *SL Õhtuleht* kutsub Isamaaliitu, Reformierakonda ja Res Publicat ühinema juba enne kevadisi riigikogu valimisi. (SLÕI 22.10)
- (229) *Postimees ütleb*: kõik valima! (PM 19.10)

Passiivses rollis esitatakse ajalehte nimepidi harva. Kahel korral esines ajalehe nimi koha tähenduses (näited 230 ja 231), ühel korral verbaalse protsessi vastuvõtjana (näide 232).

- (230) *Postimehe* veergudel on saanud sõna erinevate erakondade liidrid ja linnavolikogude kandidaatide nimekirjade esinumbriid. (PM 19.10)
- (231) Keskerakonna esimees Edgar Savisaar kirjutas paar aastat tagasi *Eesti Päevalehes*, et inimeste poliitilised veendumused on sama põhimõttelised ja kindlad kui usulised. (EPL 04.02)
- (232) Ehkki kõigi suuremate erakondade kultuuriministrikandidaadid kinnitasid *Postimehele* nagu ühest suust, et kultuur vajab raha juurde, näitab Vanalinnastuudio juhtum, et ka praegusi nappe vahendeid saab kasutada erineval moel. (PM 13.02)

5.1.2. Meie

Meie-deiksis väljendab kollektiivi. *Meie*-viitamist kasutatakse siis, kui kõneleja/kirjutaja püüab oma väite taha tuua kogu kollektiivi (Pajusalu 1999: 56). *Meie* abil osutab kirjutaja oma samastumisele selle rühmaga (Lepajõe 2004: 81–82). *Meie* viiteala sõltub kontekstist, tähistades laia skaalat konkreetsetest kirjutajatest kuni geneerilise *meieni*, mis viitab kõigile inimestele või kõigele inimlikule. *Meie*-deiksisist leidus juhtkirjades 121 korral: Postimehes 46 korda, SL Õhtulehes 44 korda ja Eesti Päevalehes 31 korda. *Meie*-deiksise kasutamine on üks mõjutamisstrateegiatest, mis näitab, et kirjutaja on tihedalt seotud kõnealuse teema või osalistega (Kukk 2001: 156). Eri lugejad võivad *meie*-deiksisist tõlgendada erinevalt ja seega on see mõjutamisvahendina sobivalt avara tähendusega.

Kõige suurema rühma *meie*-viitealast moodustab kirjutaja ja lugeja ühendamine Eesti riigi või eestlastega, osutades nii nende kolme osalise kokkukuuluvusele. Näites (234) on ka selgitatud, keda täpsemalt mõeldakse *meie* all.

(233) Jah, sest kui valitsus oponeeriks, võiks see tuua *meile* raskusi USA Senatis, kes ratifitseerib NATO itallaienemise. (PM 08.02)

(234) Ise *peame me*, enesekindlad eestlased, ennast ju edukaiks tiigrihüppajaiks globaalsesse virtuaalkeskkonda. (PM 07.02)

Inga Kukk (2001: 155–156) on välja toonud selle, et *meie* viiteala võib sõltuda ka sellest, kas vormi kasutatakse seoses kriitilise või õigustava suhtumisega. Eesti riigile osutav *meie* võib olla nii positiivne kui ka negatiivne. Positiivne *meie* loob mulje riigi ja rahva ühtsusest (näide 233). Negatiivse *meie* puhul määratletakse rühm, kuhu kirjutaja ise ei pea ennast kuuluvaks. Nii viidatakse kritiseerimisel poliitikutele, võimukandjatele. *Meie*-vormiga pehmendatakse kriitikat, samas vähendab see kirjutaja vastutust kriitika eest:

(235) Ajal kui maailm räägib teise kirjaoskuse omandamisest, *toodame meie* hariduseta töötuid ja abivajajaid, halvemal juhul seadustega pahuksisse sattujaid. (SLÕL 12.02)

Ühe rühmana eristuvad juhtkirjades *meie*-deiksisega laused, mida saab tõlgendada viitamisena kirjutaja ja lugeja ühisteadmistele. Kirjutaja rõhutab nii oma ühtekuuluvust lugejaga ja seob lugeja oma väidetega. Enamasti on sellistes lausetes *meie* mentaalse protsessi agent. Tihtipeale aga kirjeldatakse sellistes lausetes kirjutaja endaga seotud mentaalseid protsesse. Näites (236) on kasutatud verbi *meenutama* mitmuse 1. pöördes, kuid tegelikult on kirjutaja see, kes midagi meenutab. Siia rühma kuuluvad ka imperatiivi mitmuse 1. pöörde vormid. Kuna sellistes lausetes ei ole *meie*-deiksisega tähistatavat täpsemalt konkretiseeritud, siis on kohati raske eristada seda rühma näiteks *meie* kui eestlaste rühmast, kuna enamasti on sündmused, millest räägitakse, seotud Eestiga.

- (236) *Meenutame*, missugust paanikat tekitasid mõni aasta tagasi paari pooletuubise korraldatud plahvatused siin Tallinnas Stockmanni kaubamajas. (SLÕL 14.10)
- (237) *Oleme näinud* kampaania nii valgus- kui varjupoolt. (PM 19.10)
- (238) Kuid *mööngem*, et klaasjääga teedelt ridamisi kraavi vajuvad bussid on sügavalt ebanormaalne nähtus. (SLÕL 05.02)

Meie võib juhtkirjades viidata ka ainult kirjutajatele, st ajalehe toimetusele. Kuna ajalehe juhtkiri esineb kogu toimetuse nimel, siis on loomulik, et enda esitamiseks kasutatakse pronoomenit *meie*. Selliste lausete puhul on tegemist üksnes mentaalsete protsessidega nagu ka väljaande nimega seoses. *Meiet* kasutatakse oma arvamuste, hinnangute, tunnete ja soovide edastamiseks. Nii on lauses eksplitsiitselt väljendatud, et tegu on subjektiivse arvamusega.

- (239) *Meil on põhjust arvata*, et suur osa eestlasi on üheselt sõja ja tapmise vastu. (SLÕL 07.02)
- (240) *Me ei parasta*. Ainult *nendime*, kui madalal võib olla rahvaesindajate latt. (SLÕL 14.02)

Ühel korral viitas *meie* ka kogu inimkonnale.

- (241) Internet on *meie* ühise planeedi väga väikeseks muutnud. (PM 07.02)

Meie-deiksist tähistab tekstis pronoomen *meie* või öeldisverbi mitmuse 1. pööre. Kuna alati ei saa täpselt määratleda *meie* viiteala, siis ei ole protsessiosaliste rollide vaatlemisel neid rühmi eristatud. Et *meie* viiteala võib olla laiem kui kirjutaja rolli tähistaja (=ajalehe toimetuse), seda peegeldab ka sellise osalisega seotud protsesside mitmekesisus. Kõige rohkem (49 korda) esines *meie*-deiksist mentaalse protsessi agendina. Verbidest kasutati mentaalse protsessi puhul näiteks järgmisi: *aru saama*, *tahtma*, *teadma*, *imestama*, *mõistma*, *arvama*, *lootma*. Kõige enam leidis verbe *tahtma* (6 korda) ja *teadma* (9 korda). Kuues lauses esines *meie* ka tajuprotsessi osalisena koos verbidega *kuulma* ja *nägema*. Ajalehe nime tajuprotsessides ei kasutatud.

- (242) *Me saame aru* — selleks, et vaadata kaugele, peab astuma väikesi samme. (SLÕL 03.02)
- (243) *Tahame* kõigest hingest olla jõukatest lääneeurooplastest valgemad inimesed. (SLÕL 13.02)
- (244) *Me ei tea*, kas isamaalise abilinnapea Liisa Pakosta ajal ametisse nimetatud Kirsman oli poliitiline figuur või mitte. (SLÕL 06.02)
- (245) Igatahes *ei imesta me* enam ammu, kui koos võimuvahetusega vahetuvad ka ametnikud. (SLÕL 06.02)
- (246) *Mõistame*, et Iraagi vastase kampaaniaga tennis Eesti valitsus plusspunkte USA valitsuse silmis. (SLÕL 07.02)
- (247) Aga *me ei arva*, et uus ravikindlustusseadus koos rakendusaktidega tuli just nii uisapäisa vastu võtta nagu seda tehti. (SLÕL 07.10)
- (248) *Loodame*, et Keskerakonna ministri valitsetava sotsiaalmisteeriumi ametnikel jagub mõistust Res Publica nimekirjas valimistele minev Kalikova tööle palgata. (SLÕL 08.02)
- (249) *Me kuuleme* küll kodakondsusest ilma jäetud inimeste probleemidest, kuid ei kuule oma tööd lohakalt teinud ametnike vastutusele võtmisest ega kohtukulli ette tirimisest. (SLÕL 12.10)
- (250) Ometi *näeme* uudistekanalleist mujal maailmas meelt avaldavaid rahvahulki, neil maadel tagavad vajadusel korda massiivsed politseijõud. (SLÕL 11.02)

Seisundiprotsessi osalisena esines *meie* kümnes lauses. Seisundite puhul on tegemist mingi suhte (nt identifitseeriva, possessiivse,

eksistentsiaalse) väljendamisega. Kuues lauses oli *meie* possessiivse protsessi omajaks (näited 251 ja 252). Neljas lauses esines *meie* seisundis olijana: ühes lauses oli tegemist identifitseerimisega (näide 253) ja kolmes lauses sellise olemisprotsessiga, mis näitab mingit asjaolu (nt aeg, koht) (näide 254).

- (251) Ehkki *ei meil* ega ka Euroopal *ole* sellist sõjalist võimsust kui USA-l, saame me kaasa lüüa Afganistani rahulikus ülesehitustöös. (PM 07.10)
- (252) Tema nägi olukorda niimoodi: *meil on* 460 000 autot ja 300 000 last. (PM 04.02)
- (253) Eestil on võimalik homme nii iseendale kui ka maailmale tõestada, *et oleme demokraatlik riik* ja *et oleme* veendunud selle ühiskonnakorralduse ainusobivuses ja -võimalikkuses Eestile. (PM 19.10)
- (254) *Oleme* peaaegu *sama kaugel* kui Eesti Vabariik 1930-ndate alguses, kuid erinevalt tollest ajast ei paista demokraatia kriisi kuskilt. (EPL 14.02)

16 lauses esines *meie* materiaalse protsessi tegijana. Siit on näha selge erinevus ajalehe nime kasutamise ja juhtkirjades. Ajalehe nimi ei esinenud ühelgi korral materiaalses protsessis. See on seletatav sellega, et toimetuse enda tegevusi juhtkirjades ei mainita, küll aga räägitakse sellest, mida Eesti riik või eestlased teevad.

- (255) *Liitume* rahvusvaheliste organisatsioonidega, mille hulgas eriti Euroopa Liit paistab silma rahvuslike eripärade austamisega. (EPL 21.10)
- (256) *Elame* otsingute ajal, sobivaid kohti ühiskonnas püüavad leida nii üksikisikud kui organisatsioonid. (EPL 21.10)

23 lauses esines pronoomen *meie* täiendina nimisõna fraasis. Enamasti tähistab *meie* sellistes lausetes Eestit, väljendades üldisemalt võttes valdajat (näited 257 ja 258). Omamisprotsessides võib *meie* viidata ka ajalehele (näide 259). Näites (260) on *meie* viiteala üsna ebamäärane, see võiks märkida kõiki praegu elavaid inimesi.

- (257) Kuigi avalikku, valitsusesisest või erakondadekeskset Iraagi sõja arutelu Eestis pole olnud ega näi ka tulevat, nõustusid

- meie riigijuhid* üsna kiiresti andma USAle laiaulatuslikke volitusi tappa. (SLÕL 07.02)
- (258) Kaasaegse kunsti puhul on küsimus pidevalt päevakorral ning *meie kunstnike* jaoks on see tähendanud väsitavat kohustust oma eksistentsi õigustada. Edaspidi pole neil seda ehk teha vaja. (EPL 10.10)
- (259) Tõsi, *meie soov* võib olla liiga idealistlik, kuid selle poole mitte pürgides kaotab avalikkus valvsuse ja mõni Eesti suurlinn lõplikult kontrolli. (SLÕL 09.10)
- (260) Võibolla näevad veel *meiegi silmad*, et tagasipöördumine Eedenisse on võimalik. (PM 14.10)

Passiivse osalisena, kellele tegevus on suunatud, esines *meie* juhtkirjades 15 lauses.

- (261) Kui Eestil oma eripärane poliitika, mille väärtuste eest seista, mida kaitsta ja millega silma paista, puudub, ehitakse *meid* võõraste sulgedega meie soove küsimata. (EPL 21.10)
- (262) Seal on Eesti võimalus ja ka huvid — igasugune rahvusvahelise olukorra pingestumine ei ole *meile* ajaloos head toonud. (PM 07.10)

Lisaks passiivsetele osalejarollidele võib *meie* Eestile ja eestlastele viidates märkida lauses ka asukohta.

- (263) Teatri, kirjanduse ja kino puhul ei küsita *meil* üldiselt, milleks seda vaja on, need vallad kuuluvad endastmõistetavalt Eesti kultuuritarbimise tavadesse. (EPL 10.10)
- (264) Olgugi, et potentsiaalne sõjakolle asub *meist* kaugel, olgugi, et meid on kutsutud NATOsse, mille eest tuleb lõivu maksta — ometi ei õigusta see kõik riigi seisukohalt põhimõtteleliste sammude astumist ilma ühiskondliku leppeta. (SLÕL 10.02)

Meie-deiksist kasutatakse juhtkirjades palju sagedamini kui otsest viitamist konkreetsele ajalehele. Ajalehe nimi esineb enamasti seoses mentaalsete protsessidega, millega väljendatakse tundeid, mõtteid ja hinnanguid. Nii saab rõhutada juhtkirjas esitatavate arvamuste subjektiivsust ja väiteid pehmendada. *Meiet* kasutatakse rohkem siis, kui tahetakse näidata kirjutaja ühtekuuluvust lugejaga.

5.2. Lugejale viitamine

Juhtkirja kirjutajal on alati ettekujutus teksti vastuvõtjast. Kõige laiemalt võttes peetakse juhtkirja lugejaks kogu eesti rahvast. Juhtkirjades võib olla lauseid, mis on suunatud mingile rühmale Eesti elanikkonnast, nt poliitikud, mingi ala esindajad, kuid tervikuna on lugeja all siiski silmas peetud eestlasi üldisemalt. Seepärast ei ole käesolevas alapeatükis vaadatud viitamist konkreetsemalt määratletud rühmadele.

Enamasti ei ole juhtkirjal põhjust oma lugejale viidata, kuid mõnikord on ajaleht pidanud vajalikuks seda teha. Kokku oli juhtkirjades 36 lauset, kus lugeja oli väljendatud. Lugejale võib viidata mitut moodi. Seda saab teha, kirjeldades sündmusi, mille ühe osalisena on kaasatud ka lugejad. Lugejat võib esitada üldistatult või identifitseerida homogeense rühmana. Selleks võib kasutada kollektiivsubstantiive (*rahvas*, *avalikkus*), nii mitmust (*inimesed*, *eestlased*) kui ka ainsust (*maksumaksja*, *Eesti inimene*, *valija*) ja pronomeneid (*kõik*, *igauks*). Ainsuse kasutamisega ei viidata konkreetsele üksikisikule, vaid kogu rühmale, kuid ainsuse puhul tahetakse rohkem rõhutada, et teema, millest kirjutatakse, puudutab iga lugejat. Tihti peale sisaldavad laused, kus lugeja on esitatud, ka õpetamist, kuid nende lausetes ei pruugi olla eksplitsiitseid deontilise modaalsuse vahendeid.

- (265) Nüüd on *rahva* käes kord öelda oma sõna. (PM 19.10)
- (266) *Avalikkust* huvitab organisatsioonilistest küsimustest märksa enam hoopis uue koalitsioonileppe sisu ning sellega tõenäoliselt kaasnevad n.-ö. suulised lisaprotokollid. (SLÖL 23.10)
- (267) Nii jääb peamiseks ikkagi *inimeste* endi teadlikkus. (PM 11.10)
- (268) Siin on aga iga *valija* jaoks mõtlemis- ja otsustamiskoht. (PM 19.10)
- (269) Sõna on antud ja seekord mõistab *igauks* sõna pidamist ka valimistel väga täpselt mõõta. (EPL 11.10)

Meie-deiksis on samuti üks lugejale viitamise võimalusi, kuid seda on käsitletud eelmises alapeatükis, kuna *meie* sisaldab ka viidet

kirjutajale. *Sina*-deiksist esines kahel korral ja *teie*-deiksist viiel korral. Kõik need laused on mõeldud lugeja õpetamiseks.

- (270) Vaid valides *saad* õiguse suhtuda kodukandi elusse nõudliku kriitikaga. (SLÕL 15.10)
- (271) *Püüdke* enne valimisi meelde tuletada, kelle te eelmine kord valisite ennast volikogus esindama. (SLÕL 18.10)
- (272) Kas *teie* saadikul on olnud aega valijatega kohtuda? (SLÕL 18.10)

Kui lauses on lugejale viidatud, siis esineb vastav sõna enamasti passiivse osalisena (tegevuse siht või kasusaaja, näide 273) või täiendina nimisõna fraasis (näide 274).

- (273) Millal on Eesti valitsus enne rahvusvahelist ühisavaldust *oma rahvale* öelnud, mida ta Iraagist ja Eesti võimalikust osast selle konfliktis arvab? (PM 08.02)
- (274) ...siis on just kohalik võim see, kes sellelt pinnaselt *ühel konkreetsetel territooriumil elavate inimeste elu* organiseerib, kujundab ja paremaks muudab. (PM 21.10)

Materiaalse protsessi aktiivse tegijana esitati lugejat 6 lauses (näide 275) ja mentaalse protsessi osalisena 11 lauses (näide 276).

- (275) Kohtuid peab ülal *maksumaksja* ja järelikult peaks temagi rahul olema. (EPL 07.02)
- (276) Sellega *te* tunnistate, et olete loobunud võitlemast rumaluse ja korruptsiooniga. (SLÕL 15.10)

Juhtkirjades tavaliselt otseselt lugeja poole ei pöördata, seda tehakse ainult siis, kui on ajalehe arvates on vaja lugejale õpetusi jagada. Vastavad näited on esitatud õpetaja rolli analüüsisvas alajaotuses.

6. Kokkuvõte

Juhtkiri on arvamustekst, mille funktsiooniks võib olla seletamine, õpetamine, kritiseerimine jne. Juhtkirja kaudu saab ajaleht esitada oma hoiakuid, arvamusi, hinnanguid ja suhtumisi. Eesti ajalehtede

juhtkirjad võib jagada eesmärgi järgi kahte suurde rühma: ühed on selgitavad ja tõlgendavad, teised on poleemilised ja kriitilised.

Siinses uurimuses on analüüsitud juhtkirjade suhtlustasandit: kirjutaja ja lugeja rolle ning kirjutaja suhtumist teksti. Kirjutajat ja lugejat on käsitatud üldistatult, institutsionaalsete rollidena. Keskmate kirjutajarollidena juhtkirjades eristusid õpetaja, kritiseerija ning teadja roll. Käesolevas uurimuses on suhtlustasandi osalejate rollid seostatud traditsiooniliste modaalsusliikidega, nii on õpetaja rolli analüüsides vaadeldud deontilise modaalsuse väljendusvahendeid, kritiseerija rolli analüüsides negatiivset väärtushinnangut sisaldavaid väljendusvahendeid ja teadja rolli analüüsides epistemiilise modaalsuse väljendusvahendeid. Tekstianalüüsis vaadeldakse modaalsust laiemalt kui lausetasandil ja modaalseks peetakse kõiki keelejooni, milles väljendub kirjutaja ja lugeja ning kirjutaja ja teksti suhe. Keeleliste vahendite analüüsimisel ei ole seetõttu piiratud ainult traditsiooniliste modaalsete väljendite analüüsimisega, vaid vaadeldud on kõiki keelelisi jooni, mis viitavad vastavale suhtlusrollile. Nii võivad tekstis saada hinnangulise tähenduse ka sellised keelekategooriad, mis iseenesest ei ole modaalsed.

Tüüpilisemaid autoripositsioone juhtkirjas on õpetaja roll, mis väljendub tekstis deontilise modaalsuse väljendusvahendite kaudu. Imperatiivi on juhtkirjades kasutatud vähe, kuna see on liiga kategooriline ja viitab pigem käsule kui õpetamisele. Selle asemel eelistatakse erinevate modaalsete väljenditega väitlauseid, mille puhul saab vältida otsest direktiivsust. Kõige sagedamini on käskude-soovituste edastamisel kasutatud modaalverbe, eriti *pidama* ja *tulema*. Need on tähenduselt lähedased, kuigi nende kasutamine on erinev. Modaalverbe kasutati õpetaja rolli puhul nii indikatiivis kui ka konditsionaalis. Lisaks modaalverbidele saab õpetamist väljendada ka teiste leksikaalsete vahenditega: modaalsete adjektiivide, adverbide, substantiivide, verbidega (*on lubamatu, poleks mõistlik, oleks ebaõiglane, on ülim aeg* jne). Õpetaja roll võib väljenduda ka suuremas tekstiosas mitmete keeleliste vahendite koosmõjus. Õpetust ja nõudmisi saab muuta tungivamaks või nõrgemaks hinnangusõnade lisamisega. Käskude pehmemendamiseks kasutatakse juhtkirjades tihtipeale konditsionaali. Samuti ei tundu

õpetamine nii jäik, kui lausesse on lisatud põhjendusi ja selgitusi, miks soovitud käitumine oleks vajalik.

Vaadates, kellele õpetused on suunatud ehk kes on deontilisuse agendiks, selgus, et õpetuste adressaat on nimetatud umbes kolmandikul juhtudel, Järelikult püütakse juhtkirjades otsest käskimist vältida ning õpetusi jagatakse ebamääraselt ja umbisikuliselt. Saagedamini kasutatud modaalverbide *pidama* ja *tulema* põhierinevusena selgus, et *tulema*-verbiga seoses ei väljendata deontilisuse agentti, *pidama*-verbiga seoses on see olemas kahel kolmandikul juhtudest. Kui lauses on õpetamise adressaat nimetatud, siis on selleks tavaliselt poliitikud kollektiveerituna. Mõnikord on õpetus suunatud ka konkreetsemalt määratletud spetsialistidele või organisatsioonidele ja lugejale.

Juhtkirjadele on tüüpiline anda kirjeldatavatele sündmustele ja tegevustele hinnanguid. Ajakirjandusele on iseloomulik kriitiline positsioon, negatiivsetest asjadest räägitakse rohkem kui positiivsetest. Seetõttu tõuseb juhtkirjade olulise autoripositsioonina esile kritiseerija roll. Kritiseerimine on keeleliselt seotud negatiivse väärtushinnanguga, mis väljendub tekstis leksikaalsete vahendite kaudu. Kritiseerimise puhul on sõnavalikul tekstis keskne roll. Kõige rohkem on kasutatud negatiivsuse rõhutamiseks hinnanguadjektive (*jahmatav*, *jube*, *küüniline*, *kurb*, *kahetsusväärne* jne). Teistesse sõnaliikidesse kuuluvaid hinnangusõnu (*kahjuks*, *paraku*, *häbenema*) esines tunduvalt vähem. Hindaja on eksplitsiitselt välja toodud väga vähestes lausetes.

Lisaks leksikaalsetele vahenditele peegeldub kritiseerimine ka muude keeleliste kategooriate kasutamises, kuigi need erinevad hinnangusõnadest selle poolest, et suhtumise väljendamine ei ole nende peamine funktsioon. Juhtkirjades on negatiivse hinnangu edastamiseks kasutatud konditsionaali, eitust ja retoorilisi küsimusi. Konditsionaali minevikuvormi kasutatakse minevikus toimunud sündmuste kritiseerimiseks, näidates, et asjad ei läinud nii, nagu kirjutaja arvates oleks pidanud minema. Eituse puhul esitatakse asjaolusid, mis kirjutajale ei meeldi. Retoorilisi küsimusi kasutatakse sellise väite esitamiseks, mille suhtes kirjutaja on kritiseerival positsioonil. Negatiivse hinnangu võib anda nii minevikus toimu-

nud sündmustele, hetkeolukorrale, kuid negatiivselt võib hinnata ka mittereaaalseid sündmusi.

Kriitika objektiks on tavaliselt võimul olijad. Kritisereeritakse nende tegemisi või siis tegemata jätmisi. Tihtipeale kaasneb kritiseerimisega ka õpetamine, ajaleht teeb ettepanekuid, mida võiks olukorra parandamiseks ette võtta. Lisaks poliitikutele kritisereeritakse juhtkirjades ka muid organisatsioone. Peale tegevuste võib negatiivselt hinnata ka sündmusi, sel juhul väljendab ajaleht lihtsalt oma seisukohta. Ta ei oota, et midagi muutuks.

Kõige sagedasem roll juhtkirjades on teadja, mille ülesandeks on veenda lugejat, et kirjutaja on informeeritud ja teab, kuidas asjad on. Väitlauseste vormis esitatakse sõnumeid kindlate faktidena, nii et kirjutaja esineb sündmuste teadjana. Mõnikord peab kirjutaja vajalikuks oma väite objektiivsuse rõhutamiseks viidata ka info allikale, näidates, kellelt vastav info on pärit. Teateallikale viitamist kasutab oma juhtkirjades kõige rohkem Postimees, rõhutades sellega oma tõsidust ja sõltumatust. Refereeritakse võimukandjate, esinevate spetsialistide, organisatsioonide ja firmade ütlusi. Lisaks faktidele esitatakse üldkehtiva tõena ka subjektiivseid arvamusi, kui jäetakse lisamata lausesse modaalsust väljendavaid vahendeid. Tekstianalüüsis nimetatakse sellist keelekasutust interpersonaalseks metafooriks.

Teadja roll väljendub ka tõenäosushinnangus. Uurimuses on lähemalt vaadeldud episteemilist modaalsust märkivate sõnade kasutamist. Kõige rohkem on kasutatud modaalverbe ja modaalseid adverbe. Tõenäosushinnangut väljendavad sõnad jagunevad tõenäosusskaalal sujuvalt astmeteks. Käesolevas uurimuses on eraldi vaadeldud suurt, keskmist ja väikest tõenäosust väljendavaid sõnu. Modaalsuse astmeid on seostatud kirjutaja rolli funktsioonidega. Nii suurt kui ka väikest tõenäosust väljendavad vahendid näitavad kirjutaja enesekindlat teadmist ning keskmist tõenäosust väljendavad sõnad viitavad ebakindlale ja kõhklevale teadja rollile. Juhtkirjadele on iseloomulik see, et tõenäosushinnang antakse eelkõige tulevikusündmustele, esitades nii ennast tuleviku ennustajana.

Tõenäosushinnangu edastamiseks on kasutatud eri sõnaliikidesse kuuluvaid sõnu. Mõnikord võivad need olla tähenduselt üsnagi lähedased, kuid oma kasutusfunktsioonilt ei ole nad sarnased.

Näiteks adjektiivide ja adverbide erinevus seisneb selles, et adjektiivide puhul on hinnang vormistatud omaette pealausena, mis toob hinnanguosa rohkem esile võrreldes adverbi kasutamisega, mis võib olla vähem rõhuline ja paikneda kuskil lause keskel. Kasutades tõenäosushinnangu andmiseks mentaalset öeldisverbi, seob ajaleht predikatsiooniseose kaudu ennast isiklikumalt tekstiga. Grammatilistest vahenditest on tõenäosushinnangut väljendatud konditsionaaliga.

Lisaks nendele kolmele peamisele suhtlusrollile esineb juhtkirjades veel teisigi rolle, mis aga ei ole nii esiletõusvad. Kirjutaja võib hinnata sündmusi ja nähtusi positiivselt, kujundades nii endale tunnustaja rolli. Positiivse väärtushinnangu väljendamiseks ei pea lisama lausesse spetsiaalseid modaalsõnu, kuna hinnang nähtub juba lause leksikaalsest koosseisust. Positiivse värvinguga sõnadest on kõige rohkem kasutatud adjektiive, harvem adverbide, verbe ja substantiive. Hinnangusõnad on erineva intensiivsusega, osa märgib tugevat positiivsust, osa nõrgemat. Adverbid annavad edasi väga tugevat hinnangut, seepärast kasutatakse neid vähe. Positiivselt on hinnatud nii mineviku-, oleviku- kui ka tulevikusündmusi. Tulevikku suunatud hinnangu puhul on tegemist sooviga. Grammatilistest vahenditest saab soovi väljendada jussivi abil, mis vaadeldud juhtkirjades esines küll ainult ühes lauses. Kui kritiseerimiseks kasutatakse üsna palju ka muid keelevahendeid peale leksikaalsete, siis positiivne hinnang väljendub juhtkirjades just sõnavara kaudu. Huvitav on see, et pooled neist lausetest, kus esines positiivne hinnangusõna, on pärit Postimehest, mis viitab sellele, et võrreldes teiste ajalehtedega püüab Postimees kirjutada rohkem positiivsetest asjadest.

Kirjutaja võib tekstis esineda ka küsija rollis. Küsimusi kasutatakse ka negatiivse suhtumise esitamiseks, kuid kõikide küsimuste funktsiooniks ei ole kriitilisuse esiletõstmine. Mõnikord saab küsimusi tõlgendada lugeja aktiveerimisena. Kirjutaja eesmärk on sel juhul panna küsimuse tõstatamisega lugeja juurdlema antud teema üle, et lugeja saaks ise teha oma järeldused. Kirjutaja ei paku lugejale vastuseid ja erinevalt retoorilistest küsimustest ei ole eeldatav vastus ka implitsiitselt küsimuses peidus. Osas küsimustes võib muidugi kaudselt peituda ka kirjutaja hinnang, samuti võib see

selguda kontekstist. Alati ei saa tõmmata täpset piiri, millal on tegemist hinnanguga ja millal mitte. Tihti peale ongi juhtkirjades erinevad suhtlusrollid omavahel põimunud. Nii näiteks on tihedalt seotud ka õpetaja ja kritiseerija roll, kuna soovitusi antakse kõige sagedamini siis, kui ei olda olukorraga rahul.

Kirjutaja ja lugeja on diskursusetasandi osalised, kellele tekstis enamasti otseselt ei viidata, vaid nende rolle võib tõlgendada teksti keelekasutuse kaudu. Siiski peetakse mõnikord vajalikuks neid rolle, eriti kirjutaja institutsionaalset rolli, tekstis eksplitsiitselt esile tuua. Kirjutajale viitamiseks on kasutatud kahte võimalust: ajalehe nimi ja *meie*-deiksis. Ajalehe nime kaudu representeerib ennast juhtkirjades eelkõige SL Õhtuleht, lisades nii oma juhtkirjadele emotsionaalsema ja isiklikuma varjundi, sidudes ennast otseselt öeldavaga. Ajalehe nime kasutatakse enamasti mentaalse tegevuse agendina, kes arvab, loodab, soovib, tahab midagi. Mentaalseid protsesse, mille agendiks on ajaleht, võib jagada kolme rühma. Esimese rühma moodustavad arvamusi ja hinnangut väljendavad verbid, teise rühma tundeid ja emotsionaalset seisundit väljendavad verbid ning kolmanda rühma tahet ja soovi väljendavad verbid.

Teiseks ja palju sagedasemaks kirjutajale viitamise võimaluseks on *meie*-deiksise kasutamine, nii pronoomeni kui ka öeldisverbi mitmuse esimese pöörde vormis. *Meie* viiteala on väga lai ja alati ei ole võimalik seda täpselt määratleda. Üldiselt võib juhtkirjade *meie* viiteala jagada kolmeks. Kõige suurema rühma moodustab *meie*, mis hõlmab lisaks kirjutajale ja lugejale ka muud eestlased, st kogu Eesti. Teise rühma puhul viitab *meie* kirjutajale ja lugejale koos. Kolmanda rühma puhul viitab *meie* kollektiveeritult kirjutajale, st ajalehele kui institutsioonile. Välja arvatud viimane rühm, kasutatakse *meie*-deiksist lugejaga ühtekuuluvustunde rõhutamiseks. Kõige rohkem esines *meie* mentaalse protsessi agendina, kuid erinevalt ajalehe nimest on *meie*-pronoomenit kasutatud ka seisundis olijana, materiaalse protsessi agendina, passiivse osalisena ja täiendina nimisõnafraasis. Ajalehe nime näiteks ei kasutata juhtkirjades kunagi materiaalse protsessi agendina ja passiivses rollis väga harva.

Juhtkirja lugejaks peetakse üldjuhul kogu rahvast ning tavaliselt ei peeta vajalikuks otse lugejale tekstis viidata. Mõnikord on seda

siiski tehtud. Lugejale (kogu rahvale, eestlastele) viitav sõna võib esineda lausetes, kus kirjeldatakse sündmusi, milles lugeja on osaline, nt valimisi. Lugejat esitatakse üldistatult või homogeense rühmana. *Sina-* ja *teie-*deksist esines juhtkirjades väga vähe, otsest pöördumist esines vaid paaris üleskutses valima minna. Enamasti esineb lugejale viitav sõna lauses passiivse osalise või täiendina.

Kirjutaja ja lugeja rollide kujundamine juhtkirjades on seotud teksti eesmärgi ja funktsiooniga. Lähtuvalt eesmärgist ja oletatavast lugejast valitakse teksti keelelised vahendid. Teksti keelejoonte põhjal võib järeldada, missuguse rolli on kirjutaja endale võtnud ja missuguse rolli määrab ta sellega lugejale. Suhtlusrollid tulevad esile hinnangute ja suhtumiste edastamises. Oma rolli kujundamiseks võib kasutada eksplitsiitseid vahendeid, millel on suhtluses kindel funktsioon, kuid tihti peale tuleb vastav roll esile erinevate keeleliste vahendite koosmõjust ja seega ei saa alati viidata kindlale keelelisele tunnusele.

KIRJANDUS

Bahtin, Mihhail 1987. Valitud töid. Tallinn: Eesti Raamat.

Bolivar, Ariadna 1994. The Structure of Newspapers Editorials. – Advances in Written Text Analysis. Ed. by Ed. M Coulthard. London: Routledge. 276–294.

Conrad, Susan; Douglas Biber 2000. Adverbial Marking of Stance in Speech and Writing. – Evaluation in Text. Ed. Susan Hunston, Geoff Thompson. Oxford: Oxford University Press. 56–73.

Dijk, Teun van 1996. Opinions and Ideologies in Editorials. – Papers for the 4th International Symposium of Critical Discourse Analysis. Language, Social Life and Critical Thought, Athens, 14–16 December 1995. <http://www.discourse-in-society.org/editoria.htm>.

Eggs, Susanne; J. R. Martin 1997. Genres and Registers of Discourse. – Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, vol 1. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. 230–253.

EKG 1993 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn.

- EKSS I, 2** = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, I köide, 2. vihik, 1991. Tallinn : Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Erelt, Mati 2001.** Some Notes on the Grammaticalization of the Verb *pidama* in Estonian. – Estonian: Typological Studies V. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 7–25.
- Erelt, Mati; Helle Metslang 2004.** Grammar and Pragmatics: Changes in the Paradigm of the Estonian Imperative. – *Linguistica Uralica* 3, 161–178.
- Fairclough, Norman 1992.** Discourse and Social Change. London: Polity Press.
- Fairclough, Norman 1995.** Media Discourse. London: Arnold.
- Fairclough, Norman 2003.** Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research. London: Routledge.
- Fowler, Roger 1991.** Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. London: Routledge.
- Halliday, M. A. K. 1994.** An Introduction to Functional Grammar. London: Arnold.
- Heikkinen jt 2000 = Heikkinen, Vesa; Pirjo Hiidenmaa, Ulla Tiililä 2000.** Teksti työnä, virka kielenä. Helsinki: Gaudeamus.
- Heikkinen, Vesa 1999.** Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 728). Helsinki: SKS.
- Heikkinen, Vesa 2002.** Tietoa tuotteesta, jolla on visio, imago ja profiili. Millainen teksti on kunnan viestintästrategia? – Virkapukuinen kieli. Toim. V Heikkinen. Helsinki: SKS. 28–52.
- Honkanen, Suvi 2002.** Päämäärien valtakunta. Välttämättömyys ja toiminta viraston ohjailevissa kirjeissa. – Virkapukuinen kieli. Toim. V. Heikkinen. Helsinki: SKS. 137–156.
- Hoye, Leo 1997.** Adverbs and Modality in English. London, New York: Longman.
- Hunston, Susan 1994.** Evaluative and Organisation in a Sample of Written Academic Discourse. – *Advances in Written Text Analysis*. Ed. M. Coulthard. London, New York: Routledge. 191–218.
- Hunston, Susan; Geoff Thompson 2001.** Evaluation in Text. Authorial Stance and the Construction of Discourse. Oxford: Oxford University Press.
- Kaldjärv, Merle 2003.** Argumentatsioon meediatekstides. – Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte. Toim. R. Kasik (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 10–43.

- Kallas, Riina 2001.** Eesti Päevalehe juhtkirjade informatsioonilis-loogiline struktuur ja arusaadavus. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli ajakirjanduse õppetoolis.
- Kangasniemi, Heikki 1992.** Modal Expressions in Finnish. *Studia Fennica. Linguistica* 2. Helsinki: SKS.
- Karvonen, Pirjo 1995.** Oppikirjateksti toimintana. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 632). Helsinki: SKS.
- Kasik, Reet 2003.** Uudistekstide hoiakud. – Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte. Toim. R. Kasik (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 44–58.
- Kasik, Reet 2004.** Interpersonaalse tähenduse konstrueerimine. Ühe intervjuu analüüs. – Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. Toim. R. Kasik (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 33–50.
- Katajamäki, Heli 2004.** Taloussanomalehtien pääkirjoitusten viestinnän lähtökohtien ja tekstien merkitysten kohtaamisia. *Lisensiaatintyö*. Vaasan Yliopisto. <http://nic.fi/hesuke/lisuri.pdf>.
- Kerge, Krista 2000.** Kirjakeel ja igapäevakeel. – Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 75–110.
- Kukk, Inga 2000.** Poliitilise teksti tunnused ja analüüsivõimalused. – Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 128–137.
- Kukk, Inga 2001.** Eesti rahvuspoliitika osalised ajalehetekstides. Kriitiline tekstianalüüs. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks. Toim. R. Kasik. (Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 146–165.
- Kuldnokk, Karen 2002.** Impersonaalsete suhete kujunemine internetiportaalis comment@delfi. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Le, Elisabeth 2004.** Active Participation within Written Argumentation: Metadiscourse and Editorialist's Authority. – *Journal of Pragmatics* 36, 687–714.
- Leeuwen, Theo van 2005.** *Introducing Social Semiotics*. London: Routledge.
- Lepajõe, Kersti 2002.** Argumenteerimisoskusest eksamikirjandite põhjal. – *Keel ja Kirjandus* 4, 269–274.
- Lepajõe, Kersti 2004.** Isikudeiksis õpilastekstides. — Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. Toim. R. Kasik (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 74–89.

- Lyons, John 1977** *Semantics*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mandra, Katrin 2005**. Deontiline modaalsus poliitikute arvamuskirjanduses. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Martin, J; P. White 2001**. Appraisal: An Overview. <http://www.grammatics.com/appraisal/index.html>.
- Metslang, Helle 2004**. Imperative and Related Matters in Everyday Estonian. – *Linguistica Uralica* 4, 234–256.
- Nurmi, Timo 1991**. Nessessiivkonstruktsiooni kasutamine eesti ajalehtede juhtkirjades. – *Keel ja Kirjandus* 12, 732–742.
- Nuyts, Jan 2001**. Epistemic Modality, Language and Conceptualization: a Cognitive-Pragmatic Perspective. Amsterdam: Benjamins.
- Pajusalu jt 2004 = Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Ann Veismann, Maigi Vija**, Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pajusalu, Renate 1999**. Deiktikud eesti keeles. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitas Tartuensis 8). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pajusalu, Renate; Karl Pajusalu 2004**. The Conditional in Everyday Estonian: Its Forms and Functions. – *Linguistica Uralica*, nr 4, 257–269.
- Palmer, F. R. 2001**. Mood and Modality. Cambridge: Cambridge University Press.
- Penjam, Pille 2005**. *Tulema*-verbi leksikaalsest ja grammatilisest kasutusest ning modaalse funktsiooni kujunemisest eesti kirjakeeles 17.–20. sajandil. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Pullerits, Priit 1997** *Ajakirjanduse põhižanrid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Sang, Joel 1983**. Eitus eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Sarapuu, Kathy 2003**. Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. — *Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte*. Toim. R. Kasik (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 136–149.
- Simon-Vanderbergen, Anne-Marie 1996**. Image-building Through Modality: the Case of Political Interviews. – *Discourse and Society*, vol 7 (3), 389–415.
- Sweetser, Eve 1990**. From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure. Cambridge: Cambridge University Press.

- Talmy, Leonard 2000.** Grammar from the Perspective of Cognitive Semantics. – Grammaticalization areale et sémantique cognitive: les langues fenniques et sames: actes du Colloque International du C.N.R.S. tenu les 9 et 10 avril 1999 en Sorbonne. Tallinn. 17–25.
- Teikari, Erkki 1990.** Suomalainen sanomalehti varovainen kannanottaja. – Tiedotustutkimus 3, 56–63.
- Tragel, Ilona 2001.** Eesti *saama* ja *võima* ja soome *saada* ja *voida*. – Keel ja Kirjandus 2, 99–110.
- Uuspõld, Ellen 1989.** Modaalsusest ja modaalset predikaadist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 8, 468–477.
- Winter, Simon 1998.** Expectations and Linguistic Meaning. Lund.

Tekstid ja taustad